

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

РИБИ ПРИДУНАЙСЬКИХ ОЗЕР УКРАЇНИ

Довідник

ОДЕСА
ОНУ
2015

УДК 639.371/.374(285.2)(477.74)(035)

ББК 47.224.3(4Ук-4Од)я2

3-26)

Рекомендовано до друку науково-методичною
радою ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 2 від 4 грудня 2014 р.

Рецензенти:

В. О. Демченко – доктор біологічних наук, доцент кафедри екології та зоології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького;

Д. А. Ківганов – кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології біологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

І. С. Мітяй – кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної зоології та іхтіології Національного університету біоресурсів та природокористування України.

Заморов В. В. та ін.,

3-26 «Риби придунайських озер України»: довідник. /
В. В. Заморов, О. В. Кулікова, Д. Б. Радіонов,
М. П. Заморова. – Одеса: «Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова», 2014. – 264 с.

ISBN 978-617-689-108-6

Для студентів біологічного факультету спеціальності «Біологія» усіх форм навчання; практичних занять з загального курсу «Зоологія», спеціального курсу «Систематика риб та їх різноманітність» і «Великого спеціального практикуму Визначення риб і круглоротих».

УДК 639.371/.374(285.2)(477.74)(035)

ББК 47.224.3(4Ук-4Од)я2

ISBN 978-617-689-108-6

© В. В. Заморов та ін., 2015

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2015

ПЕРЕДМОВА

Дисципліни «Зоологія», «Систематика риб та їх різноманітність» і «Великий спеціальний практикум. Визначення риб і круглоротих» викладаються для студентів, які отримують освітньо-кваліфікаційний рівень «Бакалавр» спеціальності «Біологія» і навчаються на біологічному факультеті. На практичних заняттях з курсу «Зоологія» студенти знайомляться з основами систематики риб, вчать їх визначати. На великому спеціальному практикумі з іхтіології, проводяться практичні заняття з розділу «Визначення риб і круглоротих», де студенти закріплюють й поглиблюють знання за спеціальним курсом «Систематика риб та їх різноманітність», освоюють роботу з визначниками риб, розвивають навички відображення на папері зовнішньої форми риб і їхніх окремих структур як таксономічних ознак, засвоюють методи опису іхтіофауни водойм. Студенти знайомляться із систематичним положенням розглянутих риб, записують їх українські й латинські назви, ареали розповсюдження, характерні таксономічні ознаки.

Довідник допоможе студентам у визначенні видів риб, які зустрічаються в придунайських озерах України, дасть

можливість ознайомитись з основними аспектами їх біології і екології.

В основу цього навчального видання покладені результати іхтіологічних досліджень співробітників кафедри гідробіології та загальної екології біологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова на придунайських озерах у 2001-20012 рр. [Заморов, Джуртубаев, и др., 2014]. Систематичне положення риб, краткий опис їх біології і екології були взяті з монографії Ю. В. Мовчана «Риби України» [Мовчан, 2011].

1. ДІАГНОСТИЧНІ ОЗНАКИ ТА ВИМІРЮВАННЯ РИБ

У тексті використовували загальноприйняті в іхтіології морфологічні ознаки. За довжину тіла риб (крім спеціально зазначених місць) прийняли відстань від кінця риля до кінця лускового покриву. У процентах цієї довжини розглядають пропорції частин тіла, у процентах довжини голови – пропорції її частин.

Зяброві тичинки позначаються латинськими буквами *sp. br.* (від латинської назви *spinae branchialis*), а їхнє число на першій зябровій дужці є важливою діагностичною ознакою. Також важливе діагностичне значення мають число, форма і розташування зубів. Для коропових і деяких інших риб характерні парні жуйні глоткові зуби – *d. f.* (від *dentes pharyngeales*), які знаходяться на нижнеглоткових кістках – видозмінених нижніх відрізках задніх, зокрема, п'ятих зябрових дуг – і розміщуються в один, два або три ряди.

Число плавців, їх розташування та будова є важливими діагностичними ознаками. До непарних плавців належать спинний – *D* (від латинської назви *dorsalis*), анальний – *A* (від *analisis*), та хвостовий – *C* (від *caudalis*). До парних плавців належать грудні – *P* (від *pectoralis*), і черевні

– *V* (від *ventralis*).

Велику роль у житті цих тварин відіграє розташована в шкірі і підшкірних структурах тулубу і голови система органів почуття, так звана бічна лінія – *l. l.* (від *linea lateralis*). Крім бічної лінії, або при її відсутності на боках тіла, звичайно підраховують загальне число поперечних рядів луски (*Squ.* – від *squama*), а також число рядів луски вище бічної лінії (*Squ.₁*) – число рядів луски між бічною лінією і початком основи спинного плавця, і число рядів луски нижче бічної лінії (*Squ.₂*) – число рядів луски між бічною лінією і початком основи черевного плавця.

Розглянуті вище відомості дозволяють перейти до безпосереднього спрощеного визначення того чи іншого таксону риб з метою отримання наукової назви родини, роду чи виду, до яких належать ці тварини, для чого наводяться відповідні таблиці для визначення.

2. ІХТІОФАУНА ПРИДУНАЙСЬКИХ ОЗЕР

Іхтіофауна Дунаю досить різноманітна за видовим складом, майже 90 видів [Шекк, 2003], що значно перевищує інші ріки Азово-Чорноморського басейну. За даними літератури [Озеро..., 1979; Состояние..., 1962; Стойловский, Майков, 2000; Шекк, 2003] безпосередньо в придунайських озерах з середини минулого і до ХХІ сторіччя знайдено 60 видів риби, які належать до 9 рядів, 14 родин і 51 роду.

Згідно з результатами наших досліджень і аналізу літератури в цілому для придунайських озер відомі знахідки 63 видів риби. Вони належать до 10 рядів, 15 родів і 51 родини. У теперішній час найбільша кількість видів зустрічається в озерному комплексі Ялпуг-Кугурлуй (41), найменша в озері Китай (22). Зараз, у порівнянні з ХХ сторіччям, у 1,5 рази скоротилося число видів коропових риби (19). В озерах з'явилися 2 нових види: атеріна чорноморська *Atherina pontica* і бичок-кругляк *Neogobius melanostomus*.

На початку 60-х років ХХ сторіччя в придунайських озерах України налічували 48 видів риби [Состояние..., 1962]. Більше всього видів належало до родини коропових (48%). Ця родина і сьогодні посідає перше місце за

кількістю видів (46%). Починаючи з 60-70-х років, іхтіофауна озер поповнилася новими видами родини корошових, у тому числі карасем сріблястим *Carassius gibelio*, товстолобиками білим амурським *Hypophthalmichthys molitrix* і строкатим південнокитайським *Aristichthys nobilis*, білим амуром східноазіатським *Stenopharyngodon idella*. Під час заселення озер рослиноїдними рибами був інтродукований і такий небажаний вид, як амурський чебачок *Pseudorasbora parva*.

У першій половині 70-х років минулого сторіччя в озері Кагул [Озеро..., 1979] спостерігали зменшення таксономічного складу риб на 30% (Табл. 1). Можливо, це пов'язано з тим, що раніше (до 60-х років) стерлядь прісноводна *Acipenser ruthenus*, севрюга звичайна *Acipenser stellatus*, оселедець чорноморсько-азовський прохідний *Alosa pontica*, в'юн звичайний *Misgurnus fossilis* зустрічались у східній групі придунайських озер (Саф'ян, Котлабух, Китай). Оселедця чорноморсько-азовського морського *Alosa maeotica* ловили в Ялпузі-Кугурлуї. Невеликі за розміром умбра звичайна *Umbra krameri*, щипавка звичайна *Cobitis taenia*, багатоголкова колючка південна *Pungitius platygaster*, бичок головаць *Neogobius kessleri* та такі рідкісні види риб як бобирець звичайний

Petroleuciscus borysthenicus, гольян звичайний *Phoxinus phoxinus*, шемая чорноморська *Alburnus sarmaticus*, синець звичайний *Ballerus ballerus*, річковий вугор європейський *Anguilla anguilla*, йорж звичайний *Gymnocephalus cernuus* і йорж смугастий *Gymnocephalus schraetser* могли бути не виявленими в промислових уловах і не потрапити в одиничні облови дрібновічкової волокуші.

Про недостатньо детальне вивчення видового складу іхтіофауни в озері Кагул у 1973-1974 роках свідчить той факт, що такі промислові види як плітка звичайна *Rutilus rutilus*, в'язь *Idus idus*, лин звичайний *Tinca tinca*, чехоня звичайна *Pelecus cultratus* не були знайдені колегами з Молдови. Дані Одеського центру Південного науково-дослідного інституту рибного господарства і океанографії Державного агентства рибного господарства України вказують, що чисельність цих видів була досить високою в озерах у 70-80-і роки минулого сторіччя.

Таблиця 1

Таксономічний склад риб придунайських озер

Порядковий № виду	Таксоні риб	Придунайські озера [Состояние ..., 1962]	оз. Кагул [Озеро..., 1979]	оз. Кугурлуй [Стойловский, Майков, 2000]	Придунайські озера [Шекк, 2003]	Наші дані 2001-2012 рр.			
						оз. Кагул	оз. Ялпуг-Кугурлуй	оз. Котлабух	оз. Китай
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Осетроподібні Acipenseriformes									
Осетрові Acipenseridae									
1	Стерлядь прісноводна <i>Acipenser ruthenus</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	-	-	-	-	-	-
2	Севрюга звичайна <i>Acipenser stellatus</i> (Pallas, 1771)	+	-	-	-	-	-	-	-
Вугреподібні Anguilliformes									
3	Річковий вугор європейський <i>Anguilla anguilla</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	-	+	-	+	-	-
Оселедецеподібні Clupeiformes									
Оселедцеві Clupeidae									
4	Тюлька чорноморсько-азовська <i>Clupeonella cultriventris</i> (Nordmann, 1840)	+	+	+	-	+	+	+	+
5	Оселедець чорноморсько-азовський прохідний <i>Alosa pontica</i> (Eichwald, 1838)	+	-	+	-	-	+	+	-
6	Оселедець чорноморсько-азовський морський <i>Alosa taeotica</i> (Grimm, 1901)	+	-	+	-	-	-	-	-

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Короподібні Сурґініформес									
Коропові Сурґініде									
7	Плітка звичайна <i>Rutilus rutilus</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
8	Вирезуб причорноморський <i>Rutilus frisii</i> (Nordmann, 1840)	-	-	-	+	-	-	-	-
9	Головень європейський <i>Squalius cephalus</i> (Linnaeus, 1758)	-	-	-	+	-	-	-	-
10	Бобирець звичайний <i>Petroleiscus borysthenicus</i> (Kessler, 1859)	+	-	-	-	-	-	-	-
11	В'язь <i>Idus idus</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	+	+	+	+	+	+
12	Гольян звичайний <i>Phoxinus phoxinus</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	-	-	-	-	-	-
13	Краснопірка звичайна <i>Scardinius erythrophthalmus</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
14	Білий амур східноазіатський <i>Stenopharyngodon idella</i> (Valenciennes, 1844)	-	+	-	+	+	+	+	+
15	Чебачок амурський <i>Pseudorasbora parva</i> (Temminck et Schlegel, 1846)	-	+	-	+	+	+	+	+
16	Верховка звичайна <i>Leucaspis delineatus</i> (Heckel, 1843)	+	+	+	+	+	+	+	+
17	Лин звичайний <i>Tinca tinca</i> (Linnaeus, 1758)	+		+	+	+	+	+	-
18	Підуст звичайний <i>Chondrostoma nasus</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	-	-	-	-	-	-
19	Пічкур звичайний <i>Gobio gobio</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	-	-	-	-

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
33	Чехоня звичайна <i>Pelecus cultratus</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	+	+	+	+	+	+
34	Білізна європейська <i>Aspius aspius</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
35	Плоскирка європейська <i>Blicca bjoerkna</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
В'юнові Cobitidae									
36	Щипавка звичайна <i>Cobitis taenia</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	-	-	+	+	+	-
37	Золотиста щипавка дунайська <i>Sabanejewia bulgarica</i> (Drensky, 1928)	+	-	-	-	-	-	-	-
38	В'юн звичайний <i>Misgurnus fossilis</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	-	+	+	+	+	-
Сомоподібні Siluriformes									
Сомові Siluridae									
39	Сом європейський <i>Silurus glanis</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
Щукоподібні Esociformes									
Щукові Esocidae									
40	Щука звичайна <i>Esox lucius</i> (Linnaeus, 1758)	+	+	+	+	+	+	+	+
Умброві Umbriidae									
41	Умбра звичайна <i>Umbra krameri</i> (Walbaum, 1792)	+	-	+	+	-	+	+	-
Кефалеподібні Mugiliformes									
Кефалеві Mugilidae									
42	Кефаль лобань <i>Mugil cephalus</i> (Linnaeus, 1758)	-	-	+	-	-	-	-	-

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
52	Йорж звичайний <i>Gymnoserphalus cernius</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	+	+	-	+	+	-
53	Йорж смугастий <i>Gymnoserphalus schraetser</i> (Linnaeus, 1758)	+	-	+	+	-	-	-	-
54	Чоп звичайний, чоп великий <i>Zingel zingel</i> (Linnaeus, 1766)	-	-	+	+	-	-	-	-
55	Чоп малий <i>Zingel streber</i> (Siebold, 1863)	-	-	+	-	-	-	-	-
Бичкові Gobiidae									
56	Бичок-пісочник <i>Neogobius fluvialis</i> (Pallas, 1814)	+	+	+	-	+	+	+	+
57	Бичок-кругляк <i>Neogobius melanostomus</i> (Pallas, 1814)	-	-	-	-	+	+	+	+
58	Бичок-головач <i>Neogobius kessleri</i> (Gunther, 1861)	+	-	+	-	+	+	+	+
59	Бичок-гонець <i>Neogobius gymnotrachelus</i> (Kessler, 1857)	+	+	+	-	-	+	+	+
60	Бичок-пуголовок <i>Benthophilus nudus</i> (Sauvage, 1874)	+	+	+	-	-	+	+	+
61	Тупоносий бичок-цуцик <i>Proterorhynchus semilunaris</i> (Heckel, 1837)	+	+	+	-	-	+	+	-
62	Бичок-кніповичія довгохвостий <i>Knipowitschia longicaudata</i> (Kessler, 1877)	+	+	-	-	-	-	-	-
63	Бичок-трав'яник змієголовий <i>Gobius ophiocerphalus</i> (Pallas, 1814)	-	+	-	-	-	-	-	-

За період з 2001 по 2012 роки в озерах Кагул, Ялпуг, Кугурлуй, Котлабух і Китай нами знайдено 41 вид риб, які належать до 8 рядів, 13 родин і 37 родів (таблиця). Відсутність в уловах рідкісних і непромислових видів, можливо, в першу чергу, пов'язано з невеликою кількістю експедиційних днів, коли здійснювали лов риби.

Аналіз матеріалу, що був зібраний, дозволяє стверджувати, що видовий склад риб придунайських озер мало змінився з середини ХХ сторіччя до наших днів; з'явилися інтродуковані види, а також такі, що проникли в озера самі. Наприклад, бичок-кругляк є одним з таких видів, який активно почав розповсюджуватися наприкінці минулого сторіччя в водойми Європи і світу.

З середини 80-х років минулого сторіччя за величинами уловів товстолобик білий був найбільш важливим комерційним видом в придунайських озерах. Але після його масової загибелі у 1995-1997 рр. в промислових уловах ХХІ сторіччя зросло значення менш цінних видів корошових риб – карася сріблястого, ляща звичайного *Abramis brama*, а в деяких озерах навіть плітки звичайної і краснопірки звичайної *Scardinius erythrophthalmus*.

Друге місце за кількістю видів, після корошових риб, займають представники родини бичкових. За період

досліджень у придунайських озерах відзначено шість видів цієї родини: бичок-пісочник *Neogobius fluviatilis*, бичок-кругляк *Neogobius melanostomus*, бичок-головач *Neogobius kessleri*, бичок-гонець *Neogobius gymnotrachelus*, бичок-пуголюк голий *Benthophilus nudus*, тупоносий бичок-цуцик *Proterorhynchus semilunaris*. В уловах волокуші чисельними були пісочник, головач і кругляк. Останній вид активно розселюється в Ялпузі і Кугурлуї, але його не знайдено в Кагулі.

У 2001 році нами вперше відзначені поодинокі особини бичка-кругляка в озері Ялпуг. У 2004 і 2005 роках спостерігали підвищення його чисельності у цій водоймі, що призвело до появи даного виду в переліку офіційної статистики промислових уловів озера Ялпуг-Кугурлуй.

3. СИСТЕМАТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ, БІОЛОГО- ЕКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РИБ

Ряд **осетроподібні – Acipenseriformes** Berg, 1940

(осетрообразные, sturgeons)

Родина **осетрові – Acipenseridae** Bonaparte, 1831

(осетровые, sturgeons)

Родина об'єднує 4 роди, в Україні зустрічаються 2
роди.

Таблиця для визначення родів родини осетрові

1 (2). Рот дуже великий, півмісячної форми. Зяброві перетинки зрощені між собою, утворюють вільну шкірясту згортку під міжзябровим проміжком.....**Білуга – *Huso***

2 (1). Рот відносно невеликий, у формі поперечної щілини. Зяброві перетинки не зрощені між собою, прикріплені до міжзябрового проміжку і не утворюють вільної шкірястої згортки під останнім.....**Осетер – *Acipenser***

Рід **Осетер – *Acipenser*** Linnaeus, 1758

(осетр, Sturgeon)

Рід включає 17 видів, в Україні представлений п'ятьма видами.

Таблиця для визначення видів роду Осетер

1(2). Нижня губа суцільна, посередині не перервана. Перша спинна жучка (кісткова платівка – шип) найбільша...

.....**Осетер шип – *A. nudiventris***

2(1). Нижня губа не суцільна, посередині виразно перервана. Перша спинна жучка (кісткова платівка-шип) не більша за всі інші.

3(8). Рило конічне, тупе або пригострене, помірно довге, його довжина складає звичайно помітно менше 60% довжини голови.

4(5). Бокових жучок завжди більше 50. Вусики торочкуваті.....**Стерлядь прісноводна – *A. ruthenus***

5(4). Бокових жучок завжди менше 50. Вусики не торочкуваті.

6(7). Рило коротке, заокруглене (тупе). Вусики розміщені ближче до переднього кінця рила, ніж до рота. Між спинним і боковими рядами жучок розкидані великі і маленькі зірчасті кісткові платівки.....

.....**Осетер російський – *A. gueldenstaedtii***

7(6). Рило видовжене, пригострене. Вусики розміщені ближче до рота, ніж до переднього кінця рила. Між спинним і боковими рядами жучок правильними рядами розташовані ромбоподібні кісткові платівки.....

.....**Осетер атлантичний – *A. sturio***

8(3). Рило мечовидне, дуже довге, його довжина звичайно складає більше 60% довжини голови.....

.....**Севрюга звичайна – *A. stellatus***

1. Стерлядь прісноводна – *Acipenser ruthenus*

Linnaeus, 1758 (стерлядь, Sterlet)

Поширення виду: річки басейнів Карського, Баренцового, Білого, Балтійського, Чорного, Азовського,

Каспійського морів.

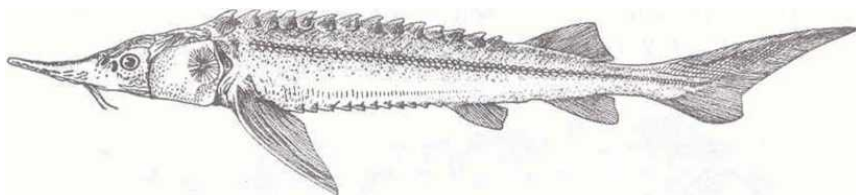

Рис. 1. Стерлядь прісноводна

D 34-49, *A* 18-34, спинних жучок 11-17, бокових 56-70, черевних 11-17, *sp. br.* 11-23. Найбільша довжина тіла до 1,0-1,2 м, маса до 16 кг, звичайно в уловах трапляються особини завдовжки до 40-60 см і масою 0,4-1,0 кг, тривалість життя близько 30 років. Тіло видовжене, веретеноподібне, невисоке (рис. 1). Від осетра шипа відрізняється перерваною посередині нижньою губою, від інших представників роду – торочкуватими вусиками і більшим числом бокових жучок (їх понад 50). Відомі тупорилі і гострорилі форми цієї риби. Верхня частина тіла темна, сірувато-бура, часто із зеленкуватим чи синюватим вилиском, боки сіруваті, сталєво-сріблясті, черево жовтувате або молочно-біле.

Прісноводна придонна жила риба, яка не здійснює великих міграцій. Тримається поодиночі або невеликими групами на глибоких ділянках річок з чистою прохолодною проточною водою в місцях із піщаним або піщано-гальковим ґрунтом. Статевозрілими самці стають у віці 3,

переважно в 4-6 років, при довжині понад 35 см, самиці – відповідно в 5-9 років при довжині понад 45 см. Нерест у квітні – травні при температурі води понад 10 °С (звичайно при 12-17 °С). Плодючість до 110-140 тис. ікринок. Ікра донна, клейка, відкладається на глибинах до 10 м і більше на руслових ділянках зі швидкою течією і гальковим або кам'янистим ґрунтом. За тиждень і більше після запліднення з ікри виходять личинки. Після нересту плідники і молодь скочуються до місць постійного життя. Живиться ракоподібними, молюсками, личинками комах та іншими тваринами дна, рідше й дрібною рибою.

Цінна промислова риба, м'ясо і ікра якої відносяться до делікатесів. В останні десятиріччя різко скоротила свою чисельність, зникла в багатьох річках чи на їх ділянках. Занесена до Червоної Книги України [2009] (ЧКУ, 2009), списків Бернської конвенції, Міжнародного союзу охорони природи (МСОП), Конвенції о міжнародній торгівлі видами дикої фауни та флори, які знаходяться під загрозою зникнення (CITES) та Європейського червоного списку.

В Україні раніше зустрічалася в корінному руслі і в крупних притоках усіх великих рік. Зараз у невеликій кількості збереглася лише в пониззі Дунаю, в басейні середнього і верхнього Дністра і дуже рідко зустрічається в

басейні Дніпра, зокрема, відзначалася в басейні Дніпровського водосховища.

2. Севрюга звичайна – *Acipenser stellatus* Pallas, 1771

(севрюга, Starry sturgeon, Stellate sturgeon)

Поширення виду: Чорне, Азовське, Каспійське, зрідка й Адриатичне моря.

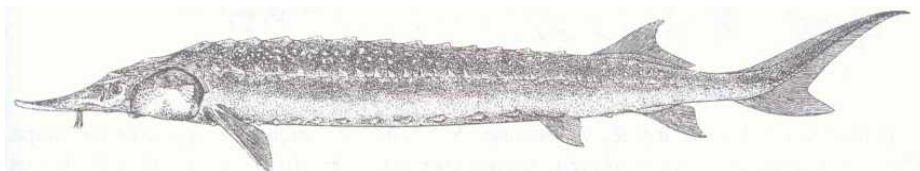

Рис. 2. Севрюга звичайна

D 35-52, *A* 20-30, число спинних жучок 9-16, бокових 28-41, черевних 8-14, *sp. br.* 19-35, найбільша довжина тіла 220 см, маса до 80 кг, звичайно ловляться особини завдовжки до 150 см масою 25-30 кг; тривалість життя близько 30 років. Утворює локальні стада, приурочені до певних річкових басейнів. Тіло видовжене, веретеноподібне, невисоке (рис. 2). Вусики короткі, не торочкуваті. Рило мечовидне, довге, його довжина складає понад 60% довжини голови. Верхня третина тіла темна, сірувато-блакитна або майже чорна, боки білувато- або сріблясто-сірі, черево жовтувате чи молочно-біле.

Прохідна придонна риба, яка постійно живе в морі, а

для розмноження двічі на рік заходить в річки: восени, з кінця вересня до кінця листопада (розмножується весною наступного року), і навесні, з березня до кінця квітня-початку травня (розмножується того ж року). Тримається поодиночі чи невеликими групами. Статеве дозрівання самців відбувається у віці 5-14, переважно в 9-12 років, самиць в 7-17, переважно в 11-14 років (при довжині тіла обох статей понад 95-100 см). Нерест з кінця квітня до середини червня при температурі води 8-15 °С і вище, на глибоких ділянках корінного русла із швидкою течією та твердим, звичайно піщано-гальковим, піщано-глинистим чи кам'янистим ґрунтом. Плодючість може перевищувати 360 тис. ікринок. Ікра донна, клейка, за 1,8-4 доби після запліднення з неї виходять личинки. Після закінчення розмноження плідники, а пізніше й молодь, скочуються в море на нагул. Мальки живляться переважно дрібними тваринами дна (червою, личинками комах, ракоподібними та ін.), дорослі споживають рибу, молюсків та крупних ракоподібних.

Цінна промислова риба, м'ясо і ікра якої відносяться до делікатесів. В останні десятиріччя її чисельність невпинно падає і скорочується ареал. Занесена до списків Бернської конвенції, МСОП, CITES та Європейського

червоного списку. Занесена до ЧКУ, 2009.

В Україні поширена біля північних берегів Азовського моря, вздовж Кримського півострова та в північно-західній частині Чорного моря, звідки зараз заходить у невеликій кількості в Дунай, зрідка поодинокими екземплярами в Дністер і Дніпро і практично не заходить в Південний Буг і річки Північного Приазов'я.

Ряд **вугреподібні** – **Anguilliformes** Regan, 1909
(угреобразные, anguilliform eels)

Родина **вугреві, прісноводні вугрі** – **Anguillidae**
Rafinesque, 1815 (угри, пресноводные угри,
freshwater eels)

Родина включає 1 рід, який зустрічається й в Україні.

Рід **Річковий вугор** – **Anguilla** Schrank, 1798
(речной угорь, Freshwater eel)

Рід включає 15 видів, в Україні представлений одним
видом.

3. Річковий вугор європейський – **Anguilla anguilla**
Linnaeus, 1758

(речной угорь, European freshwater eel, European eel)

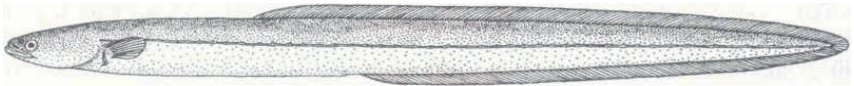

Рис. 3. Вугор річковий європейський

Поширення виду: Атлантичне узбережжя Європи від Баренцового і Балтійського морів до Канарських о-вів; Середземне, Чорне, Азовське, Каспійське моря. Личинки і молодь живуть у морі, дорослі – в континентальних водах, розмноження в Західній Атлантиці (Саргасове море).

D 230-278, *A* 170-235, *P* 15-21, *I. I.* 87-110, найбільша довжина понад 2 м, маса до 10 кг, звичайно зустрічаються особини завдовжки до 1 м, масою до 1-3 кг; тривалість життя понад 20 років, звичайно до 7-10 років. Тіло дуже довге, змієподібне, вкрите дрібною лускою (рис. 3). Спинний плавець починається далеко позаду грудних плавців. Зяброві отвори вузькі, у вигляді вертикальних щілин. Забарвлення мінливе. У дорослих спина чорна або темно-коричнева, боки сріблясті, черево молочно- або брудно-біле, рідше золотисте; в статевонезрілих особин спина темно-зелена або бура, боки жовтуваті, черево біле або жовтувате.

Більшу частину життя мешкає в прісній воді, для розмноження мігрує в північно-західну частину Атлантичного океану (Саргасове море), долаючи відстань понад 4-5 тис. км за 150-200 діб. Нерест проходить у весняно-літній час на глибинах 300-400 м (до 1000) при температурі води 16-17 °С (не нижче 7 °С) і солоності не нижче 35 ‰, після чого плідники гинуть. У самиці масою 2,4 кг плодючість досягала 9 млн ікринок. Личинки, які викльовуються з пелагічної ікри, зовні дуже відрізняються від дорослих риб і за формою тіла нагадують лист верби. Близько трьох років вони разом з течією Гольфстрім дрейфують до берегів Європи, зазнають складного метаморфозу, перетворюючись на «скляних»

вугрів. Навесні, при довжині понад 6 см, останні входять і розселяються на постійне життя в річки і озера. Завдяки своєрідній будові зябер і диханню за допомогою шкіри, яке може складати до 80-85%, вугор здатен тривалий час жити поза водою і долати невеликі відстані зволженим суходолом. Статевої зрілості самці досягають на 4-му, переважно 5-7-му (при довжині більше 29 см), самиці на 5-6-му, в основному на 9-10-му (при довжині понад 42 см) роках життя. Живиться безхребетними тваринами дна (ракоподібними, червою, молюсками та ін.), ікром і дрібною рибою та жабами.

Цінна промислова, але досить рідкісна в нас риба. Занесена до Європейського червоного списку. «Скляними» вуграми зариблюють озера і ставки. Слід бути обережним при обробці і не допускати попадання крові вугра в очі або у відкриті ранки: сироватка крові цієї риби вміщує отруту, за дією подібну до отрути змії або кураре (втрачає токсичність при нагріванні до 56 °С протягом 15 хв.).

В Україні зрідка, поодинокими екземплярами, зустрічається вздовж узбережжя Чорного (частіше в районах, прилеглих до гирлових ділянок Дунаю, Дністровського і Дніпровсько-Бузького лиманів, рідше біля берегів Криму) і Азовського морів та в басейнах їхніх річок, є в Шацьких озерах. Навесні 2002 р. вперше для Криму відзначений в

нижній частині р. Кача.

Ряд оселедцеподібні – **Clupeiformes** Bleeker, 1859

(сельдеобразные, herrings)

Родина оселедцеві – **Clupeidae** Cuvier, 1816

(сельдевые, herrings)

Родина об'єднує близько 57 родів, в Україні відзначено 5 родів.

*Таблиця для визначення родів родини
оселедцеві*

1(8). Верхня щелепа зовні заокруглена, посередині неї добре помітної виїмки немає. Нижня щелепа з'єднується з черепом під або попереду вертикалі заднього краю ока.

2(3). Останні два променя анального плавця не видовжені у вигляді невеличкої лопаті. Черевні плавці розташовані попереду або під початком спинного плавця.....**Шпрот – *Sprattus***

3(2). Останні два променя анального плавця видовжені у вигляді невеличкої лопаті. Черевні плавці починаються позаду початку спинного плавця або посередині останнього.

4(5). При основі обох лопатей хвостового плавця видовжених лусочок немає.....**Тюлька – *Clupeonella***

5(4). При основі обох лопатей хвостового плавця видовжені лусочки є.

6(7). Луска на боках тіла різного розміру: під великою скрита дрібна луска. На зябровій кришці є радіальні борозенки.....**Сардина – *Sardina***

7(6). Луска на боках тіла однакового розміру. На зябровій кришці радіальні борозенки відсутні.....

.....**Сардінела – *Sardinella***
 8(1). Верхня щелепа посередині має добре виражену виїмку. Нижня щелепа з'єднується з черепом позаду вертикалі заднього краю ока.**Оседець, Алоза – *Alosa***

Рід Тюлька – *Clupeonella* Kessler, 1877 (тюлька, Kilka)

Рід включає 4 види, в Україні представлений одним видом.

4. Тюлька чорноморсько-азовська – *Clupeonella* *cultriventris* Nordmann, 1840

(чорноморско-азовская тюлька, Black Sea-Azov sprat,
 Black Sea tyulka)

Поширення виду: Чорне, Азовське, Каспійське моря і великі річки їх басейнів. Раніше розглядалася як підвид ***C. delicatula delicatula*** (Nordmann, 1840).

D III-IV 9-14, ***A*** (II) III (IV-V) 12-19, ***sp. br.*** 42-62, черевних шипиків 23-30, найбільша довжина тіла 10 см, звичайно 4-7 см, тривалість життя 5 років. Утворює локальні стада, приурочені до певних водойм або їх ділянок. Тіло видовжене, досить високе, дуже стиснуте з боків, особливо черево (рис. 4).

При основі обох лопатей хвостового плавця видовжені лусочки відсутні. Грудні плавці вузькі і загострені.

Верхня третина тіла темна, сірувато-зеленкувата або синювато-зелена, боки і черво сріблясто-білі.

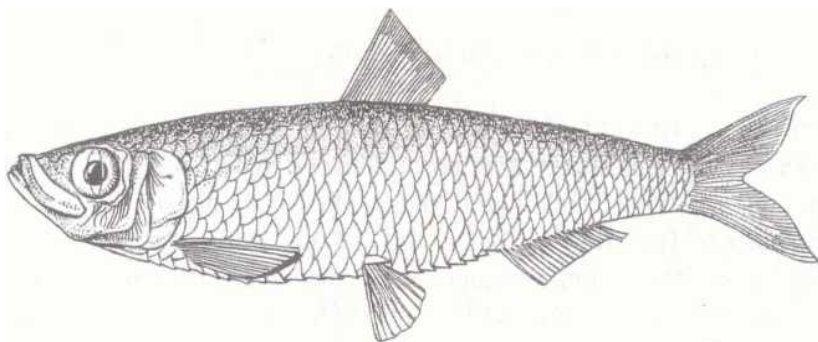

Рис. 4. Тюлька чорноморсько-азовська

Пелагічна зграйна риба, яка здатна жити як у морі і лиманах з солоністю до 13 ‰, звідки після зимівлі навесні (березень – квітень) заходить у прісні води для розмноження (напівпрохідна форма), так і в прісноводних водоймах, – річках, водосховищах, лиманах, де зимує і розмножується (жила форма). Статевої зрілості досягає у віці одного року, при довжині тіла понад 3 см і масі понад 0,5 г. Нерест з першої декади квітня до червня – початку липня, при температурі води 5-24 °С і солоності 0-8 ‰. Плодючість, у залежності від довжини тіла і віку, 3,5-40,0 тис. ікринок. Ікра пелагічна, відкладається кількома окремими порціями. При температурі води 20,5-22,5 °С, вже за добу після запліднення з ікри виходять личинки. Після нересту плідники і молодь напівпрохідної форми

скочуються в солонуваті води на нагул і зимівлю, жила форма в море не виходить. Живиться зоопланктоном і личинками риб.

Промислова риба, яка завдяки своїй високій чисельності виловлювалася в значній кількості. Зараз чисельність помітно знизилася. Занесена до списків МСОП.

В Україні в Чорному морі тримається переважно на опріснених передгирлових ділянках і в опріснених лиманах, головним чином у північно-західній частині від Дунаю до Дніпра, зрідка відмічається біля берегів Криму, в Азовському морі поширена на всій акваторії. Жила форма набула широкого поширення в усіх водосховищах Дніпра.

Рід **Оселедець, Алоза** – *Alosa* Linck, 1790

(сельдь, алоза, Herring, Shad)

Рід включає 19 видів, в Україні відомо чотири види. Систематика роду потребує додаткового вивчення.

Таблиця для визначення видів роду Оселедець

1(6). Зуби на кістках піднебіння і леміші є, інколи вони слабенькі і ледь помітні. Позаду і вище зябрової кришки є темна пляма, у деяких позаду останньої на боках тіла інколи буває ще кілька плям.

2(3). Тіло високе (висота складає в середньому понад чверть довжини тіла), дуже стиснуте з боків, з вкороченим

хвостовим стеблом. Голова велика і висока, клиновидно стиснута з боків униз. Грудні плавці довгі, складають понад 16,5% довжини тіла. Зуби на кістках піднебіння і леміші розвинуті слабо. Звичайно 66-96 зябрових тичинок.....**Пузанок азовсько-чорноморський – *A. tanaica***

3(2). Тіло відносно низьке (висота складає в середньому менше чверті довжини тіла), майже не стиснуте з боків, хвостове стебло не вкорочене. Голова відносно невелика і невисока, не стиснута з боків. Грудні плавці короткі, складають звичайно менше 16% довжини тіла. Зуби на кістках піднебіння і леміші розвинуті добре. Звичайно 29-69 зябрових тичинок.

4(5). Зябрових тичинок 29-39 (звичайно не більше 47). Їх довжина майже однакова з довжиною зябрових пелюстків..... **Оседець чорноморсько-азовський морський – *A. maeotica***

5(4). Зябрових тичинок 39-69 (звичайно не менше 45 і не більше 75). Їх довжина більша за довжину зябрових пелюстків..... **Оседець чорноморсько-азовський прохідний – *A. pontica***

6(1). Зуби на кістках піднебіння завжди відсутні. Крім темної плями позаду і вище зябрової кришки, зверху на боках тіла завжди є ряд подібних плям, нижче яких інколи буває 1 або 2 ряди менш численних темних плям.....**Фінта європейська – *A. fallax***

5. Пузанок азовсько-чорноморський – *Alosa tanaica*

Grimm, 1901

(азовско-черноморский пузанок, Azov shad)

Поширення виду: Чорне, Азовське моря. Раніше в Україні, зокрема в Азово-Чорноморському басейні розрізняли два підвиди виду *A. caspia* (Eichwald, 1838),

властивого каспійській фауні, які відрізняли в такий спосіб: *A. caspia tanaica* (Grimm, 1901) (пузанок азовський) – очі відносно великі, їх діаметр складає 24-28,5% довжини голови, зябрових тичинок 62-85, басейн Азовського моря, східна частина Чорного моря; *A. caspia nordmanni* (Antipa, 1904) пузанок дунайський, пузанок чорноморський – очі відносно маленькі, їх діаметр складає 22-27% довжини голови, зябрових тичинок 66-88, західна частина Чорного моря.

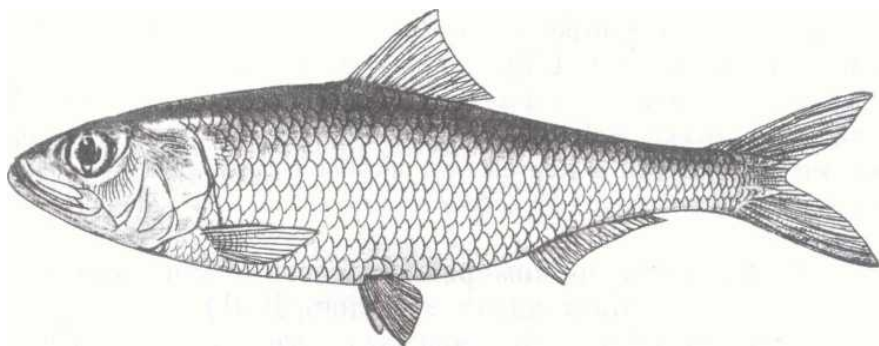

Рис. 5. Пузанок азовсько-чорноморський

D III-IV (V) 12-15, **A** III (IV) 15-19, **sp. br.** 62-96, найбільша довжина тіла 23 см, звичайно 13-15 см, маса до 110 г, звичайно 35-50 г, тривалість життя близько 4-5 років. Тіло відносно коротке, високе, стиснуте з боків («пузанкоподібне») (рис. 5), голова велика і висока, клиновидно стиснута з боків униз. Зуби на кістках піднебіння і леміші розвинуті слабо. Верхня третина тіла

темна, сірувато- або зеленкувато-синя, боки і черево сірувато-сріблясті. За зябровою кришкою на боках тіла темна пляма, за якою інколи буває ще 5-8 невиразних темних плям.

Пелагічна зграйна прохідна риба, яка живе в морі, а на розмноження заходить у прісну воду. Утворює локальні стада, приурочені до певних річкових басейнів. Зимує у відкритих ділянках Чорного моря. Весняна міграція з березня, при температурі води 6 °С, найінтенсивніше при 13-17 °С, до кінця квітня, коли заходить у гирлові ділянки річок і лимани. Статевої зрілості досягає у віці одного року при довжині 11-13 см і масі 25-30 г. Нерест з кінця квітня – початку травня до кінця червня, при температурі води 13-22 °С, на ділянках із слабо проточною або стоячою, але чистою водою і піщаним або піщано-мулистим ґрунтом. Плодючість, у залежності від розмірів і віку, 10-88 тис. ікринок. Ікра відкладається в поверхневих шарах води кількома, звичайно до трьох, порціями, її розвиток проходить на дні при температурі води 22-24 °С, триває більше двох діб після запліднення. По закінченні розмноження плідники залишаються в пригирлових ділянках і лиманах тривалий час, часто і влітку, або заходять восени (вересень-жовтень), молодь навіть часто

тут зимує. Живиться тваринами планктону, переважно ракоподібними, бентосом, зокрема, личинками комах, червою, ракоподібними, а також ікром'язом і молоддю тюльки, бичків та інших риб.

Промислова риба, чисельність якої відносно невисока.

В українських водах приурочена до північно-західної частини Чорного моря від Дунаю до Дніпра, зустрічається в Дністровському, Дніпровсько-Бузькому лиманах, у Каховському водосховищі, відзначалася біля Гендри, в Ягорлицькій, Джарилгацькій і Каркінітській затоках і далі вздовж берегів Криму до Ялти і, вірогідно, до Керченської протоки, в Керченській протоці, вздовж північного узбережжя Азовського моря, в Сиваші і Утлюкському лимані.

6. Оселедець чорноморсько-азовський прохідний – *Alosa pontica* Eichwald, 1838 (чорноморско-азовская проходная сельдь, Pontic-Azov shad)

Поширення виду: Чорне, Азовське моря, з яких заходить у річки. Деякими авторами цей вид розглядається у ранзі синоніма виду *A. immaculata* Bennet, 1835. Внутрішньовидова структура і систематика виду потребує сучасного вивчення.

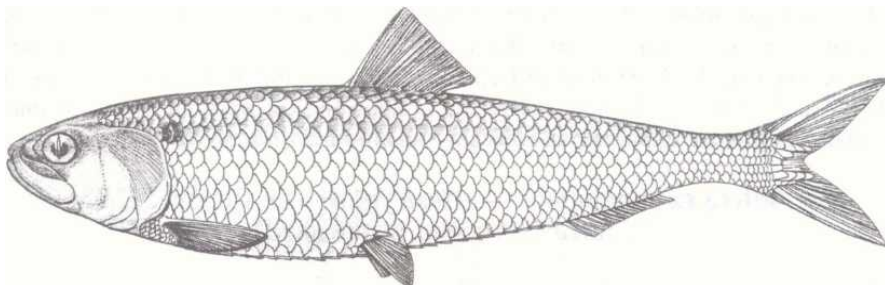

Рис. 6. Оселедець чорноморсько-азовський прохідний

D III-IV 12-16, **A** (II) III (IV) 15-20, *sp. br.* 39-69 (звичайно не менше 45 і не більше 75), найбільша довжина тіла 39 см, частіше 18-28 см, тривалість життя близько 7 років. Відомі велика і дрібна форми цієї риби. Тіло видовжене, невисоке, слабко стиснуте з боків («оселедцеподібне») (рис. 6), голова середніх розмірів, невисока, зуби на кістках піднебіння і леміші розвинуті добре. Зяброві тичинки довші зябрових пелюстків. Верхня третина тіла темна, зеленкувато- або синювато-сіра, боки і черево сріблясті, часто з рожевим або фіалковим вилицком, у деяких вони жовтуваті, в риб з моря спина і кінець риля темніші. За зябровою кришкою зверху на боках тіла невиразна, іноді майже непомітна темна пляма, за якою інколи буває ще кілька (до 7) світліших плям.

Пелагічна зграйна прохідна риба, яка після зимівлі і нагулу в морі заходить для розмноження в річки. Утворює

локальні стада, приурочені до певних річкових басейнів. Міграції в окремі річки відрізняються за термінами, починаються з кінця лютого – березня (при температурі води 4-9 °С) і тривають до кінця травня – початку червня (при 13-22 °С, найінтенсивніше при 9-15 °С). Статевої зрілості досягає у віці 2-4 років (самці дозрівають на рік раніше самиць, окремі особини дрібної форми – у віці одного року) при довжині тіла понад 14 см. Нерест також дещо неоднаковий за термінами в різних річках, звичайно проходить з кінця квітня – початку травня до червня – початку липня при температурі води 11-25 °С, на великій відстані від гирла (в Дніпрі, наприклад, до його зарегулювання піднімалася до Києва і вище). Плодючість, у залежності від розмірів і віку, коливається від 10 до 289,5 тис. ікринок. Ікра пелагічна, відкладається двома-трьома порціями в товщу води руслової частини річки при швидкості течії 0,27-1,60 м/сек. За дві доби після запліднення з ікри виходять личинки, які зносяться течією. Після нересту плідники скочуються в море на нагул, молодь починає виходити в море в кінці вересня – жовтня при зниженні температури води до 5-3 °С. Живиться переважно дрібною рибою, зокрема, тюлькою, хамсою, дрібними бичками та ін., молодь – зоопланктоном, червою, дрібними

моллюсками.

Цінна промислова риба, чисельність якої зараз дуже сильно впала. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні відома в північно-західній частині Чорного моря від Дунаю до Дніпра, в районі Тендри, Джарилгацької і Каркінітської (Чурюмська коса – Євпаторія) заток і далі вздовж узбережжя Криму, в Керченській протоці та в північній частині Азовського моря, відзначалася в Сиваші і в Утлюкському лимані.

Ряд **коропоподібні** – **Cypriniformes** Goodrich, 1909

(карпообразные, carps)

Родина **коропові** – **Cyprinidae** Fleming, 1822 (карповые,
minnows or carps)

Родина об'єднує близько 220 родів, в Україні
представлена 31 родом.

Таблиця для визначення родів родини коропові

1(58). Очі розташовані на рівні поздовжньої осі тіла або вище. Зяброві перетинки прикріплені до міжзябрового проміжку.

2(5). В анальному плавці є скостенілий зазублений промінь. Спинний плавець довгий, в ньому не менше 14 розгалужених променів.

3(4). Вусиків немає. Глоткові зуби розташовані в один ряд.....**Карась – Carassius**

4(3). Вусики є. Глоткові зуби розташовані в три ряди.....**Короп – Cyprinus**

5(2). В анальному плавці немає скостенілого зазубленого променя. Спинний плавець короткий, в ньому менше 14 розгалужених променів.

6(13). Вусики є.

7(12). Вусиків одна пара. Глоткові зуби розташовані в 1-2 ряди.

8(9). Рот кінцевий. Луска дуже дрібна. Глоткові зуби розташовані в один ряд**Лин – Tinca**

9(8). Рот нижній. Луска відносно велика. Глоткові зуби розташовані в два ряди.

10(11). Луска на спині гладенька, без кілів. На спинному і хвостовому плавцях кілька темних поперечних

рядів крапко-плямочок. Анальний отвір розташований ближче до початку анального плавця, ніж до основи черевних.....**Пічкур – *Gobio***

11 (10). Луска на спині шорстка, в статевозрілих риб з кількома (до 9) опуклими епітеліальними кілями. На спинному і хвостовому плавцях відсутні темні крапко-плямочки (плавці безбарвні). Анальний отвір розташований ближче до основи черевних плавців, ніж до початку анального плавця, іноді майже посередині відстані між анальним і черевними плавцями.....

.....**Білоперий пічкур – *Romanogobio***

12(7). Вусиків дві пари. Глоткові зуби розташовані в три ряди

Марена – *Barbus*

13 (6). Вусиків немає.

14 (15). Бічна лінія зигзагоподібна. Тіло шаблевидне. Череве від горла до основи анального плавця дуже стиснуте з боків і по нижньому краю утворює не вкритий лускою кіль.....

Чехоня – *Pelecus*

15 (14). Бічна лінія не зигзагоподібна. Тіло не шаблевидне. Череве звичайно заокруглене на усьому протязі або хоч між горлом і початком черевних плавців.

16 (17). Рот має вигляд поперечної щілини, нижня щелепа спереду загострена. З хрящовим ріжучим краєм

.....**Підуст – *Chondrostoma***

17 (16). Рот іншої будови (не у вигляді поперечної щілини, нижня щелепа спереду не загострена і без хрящуватого ріжучого краю).

18 (29). На череві між черевними і анальним плавцями є шкірястий кіль, частково або повністю не вкритий лускою.

19 (20). Спина за спинним плавцем стиснута з боків і по верхньому краю утворює кіль, вкритий лускою.....

Рибець – *Vimba*

20 (19). Спина за спинним плавцем не стиснута з боків, по верхньому її краю немає кіля, вкритого лускою.

21 (26). Тіло високе, його найбільша висота становить 28% і більше довжини тіла.

22 (23). Над бічною лінією 8-10 рядів луски. В анальному плавці до 22-23 розгалужених променів, він починається позаду вертикалі кінця основи спинного плавця, або майже на її рівні. Висота анального плавця вкладається в найбільшу висоту тіла менше чотирьох разів. Глоткові зуби дворядні.....**Плоскирка – *Blicca***

23 (22). Над бічною лінією 12-14 рядів луски. В анальному плавці понад 22-23 розгалужених променів, він починається під серединою або під задньою третиною основи спинного плавця. Висота анального плавця вкладається в найбільшу висоту тіла не менше чотирьох разів. Глоткові зуби однорядні.

24 (25). В анальному плавці менше 30 розгалужених променів. Найбільша висота тіла складає звичайно більше третини довжини тіла до кінця лускового покриву.....**Ляц – *Abramis***

25 (24). В анальному плавці помітно більше 30 розгалужених променів. Найбільша висота тіла складає звичайно менше третини довжини тіла до кінця лускового покриву.....**Синець – *Ballerus***

26 (21). Тіло не високе, його найбільша висота становить не більше 27% довжини тіла.

27 (28). На лусках бічної лінії, по обидва боки від отворів бічної лінії, є чорні подвійні крапки-штрихи (подвійна «стрічка»). Зяброві тичинки короткі, розташовані не густо.....**Бистрянкa – *Alburnoides***

28 (27). На лусках бічної лінії, по обидва боки від отворів бічної лінії, чорні подвійні крапки-штрихи (подвійна «стрічка») відсутні. Зяброві тичинки довгі, розташовані густо.....**Верховодка – *Alburnus***

29 (18). На череві між черевними і анальним плавцями шкірястий кіль, частково. або повністю не вкритий лускою,

відсутній.

30 (37). Бічна лінія неповна. У деяких вона переривається в кількох місцях.

31 (32). Тіло високе, стиснуте з боків. Анальний плавець починається на рівні середини основи спинного плавця. Посередині хвостового стебла є синьо-зелена смуга, яка ширшає у бік хвостового.....

.....**Звичайний гірчак – *Rhodeus***

32 (31). Тіло низьке, видовжене. Анальний плавець починається помітно позаду вертикалі кінця основи спинного плавця або під нею. Посередині хвостового стебла синьо-зелена смуга відсутня.

33 (36). Луска дуже дрібна. Бічна лінія з переривами, доходить майже до хвостового плавця. Черво між черевними і анальним плавцями заокруглене.

34 (35). На боках тіла численні дрібні, досить виразно окреслені темні плямочки. Довжина хвостового стебла дорівнює або менша за найбільшу висоту тіла.....

.....**Озерний гольян – *Eupallasella***

35 (34). На боках тіла великі, невиразно окреслені поперечні темні плями. Довжина хвостового стебла більша за найбільшу висоту тіла.....**Гольян – *Phoxinus***

36 (33). Луска відносно велика. Бічна лінія розміщена лише на перших 2-19 лусках, інколи вона відсутня зовсім. Черво між черевними і анальним плавцями стиснуте з боків.....**Верховка – *Leucaspis***

37 (30). Бічна лінія повна.

38 (39). Бічна лінія має вигляд прямої лінії і проходить посередині тіла. Рот верхній, поперечний, дуже маленький

.....**Чебачок – *Pseudorasbora***

39 (38). Бічна лінія плавно вигнута в бік черева, звичайно проходить нижче середини тіла. Рот кінцевий, напівнижній або нижній, а коли верхній, то не поперечний.

40 (41). Рот великий, кінцевий, косо зрізаний, дещо

обернений догори. Нижня щелепа трохи видається над верхньою, на ній є горбок, який входить у виразну виїмку верхньої щелепи. Задній кінець нижньої щелепи досягає вертикалі середини ока або заднього його краю.....

.....**Білизна – *Aspius***

41 (40). Рот не великий. На нижній щелепі немає горбка, а на верхній – виразної виїмки. Задній кінець нижньої щелепи не досягає вертикалі середини ока.

42 (43). Спинний плавець починається виразно позаду від вертикалі заднього краю основи черевних плавців. Рот обернений догори

.....**Краснопірка – *Scardinius***

43 (42). Спинний плавець починається попереду, над або ледь позаду від вертикалі початку основи черевних плавців. Рот звичайно не обернений догори.

44 (45). Глоткові зуби жувальні, масивні, дуже міцні, розміщені в один або два ряди.....

.....**Чорний амур – *Mylopharyngodon***

45 (44). Глоткові зуби не жувальні.

46 (47). У спинному плавці звичайно 10 (9-11) розгалужених променів. Глоткові зуби однорядні.....

.....**Плітка – *Rutilus***

47 (46). У спинному плавці звичайно 7-8, зрідка 9 розгалужених променів. Глоткові зуби дворядні.

48 (57). Спинний плавець починається над або ледь позаду основи черевних плавців. Кишковий канал короткий.

49 (52). Рот нижній або напівнижній

50 (51). У бічній лінії переважно 53-59 лусок. Черевна порожнина чорна. Від початку рила чи ока вздовж середини голови і боків тіла проходить досить широка темна смуга.....

.....**Ялець-андруга – *Telestes***

51 (50). У бічній лінії переважно 41-51 луска. Черевна порожнина жовтувата або жовтувато-оранжева. Темна смуга вздовж середини голови і боків тіла відсутня, забарвлення одноманітне.....

.....**Ялець – *Leuciscus***

52 (49). Рот кінцевий.

53 (56). У бічній лінії переважно 35-47 лусок. Анальний плавець при вершині заокруглений, без виїмки. Глоткові зуби переважно 2.5-5.2.

54 (55). У бічній лінії переважно 40-47 лусок. Забарвлення одноманітне, без смуг. Великі за розмірами риби, довжина тіла в дорослих особин не менше 20-30 см.....**Головень – *Squalius***

55 (54). У бічній лінії переважно 35-40 лусок. По середині тіла, від початку спинного плавця до кінця лускового покриву, звичайно проходить темна смуга. Маленькі за розмірами риби, довжина тіла в дорослих особин звичайно не перевищує 10-15 см.....

.....**Бобирець – *Petroleuciscus***

56 (53). У бічній лінії переважно 55-60 лусок. Анальний плавець з помітною виїмкою. Глоткові зуби переважно 3.5-5.3.....**В'язь – *Idus***

57 (48). Спинний плавець починається помітно попереду основи черевних плавців. Кишковий канал довгий.....**Білий амур – *Stenopharyngodon***

58 (1). Очі розташовані нижче поздовжньої осі тіла. Зяброві перетинки не прикріплені до міжзябрового проміжку.

59 (60). На черевному боці тіла є досить помітний кіль, який проходить від горла до анального отвору. Нижче бічної лінії, на рівні початку спинного плавця, не більше 23 поздовжніх рядів луски. Зяброві тичинки зрощені між собою у вигляді суцільної стрічки.....

.....**Товстолобик білий – *Hypophthalmichthys***

60 (59). На черевному боці тіла є невиразний кіль, який проходить лише від початку основи черевних плавців до анального отвору. Нижче бічної лінії, на рівні початку спинного плавця, не менше 24 поздовжніх рядів лусок. Зяброві тичинки не зрощені, вільні.....

.....**Товстолобик строкатий – *Aristichthys***

Рід **Головень** – *Squalius* Bonaparte, 1837

(голавль, Chub)

Рід включає близько 25 видів, в Україні представлений одним видом.

7. Головень європейський – *Squalius cephalus*

Linnaeus, 1758 (голавль, European chub)

Поширення виду: ріки Європи на схід від Піренеїв, включаючи Апеннінський і Балканський п-ови, Малу Азію, Кавказ, Закавказзя; басейни Білого, Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського морів. Раніше цей вид відносили до роду **Ялець** – *Leuciscus* Cuvier, 1816.

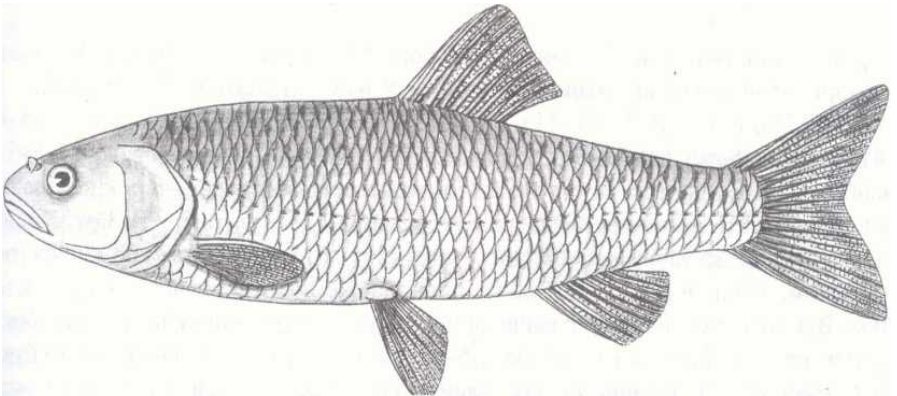

Рис. 7. Головень європейський

D (II) III (7) 8, ***A*** (II) III (7) 8-9, ***P*** I (12, 13) 14-17 (18), ***V*** I 8 (9), ***I. I.*** (39) 40-47 (48-50), ***Squ. 1*** (6,5) 7-7,5 (8), ***Squ. 2*** 3-3,5

(4), *sp. br.* (6-7) 8-11 (14), *d. f.* переважно 2.5-5.2, найбільша довжина тіла 50-80 см, звичайно 30-40 см, маса до 4 кг і більше, звичайно до 1-2 кг, тривалість життя 11-12 років. Тіло видовжене, невисоке, товсте, ледь стиснуте з боків (рис. 7).

Голова широка, рот кінцевий, великий, рило тупе, складає майже третину голови, лоб широкий, сплющений, складає 35-46% довжини голови. Спина темно-сіра або зеленкувато-попеляста, боки сірувато-сріблясті, часто з жовтуватим вилиском, черево молочно-біле. За зябровою кришкою іноді є невиразна темна пляма. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, у молоді хвостовий плавець з темним зовнішнім краєм, грудні і черевні плавці жовтувато-оранжеві або червоні, анальний червоний або жовтувато-червоний. Під час розмноження забарвлення яскравішає, набуває металевого вилиску, в самців, рідше й в самиць, на голові і верхній третині тулубу з'являються білі рогові горбки.

Прісноводна річкова жила риба, яка тримається невеликими групами біля дна, але часто при відсутності небезпеки піднімається на тривалий час у приповерхневі і поверхневі шари води або виходить на мілководдя. Мешканець рівнинних річок, де зустрічається в корінному

руслі і, особливо, в додатковій системі, а також у глибоких з джерелами стоячих слабо проточних або заплавних озерах і у водосховищах; у гірських районах звичайно не піднімається вище 1200 м. Статевої зрілості самці досягають на другому році, при довжині тіла в середньому 12-13 см, самиці – на третьому, відповідно при 15-17 см, більша частина риб на 3-му році. Розмноження з березня до кінця червня, на півдні раніше, ніж на півночі, в місцях з піщано-гальковим або кам'янистим ґрунтом, звичайно недалеко від берега, на глибинах до 0,5 м. Плодючість – до 109 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями при температурі води 11-18 °С на каміння, гальку, рослинність та ін. При 18 °С вже за 3-4 доби після запліднення з ікри виходять личинки. Молодь завдовжки до 3-4 см живиться планктоном і нижчими водоростями, а потім їжа робиться різноманітнішою. Дорослі особини всеїдні, у них добре виражена схильність до хижацтва: споживають різні водорості, листя, насіння і ягоди вищих рослин, черву, ракоподібних, моллюсків, личинок і дорослих комах, а також ікру, личинок і дорослих риб, амфібій, зрідка й дрібних гризунів.

Промислового значення не має, бо не утворює великих скупчень і виловлюється переважно аматорами. Занесений

до списків МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах всіх великих рік, переважно в їх додатковій системі, в багатьох корінних і заплавних озерах, раніше відзначався в Дніпровсько-Бузькому лимані.

Рід **Бобирець** – *Petroleuciscus* Bogutskaya, 2002

(бобырец, Dnieper chub)

Рід включає принаймні 6 видів, в Україні представлений одним видом.

8. Бобирець звичайний – *Petroleuciscus borysthenicus*

Kessler, 1859

(бобырец, калинка, Dnieper chub, Bobyrets chub)

Поширення виду: ріки басейнів Егейського, Мармурового, Чорного, Азовського морів. Раніше цей вид відносили до роду **Ялець** – *Leuciscus* Cuvier, 1816.

D III (7) 8 (9), *A* III 8-10 (11), *P* I (12) 13-15 (16), *V* II (7) 8, *l. l.* (34) 35-40 (41), *Squ.*₁ 7, *Squ.*₂ (2) 2,5-3 (3,5), *sp. br.* (5) 6-10 (11), *d. f.* переважно 2.5-5.2, найбільша довжина тіла 11 см, маса 17 г, тривалість життя до 7-8 років. Тіло видовжене, досить високе і товсте, слабо стиснуте з боків (рис. 8). Рот маленький, кінцевий, зрізаний косо. Спина

темно-сіра із зеленкуватим або синюватим відтінком, боки бурувато-сріблясті, іноді майже золотисті, черево сріблясто-біле. Від початку спинного плавця до кінця лускового покриву посередині боків проходить темна смуга завширшки 1,5-2,5 луски. Над бічною лінією часто бувають темні плямки. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, парні і анальний жовтуваті, оранжеві або червонуваті. Райдужка ока срібляста, зверху жовтувата. Під час розмноження забарвлення набуває золотистості, парні й анальний плавці стають яскраво оранжевими або червоними, райдужка оранжевою, голова і тулуб самців вкриваються білими роговими горбками.

Прісноводна річкова зграйна жила риба прибережної зони, яка тримається виключно серед заростів водної рослинності як у придонних шарах та в товщі води, так і в приповерхневих шарах, у місцях із слабкою течією і чистою водою, витримує невелику солоність лиманів, звичайно уникає корінного русла і стоячої води. Вперше може розмножуватися вже наступного після народження року при довжині понад 3 см, масово в 2-3 роки. Нерестовий період з кінця квітня до кінця травня, коли утворює великі скупчення плідників. Плодючість до 18 тис. ікринок і більше. Ікра клейка, відкладається кількома порціями серед

рослинності на мілководді. Живиться личинками комах, дорослими комахами, які падають у воду, дрібними ракоподібними і іншими безхребетними дна, а також водоростями і м'якими частинами вищих рослин.

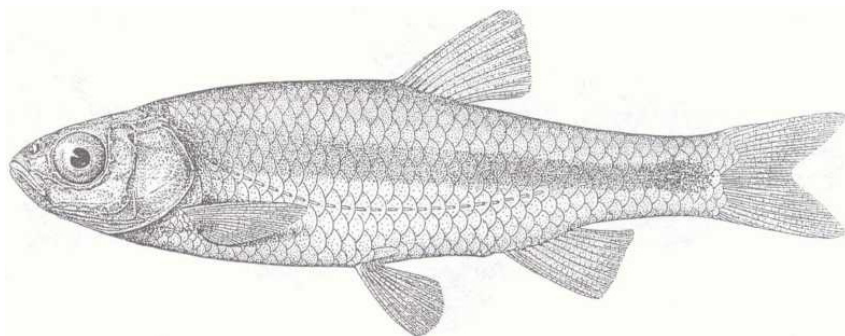

Рис. 8. Бобрірець звичайний (рис. О. М. Насеки)

Риба непромислова, місцями досить численна.

В Україні поширена в басейнах понизь Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, відзначалася в Дністровському і Дніпровсько-Бузькому лиманах, є на середній течії Південного Бугу, в басейні середньої (річки Ірпінь, Тетерев, Рось, Трубіж та ін.) і верхньої течії Дніпра, а також у пониззі річок північного узбережжя Азовського моря (річки Лозоватка, Обітічна, Берда та ін.).

Рід **В'язь** – *Idus* Heckel, 1843 (язь, Ide)

Рід включає 2 види, в Україні представлений одним видом.

9. В'язь європейсько-сибірський – *Idus idus*

Linnaeus, 1758 (язь, Ide)

Поширення виду: широко поширений від басейна Рейну на заході до Західної Якутії на сході; річки і озера басейнів Північного Льодовитого океану, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів. Раніше вид відносили до роду **Ялець** – *Leuciscus* Cuvier, 1816.

D III (7) 8 (9), **A** III (8) 9-11, **P** I (II) (13-14) 15-17 (18), **V** I-II (7) 8 (9), **I. I.** (52-54) 55-60 (61-62), **Squ.**₁ 8-10 (11), **Squ.**₂ (4) 5-8 (9), **sp. br.** (9) 10-13 (14-15), **d. f.** переважно 3.5-5.3, найбільша довжина тіла 50 см, маса 2-4 кг, частіше 1-1,5 кг, тривалість життя 13-15 років. Тіло помірно видовжене, досить високе і товсте, ледь стиснуте з боків (рис. 9). Рот кінцевий, зрізаний косо. Анальний плавець з помітною виїмкою. Верхня третина тіла темно-сіра, іноді майже чорна, із зеленкуватим або синюватим відтінком, нижче забарвлення світлішає від світло-сірого на боках до світло-сріблястого на череві. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, зрідка червонуваті, всі інші червоні, райдужка очей жовтувата або оранжевата. Під час розмноження голова і верхня частина тулубу вилискують золотом, боки і череву набувають сріблястості, всі плавці робляться яскраво-червоними, райдужка – від інтенсивно жовтої до

червоної, голова і передня третина тулубу в самців вкриваються білими роговими горбками.

Прісноводна річкова жила риба, яка тримається невеликими групами біля дна або в товщі води, звичайно на глибоких місцях річок і озер, на ділянках із невеликою течією і піщано-мулистим чи піщано-глинистим ґрунтом, часто вкритим рослинністю. Статевої зрілості досягає у віці 3-6 років при довжині тіла 27-33 см, окремі самці і самиці відповідно при 19 і 22 см. Розмноження з другої половини березня – початку квітня до першої половини травня, звичайно під час весняної повені. Плодючість до 173 тис., у середньому близько 100 тис. ікринок. Нерест одноразовий, проходить при температурі води від 4-5 до 10-15 °С переважно на залитій водою заплаві. Ікра клейка, відкладається на торішню рослинність, відмите коріння кущів і дерев, місцями на кам'яні розсипи і гальку, на глибинах від 5-20 см до 1,5-2,0 м, переважно на ділянках з течією. При температурі води 3-12 °С вихід личинок спостерігається за три тижні після запліднення ікри. Молодь живиться спочатку планктоном, пізніше ще й бентосом і рослинністю, дорослі майже всеїдні і споживають нижчі і вищі рослини, черву, ракоподібних, молюсків, личинок, лялечок і дорослих комах, п'явок, ікру і молодь риб,

дрібних амфібій тощо.

Цінна промислова риба, чисельність і питома вага якої в уловах невеликі. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах практично всіх рік, у великих озерах і водосховищах, зрідка відмічалася в лиманах, відсутня в Криму.

Для в'язя відома його кольорова аберація – орфа, або в'язь золотий – *I. idus* ab. *orfus*, яка є, мабуть, одомашненою формою в'язя. Вона характеризується такими ознаками: **D** III 8-9, **A** III 10-12, **P** I 16-17, **V** I 8-9, **I. l.** 55-60, **Squ.**₁ 8-10, **Squ.**₂ 5-6, **sp. br.** 10-13, **d. f.** 3.5-5.3, 2.5-5.2.

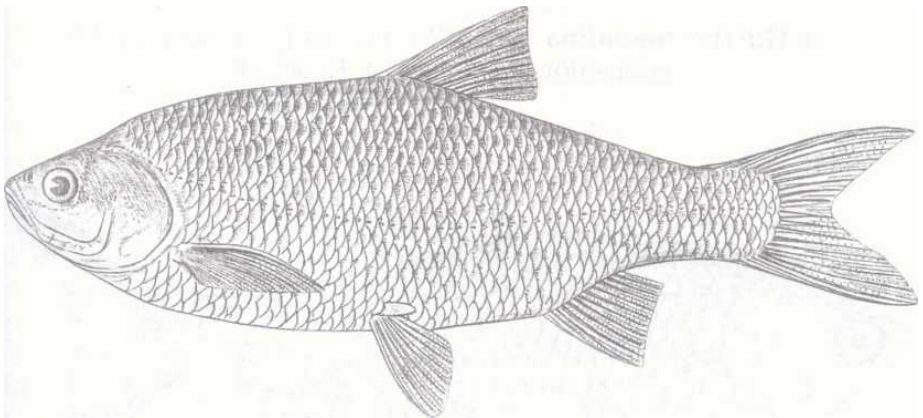

Рис. 9. В'язь європейсько-сибірський

Тіло і плавці червоні, рожеві, оранжеві або золотисті з різними відтінками, забарвлення закріплене генетично.

Завезена із Західної Європи. Використовується для декоративних цілей в паркових водоймах, в акваріумах, рідше – як додаткова риба для сумісного вирощування з коропом і іншими рибами. У невеликій кількості її розводили в водоймах Асканії-Нова, Пущі-Водиці та в деяких інших місцях.

Рід **Плітка** – *Rutilus* Rafinesque, 1820

(плотва, Roache)

Рід включає 15-16 видів, в Україні відомо три види.

Таблиця для визначення видів роду Плітка

1 (2). У бічній лінії менше 50 лусок. Тіло відносно коротке, високе, стиснуте з боків.....

.....**Плітка звичайна – *R. rutilus***

2 (1). У бічній лінії більше 53 лусок. Тіло відносно довге, низьке, майже не стиснуте з боків.

3 (4). Найбільша висота тіла помітно більша довжини голови. Довжина основи анального плавця менша його висоти. У бічній лінії переважно 60-67 (53-69) лусок.....**Вирезуб причорноморський – *R. frisii***

4 (3). Найбільша висота тіла менша довжини голови або дорівнює їй. Довжина основи анального плавця більша його висоти. У бічній лінії переважно 55-58 (53-62) луски.....**Кутум каспійський – *R. kutum***

10. Плітка звичайна – *Rutilus rutilus* Linnaeus, 1758

(обыкновенная плотва, Roache)

Поширення виду: євро-азіатський вид, широко поширений в ріках і озерах на північ від Альп і Вардару і на схід від Піренеїв до Лени.

D (II) III 9-11, **A** III (8-9) 10-11 (12), **P** I (13) 14-17 (18-19), **V** II (7) 8 (9), **I. I.** (39) 40-44 (45-46), **sp. br.** (9) 10-14 (15), **d. f.** переважно 6-5, 5-5, найбільша довжина тіла 35 см, маса 1 кг, частіше 90-150 г, тривалість життя понад 10 років. Тіло відносно коротке, високе, стиснуте з боків (рис. 10). Рот маленький, півмісячний, зрізаний косо, в дорослих напівнижній.

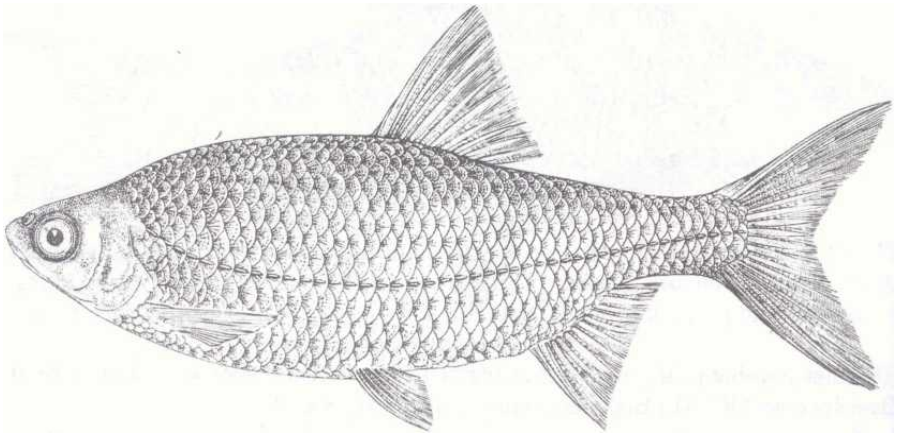

Рис. 10. Плітка звичайна

Спинний плавець починається дещо позаду від вертикалі початку основи черевних плавців. На плітку зовні

дуже схожі краснопірка і в'язь: перша відрізняється від плітки оберненим догори кінцевим ротом і розташуванням спинного плавця, другий – більшим числом лусок у бічній лінії і обидва – дворядними глотковими зубами.

Верхня третина тіла темна, коричнювато-бура із зеленкуватим або синюватим відтінком, боки сірувато-сріблясті, черево сріблясто- або молочно-біле. Спинний і хвостовий плавці темно- або зеленкувато-сірі, всі інші й райдужка очей – від блідо-жовтого до інтенсивно-оранжевого або червоного кольору. Під час розмноження голова, верхня частина тулубу і, частково, плавці, вкриваються білими роговими горбками.

Прісноводна озерно-річкова жила зграйна риба, яка не робить великих міграцій і тримається в придонних шарах води на ділянках з піщано-мулистим або піщано-глинистим ґрунтом і добре розвинутою підводною рослинністю. Статевої зрілості досягає при довжині тіла близько 8-9 см у віці 2-4 років. Розмноження у квітні – травні, звичайно в період весняної повені, коли риби збираються великими зграями; починається при температурі води 8 °С, найінтенсивніше проходить при 10-11 °С і закінчується при 18-19 °С. Плодючість у залежності від умов існування, розмірів, маси і віку риб коливається в широких межах від

1,4 до 177 тис. ікринок і більше. Ікра клейка, відкладається за один раз звичайно на торішню і вегетуючу рослинність, коріння кущів і дерев на глибинах 0,2-1,5 м (на штучні гнізда – до 10 м). За 1,5-2 тижні після запліднення з ікри виходять личинки. Молодь живиться дрібними безхребетними тваринами і водоростями, дорослі споживають крупнішу рослинну і тваринну їжу, причому, в риб завдовжки 13-14 см переважає перша, а в крупніших, завдовжки понад 15 см, друга, зокрема й молюски.

У більшості внутрішніх водойм плітка буває дуже численною, але вважається малоцінною промисловою рибою, завдяки малим розмірам і кістлявому, часто гіркуватому м'ясу. Проте у великих водосховищах, зокрема в дніпровських, за рахунок активного споживання молюсків, її біологічні якості покращали, вона стала крупнішою, і в цілому її харчова цінність збільшилася. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах усіх рік, в озерах, водосховищах тощо, а також в солонуватих водах лиманів північно-західної частини Чорного, північної частини Азовського морів і безпосередньо в Азовському морі; акліматизувалася у водосховищах Криму, а також прийшла в деякі річки Криму разом з дніпровською водою.

Плітка солонуватих вод і пониззя великих річок, яку ще називають **тараня** (тарань, Таган), є екологічною формою плітки звичайної. Раніше вона розглядалася як окремий підвид *R. rutilus heckelii* (Nordmann, 1840), а зараз деякими науковцями підноситься до рангу виду *R. heckelii* (Nordmann, 1840), з чим вкрай важко погодитися. За своїми морфологічними ознаками практично не відрізняється від плітки внутрішніх водойм, проте в неї дещо вище тіло, парні і анальний плавці світло-сірі, на кінцях з темною облямівкою, райдужка очей срібляста, але часто забарвлення буває подібним забарвленню типової форми. Найбільша довжина тіла близько 50 см, маса до 1,5 кг, тривалість життя 10-12 років. Утворює локальні стада, приурочені до певних річкових басейнів.

Більша частина життя проходить у солонуватій воді, зокрема, в лиманах, передгірлових і гірлових ділянках річок, де відбувається нагул, але для розмноження і зимівлі входить у прісну воду. Зокрема, міграції в Дніпро і Південний Буг відбуваються двічі на рік: восени – з кінця серпня – початку вересня, наймасовіше у жовтні, при температурі води 12-13 °С, закінчується у грудні, при температурі близько 1 °С, і навесні, з кінця січня – початку лютого, часто ще під кригою, найінтенсивніше в березні,

при 2-8 °С, закінчується у квітні – на початку травня при температурі води 13-14 °С. Статевої зрілості досягає переважно на 3-4-му роках життя, при довжині тіла самців понад 10 см, самиць 12 см. Плодючість – до 264,5 тис. ікринок. Нерест з кінця березня – початку квітня до кінця квітня – початку травня, при температурі води 4-12 °С, відбувається в заплавах водоймах, відмілинах корінного русла, затоплених плавнях тощо, на глибинах від 10-15 см до 1,5-2 м (на штучних гніздах до 15-20 м). Ікра клейка, відкладається за один раз на рослинність, коріння, каміння і т. п. При 8-9 °С вихід личинок з ікри спостерігається за три тижні після її запліднення. Молодь живиться дрібними безхребетними тваринами і водоростями, дорослі риби – переважно тваринною їжею, в першу чергу молюсками, і меншою мірою – рослинністю.

Цінна промислова риба.

В Україні трапляється вздовж берегів і в самому Азовському морі, а також у північно-західній частині Чорного моря, зокрема в опріснених ділянках від Дніпровсько-Бузького лиману до гирла Дунаю.

На Закарпатті можлива знахідка ще одного виду, зокрема, *Rutilus virgo* (Heckel, 1852).

11. Вирезуб причорноморський – *Rutilus frisii*

Nordmann, 1840

(вырезуб, Pontic roache, Pontic vyresub)

Поширення виду: басейни північної частини Чорного і Азовського морів.

D (II) III-IV (8) 9-10, **A** III (IV) (9) 10-11 (12), **P** I 16-18, **I. I.** (53-59) 60-67 (68-69), **Squ.**₁ (9) 9,5-11 (11,5), **Squ.**₂ (4,5) 5-5,5 (6-6,5), **sp. br.** (7) 8-11 (12), **d. f.** 6-5, рідше 5-5, найбільша довжина тіла 71 см, маса 8 кг, звичайно 1,2-3,5 кг, тривалість життя понад 10 років. Тіло видовжене, валькувате, відносно низьке, ледь стиснуте з боків (рис. 11). Рот невеликий, нижній, зрізаний косо. Верхня третина тіла темно-сіра, попеляста, з зеленкуватим або синюватим вилиском, боки світло- або сріблясто-сірі, черево молочно-біле з жовтуватим або рожевим відтінком. Спинний, хвостовий і грудні плавці при основі жовтуваті або буруваті, при кінцях попелясті, черевні і анальний жовтуваті або червонуваті, райдужка очей жовтувато-оранжева. У період розмноження плавці стають рожево-блакитними з перламутровим відтінком, райдужка інтенсивно жовтою чи оранжевою, голова, спина і боки самців вкриваються білими роговими горбками.

Напівпрохідна зграйна придонна, дуже швидка риба,

яка нагулюється в солонуватих водах, а на нерест і зимівлю заходить у річки, причому в деяких річках, при сприятливих умовах, утворює жилі, непрохідні популяції.

Мігрує в річки двічі на рік, зокрема, в Південний Буг і Дніпро навесні, з березня, часто ще під кригою, до травня – початку червня, і восени, з другої половини серпня – початку вересня до кінця грудня, або тільки навесні, з початку березня до середини квітня (річки Обітічна, Берда).

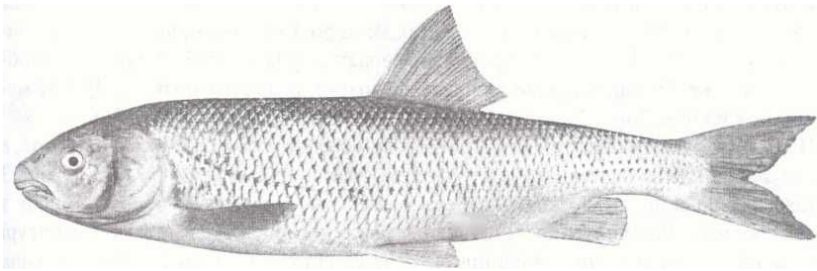

Рис. 11. Вирезуб причорноморський (фото Ю. С. Рабцевича)

У річках тримається тільки глибоких ділянок з швидкою течією, чистою водою і піщано-гальковим, щільним мулистим або кам'янистим ґрунтом. Статевої зрілості досягає у віці 4, переважно 5-6 років, при довжині тіла 50 см і більше. Розмноження з другої половини квітня – травні, при температурі води до 10-11 °С. Плодючість до 259,6 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається за один раз на швидкій течії і гальково-кам'янистому ґрунті на глибинах 0,5-1,5 м. В умовах акваріуму, при 12,5-18,5 °С, личинки

виходять з ікри за два тижні після її запліднення. Молодь живиться нижчими водоростями, тваринами планктону і бентосу, дорослі риби споживають переважно молюсків, ракоподібних і менше – рослинність.

Цінна промислова риба, яка практично вже зникла в багатьох водоймах. Занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні раніше зустрічалася в лиманах північно-західної частини Чорного моря і в Азовському морі, заходила в Дністер (до верхів'я), Південний Буг (до Первомайська), Дніпро (до Білорусі і вище, аж до Смоленська), Сіверський Донець, Обітічну, Берду і, можливо, в пониззя Дунаю (останні 35-40 років тут не відзначалася), а також були відомі жилі непрохідні популяції в Росі і Осколі. Зараз збереглася лише дуже нечисленна жила популяція на верхньому Дністрі; поодинокими екземплярами ця риба зустрічається в лівих притоках нижньої частини середньої течії Сіверського Донця та, мабуть, в Азовському морі.

Рід **Краснопірка** – *Scardinius* Bonaparte, 1837

(краснопёрка, Rudd)

Рід включає принаймні 9 видів, в Україні

представлений одним видом.

12. Краснопірка звичайна – *Scardinius erythrophthalmus*

Linnaeus, 1758

(обыкновенная краснопёрка, Common rudd, Redeye)

Поширення виду: прісні води Європи на схід від Піренеїв (відсутній в Греції, на більшій частині Італії і в північній частині Скандинавського півострова); в басейні Північного Льодовитого океану тільки в Північній Двині; Малій Азії, Західному і Східному Закавказзі, басейні Аральського моря, р. Чу.

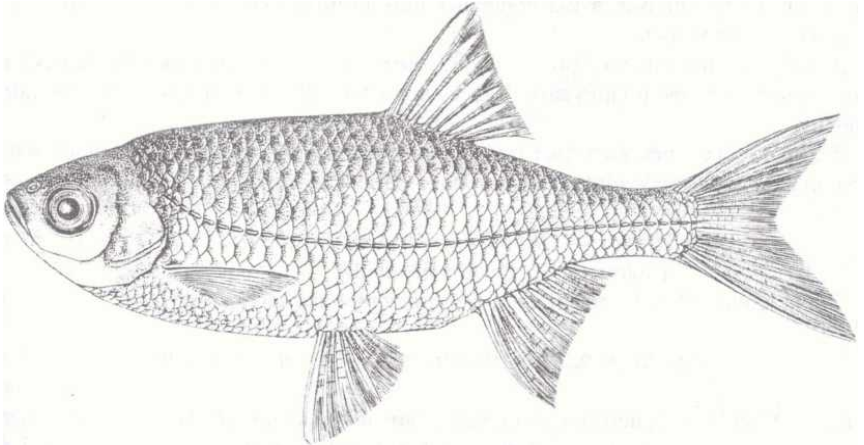

Рис. 12. Краснопірка звичайна

D III (7) 8 (9-10), *A* III 10-12 (13), *P* I 13-15 (16), *V* II (7) 8, *l. l.* (37) 38-42 (43), *Squ.*₁ 7-8 (9-10), *Squ.*₂ 3-4, *sp. br.* (8) 9-12 (13), *d. f.* 3.5-5.3, 3.5-5.2, найбільша довжина тіла до 30-35 см,

звичайно до 20-25 см, маса до 1 кг, звичайно 100-200 г, тривалість життя близько 10 років. Тіло видовжене, досить високе, стиснуте з боків (рис. 12). Рот маленький, кінцевий, обернений догори. Зовні дуже схожа з пліткою і в'язем: від першої відрізняється оберненим догори ротом, від другого – меншим числом лусок у бічній лінії. Спина темно-бура з зеленкуватим відтінком, боки сірувато-сріблясті з червоним вилиском, черево молочно- або сріблясто-біле.

Спинний і грудні плавці темно-сірі або зеленкувато-коричневі; черевні, анальний і хвостовий яскраво-червоні (звідси й назва риби). Райдужка очей золотиста з червоним відтінком і червоною крапкою вище кришталіка. Під час розмноження все тіло і плавці набувають яскраво-червоного кольору з бронзово-металевим вилиском, у самців на голові і тулубі з'являються білі або жовтуваті рогові горбки.

Прісноводна жила зграйна придонна, переважно озерна риба, яка мешкає в прибережній зоні річок, озер, плавнів пониззя річок, водосховищ, де віддає перевагу ділянкам із слабо проточною або стоячою водою і піщано-мулистим або мулистим ґрунтом, багатим на підводну рослинність. Статевої зрілості досягає на 2-3-му, переважно на 3-4-му роках життя, при довжині тіла близько 8-12 см. Розмножується з кінця квітня – початку травня, при

температурі води 14-17 °С, до червня – початку липня, при 23-25 °С. Плодючість до 375 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями в прибережжі на глибині до 1 м на рослинність. У залежності від температури води, личинки виходять з ікри за 1,5-3 доби після її запліднення. Молодь живиться нижчими водоростями і дрібними безхребетними тваринами, в їжі дорослих риб домінує рослинність: тваринна їжа відіграє меншу роль.

Другорядна промислова риба з досить низькими смаковими якостями, оскільки її м'ясо кістляве й гіркувате. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається практично в усіх прісноводних водоймах, місцями й в солонуватих лиманах; відсутня на гірських ділянках річок західних областей.

Рід Підуст – *Chondrostoma* Agassiz, 1832

(подуст, Sneep, Undermouth)

Рід включає 34 види, в Україні представлений двома видами.

Таблиця для визначення видів роду Підуст

1 (2). Найбільша висота тіла складає звичайно менше 26% довжини тіла до кінця лускового покриву. Глоткові зуби звичайно 6-6, зрідка 7-6. У бічній лінії звичайно 60-63

(52-66) лусок.....**Підуст звичайний – *C. nasus***
 2 (1). Найбільша висота тіла складає звичайно більше 26% довжини тіла до кінця лускового покриву. Глоткові зуби звичайно 6-5, зрідка 5-5 або 6-6. У бічній лінії звичайно 55-57 (50-62) луски.....
Підуст волзький – *C. variable*

13. **Підуст звичайний – *Chondrostoma nasus***

Linnaeus, 1758 (обыкновенный подуст,

Common sneep, Nase)

Поширення виду: басейни європейських річок від Піренеїв і Альп на північ до Вісли і Неману та на схід до Дніпра.

D III (IV) (8) 9 (10), **A** III (IV) 9-12, **P** I 16, **V** II (7) 8-9 (10), **I. I.** (50, 51) 52-66 (67), **Squ.**₁ 8-9, **Squ.**₂ 4-6, **sp. br.** 26-32 (34), **d. f.** переважно 6-6, зрідка 7-6, найбільша довжина тіла 45 см, частіше 25-30 см, маса тіла до 2 кг, частіше 0,5-1 кг, тривалість життя до 10 років. Тіло видовжене, низьке, дещо стиснуте з боків (рис. 13).

Рот маленький, нижній, у вигляді поперечної щілини, нижня щелепа спереду загострена, з хрящуватим ріжучим краєм. Рило довге, хрящувате. Очеревина чорна. Спина темно-сіра з буруватим або зеленкуватим відтінком, боки сірувато-сріблясті, черево молочно- або сріблясто-біле, іноді з жовтизною.

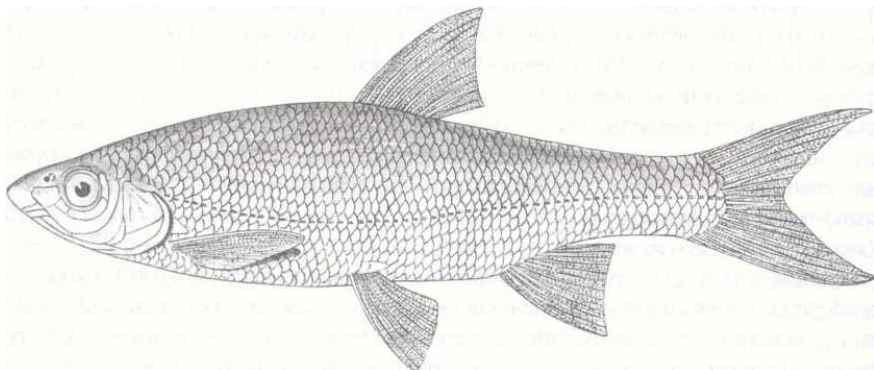

Рис. 13. Підуст звичайний

Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, перший при основі часто жовтуватий або червонуватий, всі інші плавці жовтуваті або червонуваті. Під час розмноження забарвлення яскравішає, в самців і старих самиць на голові, передній частині тулубу і грудних плавцях з'являються білі рогові горбки.

Прісноводна зграйна придонна жила риба, яка тримається місць з чистою проточною водою, зокрема на бистрині і порожистих ділянках корінного русла (уникає стоячої, слабо проточної і забрудненої води), та твердим піщано-мулистим, глинистим або гальково-кам'янистим ґрунтом, особливо вкритим нижчими водоростями. Статевої зрілості досягає у віці 2 (при довжині тіла близько 15 см), переважно у 3-4 роки, при довжині і масі тіла відповідно у самців 16-20 см і 80-150 г, у самиць 21-28 см і 200-300 г.

Розмноження, під час якого риби збираються у великі зграї, з середини – кінця квітня, при температурі води 7-8 °С, масово у травні, при 10-13 °С і закінчується у кінці травня – на початку червня при 16-20 °С. Плодючість до 40 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається за один раз на ділянках з гальково-кам'янистим або гальково-піщаним ґрунтом на глибинах 0,2-1,5 м при швидкості течії 0,3-1,5 м/сек. Вихід личинок з ікри відбувається за 2,5-3 тижні після її запліднення при температурі води 9-16 °С. Молодь живиться дрібним планктоном, дорослі споживають переважно рослинність обростань ґрунту і підводних предметів та мешканців таких обростань – ракоподібних, черву, личинок комах тощо, іноді й ікру риб.

Другорядна промислова риба з досить низькими смаковими якостями. Чисельність її в наших водоймах зараз помітно впала. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається майже в усіх добре проточних водоймах від пониззя Дунаю і річок Закарпаття до басейну Дніпра включно.

Рід **Верховодка** – *Alburnus* Rafinesque, 1920

(уклейка, Bleak)

Рід включає понад 20 видів, в Україні представлений чотирма видами. Зараз до роду відносять види, які раніше належали до двох окремих родів – **верховодка** – *Alburnus* Rafinesque, 1920 і **шемая** – *Chalcalburnus* Berg, 1932. За сучасними даними більшість підвидів видів цих родів слід розглядати як окремі види.

Таблиця для визначення видів роду Верховодка

1(2). Анальний плавець починається на рівні основи 4-6-го розгалужених променів спинного плавця, в ньому звичайно 17-20 розгалужених променів.....

.....**Верховодка звичайна – *A. alburnus***

2(1). Анальний плавець починається позаду вертикалі від основи спинного плавця, а якщо на рівні першого променя цього плавця, то в бічній лінії 54-64 луски. В анальному плавці звичайно 13-17 розгалужених променів.

3(4). На першій зябровій дужці 18-25 зябрових тичинок. Під час нересту самці вкриваються великими нечисленними роговими горбками. Водойми Криму.....

.....**Шемая кримська – *A. mentoides***

4(3). На першій зябровій дужці 24-35 зябрових тичинок. Під час нересту самці вкриваються дрібними численними роговими горбками.

5(6). На першій зябровій дужці 24-28 зябрових тичинок. Басейн Азовського моря.....

.....**Шемая азовська – *A. leobergi***

6(5). На першій зябровій дужці 27-34 зябрових

тичинок. Басейн північно-західної частини Чорного моря.....**Шемая чорноморська – *A. sarmaticus***

14. **Верховодка звичайна – *Alburnus alburnus***

Linnaeus, 1758 (уклейка, Bleak)

Поширення виду: прісноводні водойми Європи на північ від Альп і на схід до Уралу і Емби, басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів.

D III (6-7) 8-9, **A** III 17-20, **P** I (11-12) 13-16, **V** I (7) 8 (9), **I. I.** 45-48, **Squ.**₁ 8, **Squ.**₂ 3, **sp. br.** 16-22, **d. f.** 2.5-5.2, найбільша довжина тіла 15-17 см, звичайно 10-12 см, маса до 60-65 г, тривалість життя близько 9 років. Тіло видовжене, невисоке, стиснуте з боків (рис. 14).

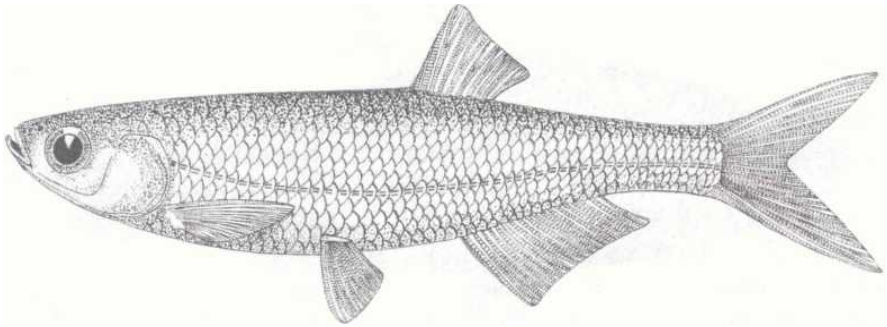

Рис. 14. Верховодка звичайна

Анальний плавець починається на рівні основи 4-5 розгалужених променів. Черевний кіль помітний від черевних плавців до анального отвору. Рот маленький, кінцевий, зрізаний косо, дещо обернений догори, горбок

нижньої щелепи входить у виїмку верхньої. Луска легко спадає з тіла при доторкуванні. Спино темно-коричнева, зеленкувата або сірувато-блакитна, боки і черво сріблясто-білі або сріблясті. Темна смуга вздовж боків тіла за життя риб відсутня. Іноді вище бічної лінії є дрібні темні крапки. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі, всі інші при основі жовтуваті або червонуваті, на кінцях безбарвні. Під час розмноження у самців на голові, часто й на спині, з'являються дуже дрібні білуваті рогові горбки.

Прісноводна зграйна пелагічна жила річково-озерна риба, яка мешкає в найрізноманітніших біотопах, але звичайно уникає зарослих рослинністю місць і тримається на прибережних ділянках біля самої поверхні або в товщі води. Статевої зрілості самці досягають на другому, самиці на третьому році життя при довжині тіла близько 5-6 см. Розмноження з кінця квітня до червня – початку липня. Плодючість до 37 тис., у середньому близько 15 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями при температурі води 14-16 °С і вище, як правило, на мілководді (від 0,2 до 1 м), іноді на глибині до 2-2,5 м (на штучні гнізда – до 4-5 м), на рослинність, вимите коріння дерев і кущів тощо. Личинки виходять з ікри на 5-ту добу після її запліднення. Живиться планктоном, переважно

ракоподібними, водоростями, вищими рослинами, а також червою, дорослими комахами, їхніми личинками і лялечками, ікрою і личинками риб.

Риба непромислова. В окремих водоймах досягає дуже високої чисельності. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах майже всіх річок, в озерах, водосховищах, ставках, виходить в солонуваті води лиманів, є на рівнинних ділянках гірських річок, разом з дніпровською водою прийшла в деякі водойми Криму.

15. Шемая чорноморська – *Alburnus sarmaticus*

Freyhof et Kottelat, 2007

(чорноморская шемая, Pontian shemaya)

Поширення виду: басейн північно-західної частини Чорного моря. Раніше розглядалася в роді *Chalcalburnus* Berg, 1932 у ранзі підвиду *C. chalcoides mento* (Heckel, 1836) або виду *C. mento* (Heckel, 1836). Звичайно утворює гібриди з *Squalius cephalus* (Linnaeus, 1758).

D (II) III 7-9, **A** III 15-17, **l. l.** 56-63, **sp. br.** 24-34, **d. f.** 2.5-5.2, найбільша довжина тіла 25,0 см, маса до 150 г, тривалість життя, мабуть, близько 5-6 років. Морфологічні особливості потребують додаткового вивчення. Тіло

видовжене, струнке, невисоке, стиснуте з боків (рис. 15). Початок анального плавця на 1,5-2,5 луски позаду рівня основи останнього розгалуженого променя спинного плавця. Рот кінцевий, зрізаний косо, нижня щелепа виступає дещо уперед. Луска сидить щільно і не спадає при доторкуванні. За основою черевних плавців поблизу анального отвору (на відстані 4-6 лусок від анусу) є не вкритий лускою кіль. Спина темно-сіра або бурувата з зеленкуватим чи синюватим відтінком, боки сірувато-сріблясті з зеленкуватим вилицком, черево сріблясто-біле. Всі плавці сіруваті, спинний і хвостовий іноді з невиразною темною облямівкою. У нерестових самців на голові і частково на тілі численні дрібні рогові горбки.

Біологія виду потребує додаткового вивчення і уточнень. Напівпрохідна зграйна пелагічно-придонна риба, яка витримує різну солоність води – від зовсім прісної до води з солоністю до 12 ‰.

Нагулюється в лиманах, пригирлових і гирлових ділянках річок та в суміжних опріснених морських ділянках; на нерест мігрує в річки. Утворює локальні стада, приурочені до певних річкових басейнів.

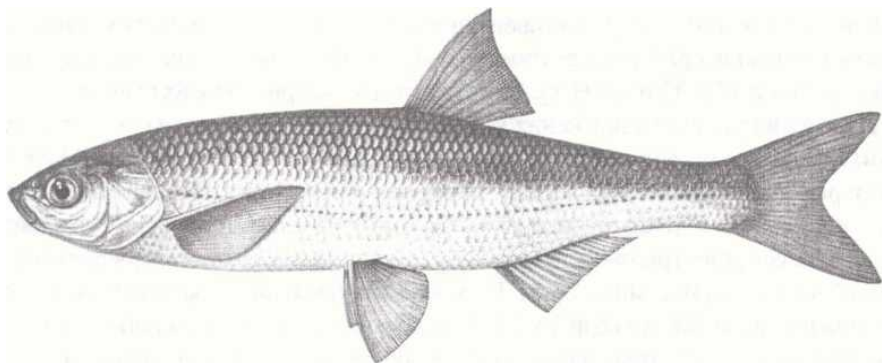

Рис. 15. Шемяя чорноморська

Міграція в окремі річки починається або восени, з кінця серпня – вересня, або рано навесні, часто ще під кригою, з кінця лютого або у березні – квітні.

Статевої зрілості досягає у віці двох, переважно трьох-чотирьох років (самиці на рік пізніше), при довжині тіла самців близько 14 см, самиць 17 см. Розмноження проходить з кінця квітня до початку липня при температурі води 15-26 °С. У самиць завдовжки 15,6-21,5 см плодючість складала 2570-13210 ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома, звичайно двома порціями на ділянках з чистою водою, швидкою течією і кам'янистим, гальковим або черепашково-піщаним ґрунтом. Після нересту плідники, пізніше й молодь, скочуються в солонуваті води на нагул. Молодь живиться нижчими водоростями, зоопланктоном, личинками комах, дорослі споживають крупний планктон,

личинок і дорослі форми комах, дрібних риб та їх личинок.

Цінна промислова риба, чисельність якої різко впала, вона зникла в багатьох водоймах. Як шемає чорноморсько-азовська – *C. mento* занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні відома з річок північно-західної частини Чорного моря (від Дунаю до Дніпра), опріснених пригирлових ділянок моря та опріснених лиманів. Зараз практично зникла в басейнах Дунаю і Дністра, стала дуже нечисленною в пониззі Південного Бугу і Дніпра.

Рід **Верховка** – *Leucaspius* Heckel et Kner, 1858
(верховка, Belica)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

16. Верховка звичайна – *Leucaspius delineatus*

Heckel, 1843 (обыкновенная верховка,
Common verkhovka, Sunbleak)

Поширення виду: прісноводні водойми Європи на північ від Альп і на схід до Уралу, басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів.

D III 7-10, *A* III 9-14, *P* I 16, *V* II 8, *Squ.* 39-51, *l. l.* (0-3) 6-15 (18-19), *sp. br.* 10-17, *d. f.* 5-4, 1.5-5.1 та інші варіації,

найбільша довжина тіла близько 7 см, маса до 4,5-5,0 г, тривалість життя близько 5 років. Тіло видовжене, невисоке, майже веретеноподібне (рис. 16), черево між черевними і анальним плавцями стиснуте з боків. Рот маленький, кінцевий, зрізаний косо, обернений догори, невеликий горбок нижньої щелепи входить у виїмку верхньої. Бічна лінія неповна і розміщена лише на перших 2-19 лусках, іноді відсутня зовсім. Луска легко спадає з тіла при доторкуванні. Глоткові зуби однорядні або дворядні. Спина темно-бура з зеленим відтінком, боки сірувато-сріблясті, черево жовтувато-сріблясте, посередині боків проходить блакитна блискуча смужка, особливо помітна в задній частині. Плавці світло-сірі, на кінцях майже безбарвні. Під час розмноження у самців на голові з'являються дрібні білуваті рогові горбки, а у самиць перед анальним плавцем і навколо сечостатевого отвору – подвійне округле потовщення.

Прісноводна зграйна жила риба стоячих або слабо проточних водойм, яка тримається в приповерхневих шарах води на мілководді переважно серед заростів рослинності. Статевої зрілості досягає у віці одного року при довжині і масі самців понад 3,5 см і 0,9 г, відповідно, самиць понад 3,8 см і 1,1 г. Розмноження з кінця квітня до червня

(початок при температурі води понад 17 °С, масово при 20-22 °С), у північних районах триває ще й в липні – серпні. Плодючість до 2500 ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями головним чином на рослинність на глибинах 10-30 см. Кладки ікри мають вигляд довгих вузьких рядків. При температурі води 21°С личинки виходять з ікри за тиждень після її запліднення. Живиться планктоном, переважно ракоподібними, а також дорослими комахами і їхніми личинками, рослинністю, ікром і личинками риб.

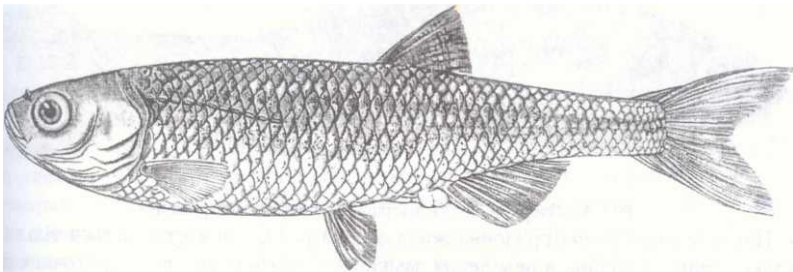

Рис. 16. Верховка звичайна

Риба непромислова, в окремих водоймах, особливо замкнених, іноді досягає дуже високої чисельності. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні є звичайним мешканцем зарослих рослинністю заплавлених і корінних озер і плавневих ділянок річок, ставків, водосховищ, заболочених і старих русел, напівзамкнених ділянок головного русла та інших водойм; з

дніпровською водою прийшла в Крим.

Рід **гольян** – *Phoxinus* Rafinesque, 1820

(гольян, Minnow)

Рід включає близько 25-30 видів, в Україні зустрічається один вид.

17. Гольян звичайний – *Phoxinus phoxinus*

Linnaeus, 1758

(речної гольян, Common minnow)

Поширення виду: широко поширений в річках північно-східної частини Європи, Сибіру і північно-східної частини Азії (від Піренейського півострова до Амгуєни, Амуру і Сахаліну); річки басейнів Чорного, Азовського і Каспійського морів.

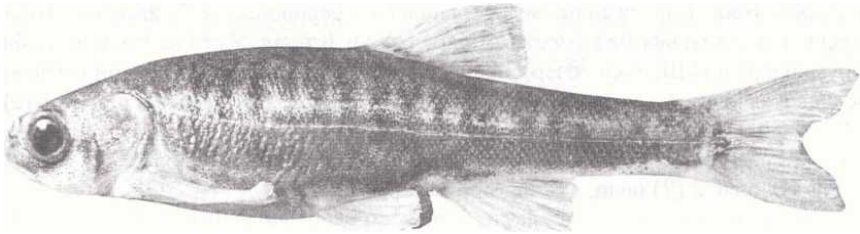

Рис. 17. Гольян звичайний (фото О. Запорожець)

D III 7-8, **A** III (6) 7 (8), **P** I (12) 13-16 (17), **V** I 6-7, **I. I.** (58, 59) 60-95 (97-99), **Squ.**₁ (11) 12-19 (20), **Squ.**₂ (8) 9-14

(15), *sp. br.* (5) 6-10 (11), *d. f.* переважно 2.5-4.2, найбільша довжина тіла 11 см, звичайно 6-8 см, маса до 15 г, тривалість життя, мабуть, до 5 років. Тіло видовжене, низьке, майже веретеноподібне, слабко стиснуте з боків, вкрите дуже дрібною лускою (рис. 17). Бічна лінія неповна, переривчаста. Спино сірувато-бура, зеленкувато-бура, іноді чорна, боки золотисто-зеленкуваті або золотисто-синюваті, черво сріблясто-сіре. На боках понад 10 великих невиразно окреслених поперечних темних плям, які розташовані одна за одною в ряд і часто знизу зливаються в суцільну темну смугу. Спинний і хвостовий плавці сірі, всі інші жовтуваті або рожеві. Під час розмноження у самців загальний золотистий фон чорніє, черво, куточки рота і низ голови робляться криваво-червоними і вкриваються чорними плямками, райдужка очей стає червоною або оранжевою, червонішають також плавці, на голові і рилі з'являються білуваті рогові горбки, які у самиць бувають рідше.

Прісноводна зграйна придонна жила риба, яка мешкає переважно у водоймах гірського типу з чистою, добре насиченою киснем, прохолодною водою, де звичайно тримається неглибоких місць з кам'янистим, щільним піщаним або глинистим ґрунтом та проточною водою. Статевої зрілості досягає на другому році життя при

довжині тіла понад 4-4,5 см. Розмноження з березня до серпня, інколи ще й у вересні. Плодючість до 11 тис. ікринок. Ікра слабо клейка, відкладається кількома порціями (початок нересту при температурі води 7-12 °С) у прибережжі серед дрібного каміння, гальки або на пісок, на глибинах до 30-50 см. При температурі води 18-20 °С личинки виходять з ікри за тиждень після її запліднення. Молодь живиться планктоном, дорослі риби споживають крупний зоопланктон, черву, ракоподібних, дорослих комах і їх лялечок, водорості, вищу рослинність, ікру і личинок риб.

Риба непромислова, в окремих наших водоймах досягає дуже високої чисельності. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні поширена в басейнах гірських річок і водосховищах Закарпаття, Буковини (передгірські і гірські ділянки Дністра і Пруту), в Криму (річки Салгир, Бурульча, Біюк-Карасу та ін., водосховища Симферопольське, Тайганське, Білогорське), а також відома в басейні Дніпра (річки Тетерів, Уж) і на Волині (дрібні струмки в районі Шацьких озер), нещодавно виявлена в басейні Сіверського Донця (річки Велика Кам'янка, Скелевата та ін.) і на Донецькому кряжі (верхів'я річки Міус).

Рід **Рибець** – *Vimba* Fitzinger, 1873 (рыбец, Vimba)

Рід включає 2 види, які відомі й в Україні.

Таблиця для визначення видів роду Рибець

1 (2). В анальному плавці 17-21, у середньому 18-21 розгалужених променів. У бічній лінії 50-62, в середньому 55-58 лусок.....**Рибець звичайний** – *V. vimba*

2 (1). В анальному плавці 15-18, у середньому 16-17 розгалужених променів. У бічній лінії 48-58, в середньому 54 луски. Водойми Криму.....**Рибець малий** – *V. tenella*

18. Рибець звичайний – *Vimba vimba* Linnaeus, 1758

(рыбец, Common vimba, Vimba)

Поширення виду: ріки басейнів Балтійського, Чорного (від Дунаю до Дніпра) і Азовського морів.

D III 8 (9), *A* III (17) 18-20 (21), *P* I (14) 15-17 (18), *V* II 9 (10), *l. l.* (49-53) 54-59 (60-61), *Squ.*₁ (8,5) 9-10,5 (11), *Squ.*₂ 5-6, *sp. br.* (14-15) 16-18 (19), *d. f.* 5-5, найбільша довжина тіла близько 40 см, звичайно 20-30 см, маса 800-900 г, тривалість життя до 10-12 років. Тіло помірно видовжене, досить високе, стиснуте з боків (рис. 18). Рот маленький, нижній, півмісячний. Ри́ло довге, м'ясисте. За спинним плавцем є вкритий лускою кіль. Спинний бік темно-сірий, попелястий з синюватим або зеленкуватим вилиском, боки сірувато-сріблясті, черево сріблясто- або молочно-біле.

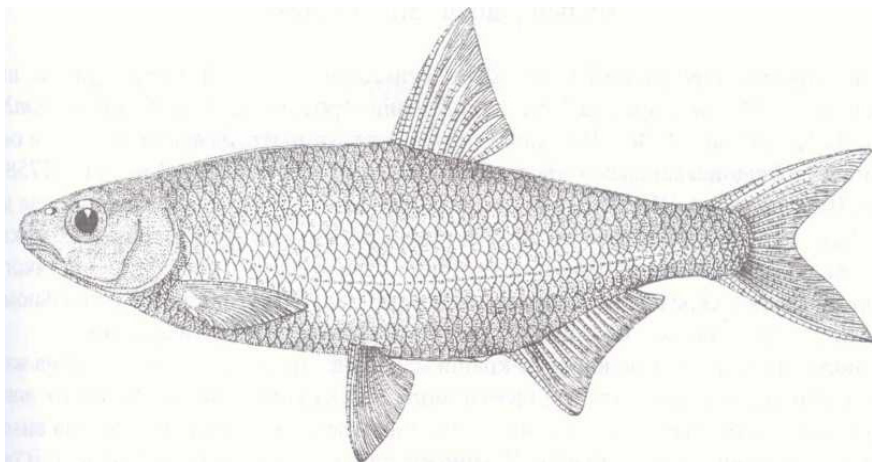

Рис. 18. Рибець звичайний

Спинний і хвостовий плавці сірі, всі інші безбарвні, іноді світло-сірі, блідо-жовті тощо. Під час розмноження верхня третина тіла робиться майже чорною, боки темно-сріблястими, черево білим з червоним, оранжевим або яскраво жовтим вилиском, спинний і хвостовий плавці чорними, всі інші плавці червоними або оранжевими, у самців голова, спина і боки вкриваються дрібними конічними білуватими роговими горбками.

Напівпрохідна зграйна придонна риба, яка нагулюється в солонуватих водах лиманів і передгірлових ділянок річок, звідки здійснює масові міграції в річки для розмноження як в осінньо-зимовий (з вересня до березня), так і у весняно-літній (з березня до липня) час. Відомі жилі форми, які все життя проводять тільки в річках, де риби

віддають перевагу ділянкам з помірно швидкою або швидкою течією, чистою прохолодною водою і піщаним, піщано-гальковим або кам'янистим, звичайно дещо замуленим ґрунтом. Статевої зрілості досягає переважно у віці 3-4 років, окремі самці у два роки, при довжині тіла близько 17-20 см. Розмноження з квітня до липня, нерестові міграції починаються при температурі води 2-3 °С, посилюються при 8-10 °С і максимальні при 15-19 °С. Плодючість 10-222 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями (початок нересту при температурі води 12-13 °С, основний нерест при 15-20 °С, закінчення при 21-26 °С), звичайно на кам'янисті гряди і переكاتи, на розсипи дрібного каміння або на добре відмите коріння рослин, у місцях з швидкою течією, рідше в стоячій, але чистій воді, на глибинах до 0,5-1,5 м і більше (до 3,5 і навіть до 11-16 м). При температурі води 20-22 °С личинки виходять з ікри за 3-3,5 доби після її запліднення. Молодь живиться планктоном з поступовим переходом переважно на бентосну їжу, дорослі особини споживають черву, личинок комах, молюсків, ракоподібних, водорості і вищу водну рослинність, а також ікру і дрібних риб (тюльку, бичків та ін.).

Цінна промислова риба з високими смаковими

якостями (м'ясо ніжне, жирність до 12-27%), чисельність якої зараз повсюдно скорочується.

В Україні зустрічається в басейнах всіх великих річок і в солонуватих лиманах північно-західної частини Чорного та в північній частині Азовського морів (найчисленніша в пониззі Дунаю, Дністра, Південного Бугу і Дніпра). Жилі форми відомі в басейні верхнього Дністра, в деяких притоках Дніпра (Случ, Рось) та в його водосховищах і в Сіверському Донці.

Рід **Плоскирка** – *Blicca* Heckel, 1843

(густера, Silver bream, White bream)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

19. **Плоскирка європейська** – *Blicca bjoerkna* Linnaeus,

1758 (густера, European white bream, Silver bream)

Поширення виду: широко поширений у прісноводних водоймах Європи на північ від Альп і Балкан та на схід від Піренеїв (басейни Балтійського, Північного, Чорного, Азовського, Каспійського морів).

D III 8 (9), *A* III 19-23, *P* I 13-16 (17), *V* II 8, *l. l.* 43-51, *Squ.*₁ (8) 9-10, *Squ.*₂ (4) 5-6 (7), *sp. br.* (11) 12-21, *d. f.* 2.5-5.2, найбільша довжина тіла близько 30 см, маса до 400 г, зрідка

до 1 кг, тривалість життя до 8-10 років. Тіло високе, помітно стиснуте з боків (рис. 19).

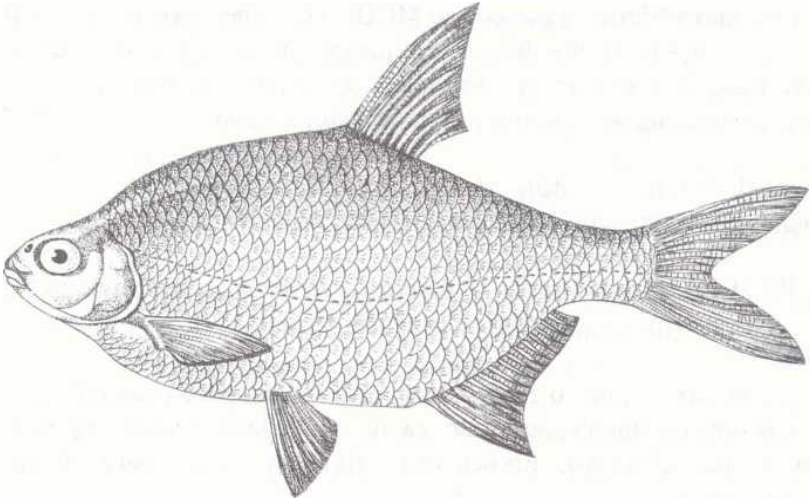

Рис. 19. Пloskirka європейська

Голова маленька, рот невеликий, напівнижній. На череві, за черевними плавцями, є шкірястий кіль не вкритий лускою. Пloskirку часто плутають з молоддю ляща, від якого вона відрізняється дворядними глотковими зубами, меншим числом лусок у бічній лінії та над бічною лінією, розташуванням анального плавця по відношенню до спинного та ін. Спина темно-сіра, попеляста, з блакитним або зеленкуватим вилицком, боки сірувато-сріблясті з блакитним відтінком, черево молочно-сріблясте. Непарні плавці сірі, всі інші безбарвні або жовтуваті, при вершині темно-сірі. Під час розмноження спина стає майже чорною,

боки і черево яскраво-сріблястими, грудні і черевні плавці рожевіють або робляться оранжевими, у самців голова і верхня частина тулубу вкриваються білуватими роговими горбками.

Прісноводна зграйна придонна річкова жила риба слабо проточних вод, яка не уникає швидкої течії та стоячої води. Тримається ділянок з піщано-мулистим або замуленим гальковим чи кам'янистим ґрунтом. Статевої зрілості самці досягають у віці 2-3 років при довжині і масі тіла 5-9 см і 5-16 г, самиці відповідно у 3-4 роки при 7,5-9,5 см і 8-20 г. Розмноження з кінця квітня до кінця червня. Плодючість особин завдовжки 12,8-24,3 см складала 17,5-109,2 тис., у середньому 54,4 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями (нерест починається при температурі води 12-13 °С, його пік при 16-17 °С, закінчення при 21-22 °С) у прибережжі на рослинність. При температурі води 20 °С личинки виходять з ікри на 4-ту добу після її запліднення. Живиться переважно організмами бентосу – червою, личинками і лялечками комах, ракоподібними, дрібними молюсками тощо, а також ікрою і молоддю риб.

Промислове значення невелике (прилов з іншими рибами), має невисоку харчову якість (кістлявість).

Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається майже в усіх річках, їхній додатковій системі, водосховищах, заплавних озерах, на рівнинних ділянках гірських річок. Відсутня в Криму, куди може прийти разом з дніпровською водою.

Рід **Лящ** – *Abramis* Cuvier, 1816 (лещ, Bream)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

20. **Лящ звичайний** – *Abramis brama* Linnaeus, 1758

(лещ, Common bream)

Поширення виду: широко поширений у прісноводних і солонуватоводних водоймах Європи на північ від Альп та на схід від Піренеїв (басейни Білого, Північного, Балтійського, Егейського, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів).

D III 8-10, *A* III 22-28, *P* I 15-18, *V* II 8-10, *l. l.* 50-57, *Squ.*₁ (12) 13-14 (16), *Squ.*₂ 6-7 (8), *sp. br.* 16-26, *d. f.* переважно 5-5, найбільша довжина тіла близько 60 см, маса понад 1,0 кг, тривалість життя до 15-16 років. Тіло відносно видовжене, високе, стиснуте з боків (рис. 20). Голова маленька, рот невеликий, напівнижній.

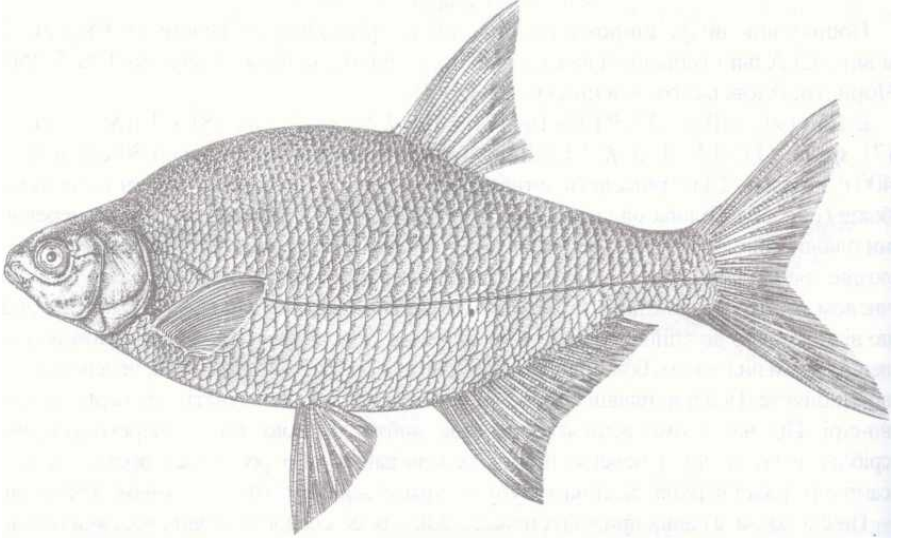

Рис. 20. Лящ звичайний

На череві, за черевними плавцями, є шкірястий кіль не вкритий лускою. Молодь ляща часто плутають з плоскиркою (про відмінності між ними див. у нарисі про плоскирку). Спино темно-сіра, попеляста, боки сірувато-сріблясті, черево сріблясто- або молочно-біле.

Плавці сірі, при кінцях майже чорні. Забарвлення мінливе: у молоді світліше, у дорослих значно темніше, з жовтуватим, золотистим або буруватим вилицком. Під час розмноження забарвлення яскравішає, у самців голова і передньо-верхня частини тулубу вкриваються білуватими роговими горбками.

Прісноводна зграйна придонна річково-озерна риба,

яка у пониззі великих річок представлена не тільки жилою формою, що все життя проводить у прісній воді, але й напівпрохідною, яка нагулюється в солонуватих водах лиманів і прилеглих до гирл опріснених ділянках моря, а для розмноження і зимівлі мігрує в річки. Статевої зрілості досягає у віці 3-4, переважно в 5-9 років, при довжині тіла понад 25-30 см, у південних районах, зокрема, тугоросла карликова форма, в 2-3 роки при 15-20 см, проте, строки статевого дозрівання тісно пов'язані з умовами існування. Плодючість риб завдовжки 29-31 см дорівнювала 40,9-73,4 тис., в риби 49-51 см до 530-633 тис. ікринок. Розмноження, яке звичайно залежить від рівня повені, з кінця квітня до червня (початок нересту при температурі води 9-11 °С, його пік, як правило, у травні, при 15-20 °С, закінчення при 23-25 °С). Ікра клейка, відкладається кількома порціями на торішню і вегетуючу рослинність, залиті кущі, відміте коріння тощо, на глибинах 0,5-2,5 м і глибше (на штучні гнізда до 6-8 м). Молодь живиться планктоном і дрібними мешканцями бентосу, дорослі риби споживають переважно крупні організми бентосу – черву, ракоподібних, личинок комах, моллюсків, а також рослинність, ікру і дрібних риби.

Цінна промислова риба, яка має досить важливе

господарське значення. Занесена до Європейського червоного списку.

В Україні поширена в басейнах майже всіх річок, в корінних і заплавлених озерах, у водосховищах, лиманах і опріснених ділянках північно-західної частини Чорного і північної частини Азовського морів. У п'ятидесяті роки 20 ст. акліматизувалася в Криму, зокрема, в Симферопольському, Білогорському, Альмінському, Чорноріченському і Бахчисарайському водосховищах.

Рід **Синець** – *Ballerus* Heckel, 1843 (синець, Zore)

Рід включає 2 види, які представлені і в Україні.

Таблиця для визначення видів роду Синець

1 (2). У бічній лінії не більше 53 лусок. Над бічною лінією на рівні початку спинного плавця не більше 11 поздовжніх рядів лусок. Рот напівнижній.....

.....**Клепець європейський** – *B. sapa*

2 (1). У бічній лінії більше 60 лусок. Над бічною лінією на рівні початку спинного плавця не менше 13 поздовжніх рядів лусок. Рот кінцевий.....

.....**Синець звичайний** – *B. ballerus*

21. **Клепець європейський** – *Ballerus sapa* Pallas, 1814
(белоглазка, European white-eye bream, Zobel)

Поширення виду: ріки басейнів Чорного, Азовського,

Каспійського, Аральського морів. Раніше цей вид відносили до роду лящ – *Abramis* Cuvier, 1816.

D III 8 (9), *A* III 36-42 (44), *P* I 15-17, *V* II 7-8, *I. I.* (43-45) 46-51 (53), *Squ.*₁ 8-11, *Squ.*₂ 6-8, *sp. br.* 17-23, *d. f.* 5-5, найбільша довжина тіла до 30-35 см, маса до 0,8-1,0 кг, тривалість життя близько 8-10 років. Тіло видовжене, високе, сильно стиснуте з боків (рис. 21). На череві за черевними плавцями є шкірястий кіль, не вкритий лускою.

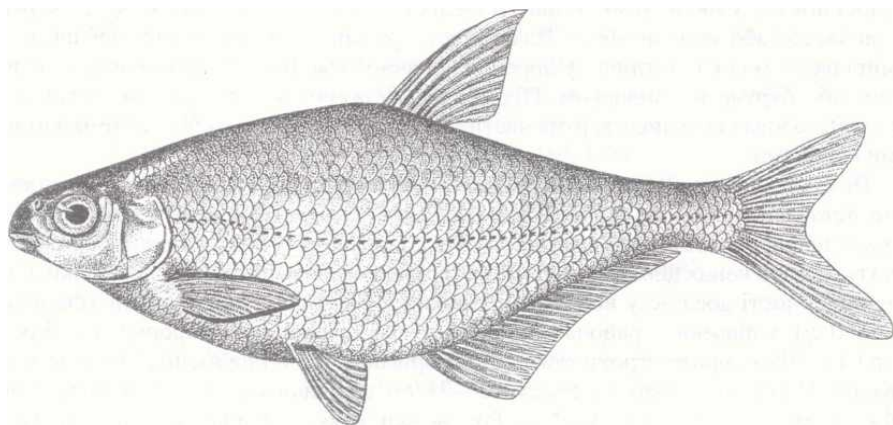

Рис. 21. Клепець європейський

Голова невелика, рот маленький, напівнижній. Рило м'ясисте, товсте, дещо виступає над ротом уперед. Очі великі. Спина попеляста, темно-сіра, з блакитним вилицком, боки і черево сріблясто-білі, всі плавці сірувато-білі, темніші при кінці. Райдужка очей білувато-срібляста, що стало підставою для іншої назви цієї риби – білоочка.

Прісноводна зграйна придонна річкова жила риба, яка тримається глибоких руслових частин річок з помірно швидкою течією, чистою водою і щільним піщаним, піщано-мулистим, глинистим або замуленим кам'янистим ґрунтом; уникає мілководь і стоячої води. Інколи під час нагулу виходить у гирлові і пригирлові ділянки та у найбільш опріснені частини лиманів. Статевої зрілості самці досягають у віці 3-4 років при довжині і масі тіла 12-16 см і 33-80 г, самиці, відповідно, у 4-5 років, при 12-18 см і 37-100 г. Розмноження у квітні-травні. Плодючість риб різного віку і довжини з окремих водойм коливається від 7,2-23,8 тис. в риб завдовжки 19-27 см (Верхній Дністер) до 20-100 тис. ікринок (понижзя Дунаю). Ікра клейка, відкладається за один раз (початок нересту при температурі води 8-9 °С, його пік при 14-15 °С, закінчення при 19-20 °С), звичайно на залиту рослинність у місцях з чистою проточною водою на глибині до 1,2-1,5 м. При температурі води 11,5-15 °С личинки виходять з ікри за 5-6 діб після її запліднення. Молодь живиться планктоном з поступовим переходом на бентос, дорослі риби споживають черву, ракоподібних, личинок комах, дрібних молюсків тощо.

Промислового значення не має (служить приловом з іншими рибами), харчові якості невисокі через кістлявість.

Раніше ніколи не була численною, а зараз чисельність ще більше впала, в окремих водоймах риба повністю зникла. Занесена до списків Бернської конвенції і Європейського червоного списку.

В Україні поширена майже в усіх великих річках та їх найкрупніших притоках. Відсутня в Криму, зникла в Сіверському Донці.

22. **Синець звичайний – *Ballerus ballerus***

Linnaeus, 1758 (синець, Zore, Blue bream)

Поширення виду: широко поширений в прісноводних водоймах Європи від Рейну до Уралу та від басейнів Балтійського і Північного до Чорного, Азовського і північної частини Каспійського морів. Раніше цей вид відносили до роду лящ – *Abramis* Cuvier, 1816.

D III 8 (9), **A** III (35, 36) 38-42 (43), **P** I 16-17, **V** II 8, **I. I.** 61-69 (70), **Squ.**₁ 13-15, **Squ.**₂ 8-10 (11), **sp. br.** 36-41, **d. f.** 5-5, найбільша довжина тіла 35 см, маса до 0,6-1,0 кг, тривалість життя близько 8-10 років. Тіло видовжене, відносно високе, сильно стиснуте з боків (рис. 22).

На череві за черевними плавцями є шкірястий кіль не вкритий лускою. Голова невелика, рот маленький, кінцевий, зрізаний косо, обернений догори, рило дещо пригострене.

Спина темна, з густим темно-синім відтінком, боки сірувато-сріблясті з блакитним вилицком, черево сріблясто-біле. Спинний і хвостовий плавці сірі з темними кінцями, всі інші безбарвні або жовтуваті з темною облямівкою при кінці. Під час розмноження у самців луска біля анального отвору вкривається білуватими роговими горбками.

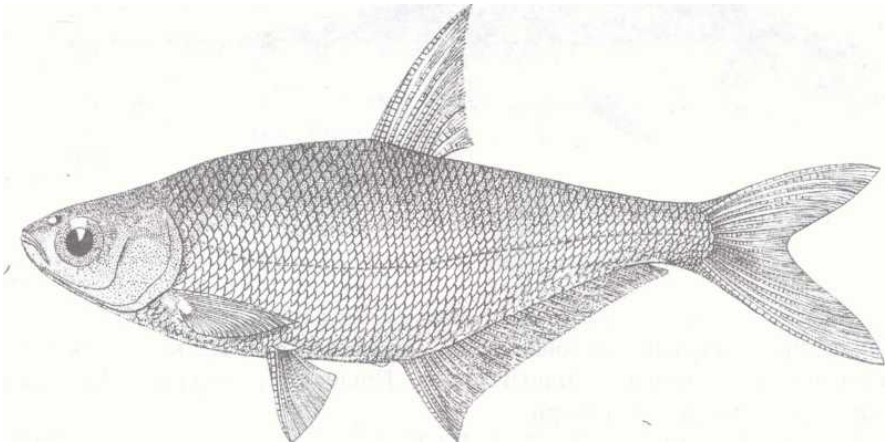

Рис. 22. Синець звичайний

Прісноводна зграйна річково-озерна жила риба, яка тримається в товщі води чи в придонних шарах глибоких ділянок з помірною течією і чистою водою (звичайно уникає непроточних водойм) та щільним піщаним, піщано-мулистим або замуленим кам'янистим ґрунтом. Статевої зрілості самці досягають у віці 3-х років при довжині і масі тіла 15-16 см і 45-57 г, самиці, відповідно, у 3-4 роки, при 22-23 см і 160-180 г. Плодючість до 82 тис. ікринок.

Розмноження в кінці квітня – на початку травня. Ікра клейка, відкладається за один раз (початок нересту при температурі води 13-14 °С, його пік при 17-18 °С, закінчення при 20-21 °С) на рослинність у неглибоких, до 30-40 см, з помірною течією місцях. При температурі води 18 °С личинки виходять з ікри за 4-5 діб після її запліднення. Молодь живиться планктоном, у дорослих риб окрім планктону значне місце в живленні займають личинки комах і їхні дорослі форми, дрібні молюски тощо.

Промислового значення не має (служить приловом з іншими рибами), харчові якості невисокі (кістлявість). Чисельність у наш час дуже впала. Занесена до списків Бернської конвенції і Європейського червоного списку.

В Україні поширена в басейнах всіх великих річок і в багатьох проточних озерах. Завозився для акліматизації в Крим (Симферопольське водосховище).

Рід **Білизна** – *Aspius* Agassiz, 1832

(жерех, Asp)

Рід включає 2 види, в Україні представлений одним видом.

23. Білизна європейська – *Aspius aspius* Linnaeus, 1758
(обыкновенный жерех, European asp)

Поширення виду: широко поширений у прісноводних і, частково, солонувато-водних водоймах басейнів Балтійського, Північного, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів.

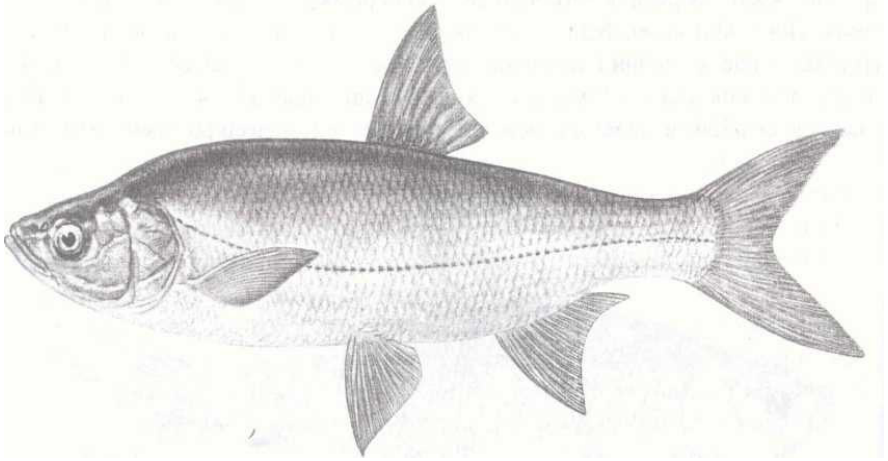

Рис. 23. Білизна європейська

D III (IV) 8-9, *A* III-IV (12) 13-14, *P* I 16-18 (9), *V* I 8 (9), *l. l.* (59-60) 61-70 (71, 73), *Squ.*₁ 10-12, *Squ.*₂ (4) 5-6, *sp. br.* 7-10 (11), *d. f.* 3.5-5.3, найбільша довжина тіла до 95 см, звичайно 40-50 см, маса до 8,0 кг, звичайно до 2-3 кг, тривалість життя 10-11, можливо, до 15 років. Тіло видовжене, струнке, невисоке, стиснуте з боків (рис. 23).

На череві за черевними плавцями є вкритий лускою кіль. Рот великий, кінцевий, зрізаний косо, обернений догори за

рахунок нижньої щелепи, яка виступає вперед і на якій є горбок, що входить у виразну виїмку верхньої щелепи. Спина темно-сіра, попеляста, з синюватим відтінком, боки сріблясто-білі з блакитним вилиском, черево білувато- або сірувато-сріблясте.

Спинний і хвостовий плавці сірі, всі інші світло-сірі з червонуватим відтінком. Райдужка очей жовтувато- або зеленкувато-срібляста чи срібляста. Під час розмноження в самців на голові і передньо-верхній частині тулубу з'являються білуваті рогові горбки.

Прісноводна жила річкова хижа риба відкритих просторів великих рівнинних річок, крупних озер, водосховищ, передгірських і, частково, гірських ділянок гірських річок (у пониззі Дніпра, можливо, утворювала напівпрохідну форму). Віддає перевагу чистим потокам головного русла або крупних протоків і, як правило, уникає невеликих або зарослих стоячих водойм. Молодь тримається маленькими групами в прибережжі, дорослі риби більшу частину життя проводять поодинці і тримаються в товщі води, часто біля самої поверхні. Статевої зрілості досягає у віці 3-4 років при довжині тіла близько 35 см. Розмноження звичайно зразу ж після скресання водойм, з березня до кінця квітня – початку травня. Плодючість риб завдовжки 56-72 см складала

51,5-238,8 тис. ікринок. Ікра клейка, відкладається за один раз (нерест відбувається при температурі води близько 4-10 °С) на руслових ділянках, у місцях із швидкою течією і твердим кам'янистим або піщано-гальковим ґрунтом на глибинах 1,0-1,5 м (до 4 м). Вихід личинок з ікри за 1,5-2 тижні після її запліднення. Молодь завдовжки до 5-6 см споживає планктон і, підрастаючи, повітряних комах та їх личинок, а також ікру, личинок і молодь риби. Для дорослих особин характерне хижацтво: вони живляться рибою (верховодкою, верховкою, пічкурем, дрібною пліткою, тюлькою та ін.), а також повітряними комахами і їх великими личинками, ракоподібними тощо.

Промислова риба, значення якої із-за нечисленності незначне, хоча смакові якості її кістлявого м'яса досить високі. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні поширена в басейнах усіх великих рік, у великих озерах, водосховищах, у пригирлових солонуватих ділянках, відсутня в Криму.

Рід Товстолобик білий – *Hypophthalmichthys* Bleeker, 1859

(толстолобик, Silver carp)

Рід включає 2 види, в Україні представлений одним видом.

24. **Товстолобик білий амурський – *Hypophthalmichthys molitrix*** Valenciennes, 1844

(белый толстолобик, Silver carp)

Поширення виду: ріки і озера від басейну Амуру на півночі до басейнів Янцзи і Сидзяну на півдні.

D III 7, *A* 11-15, *P* I 17, *l. l.* 103-111, *Squ.*₁ 24-32, *Squ.*₂ 16-23, *sp. br.* 652-811, *d. f.* 4-4, найбільша довжина тіла до 1 м, маса до 16 кг і більше, тривалість життя до 20 років. Тіло видовжене, відносно високе, товсте, слабко сплющене з боків, вкрите дуже дрібною лускою (рис. 24). На череві, від горла до анального отвору, є кіль, частково вкритий лускою лише спереду. Голова широка, очі маленькі, розташовані нижче поздовжньої осі тіла. Довгі, дуже численні зяброві тичинки зростаються між собою в суцільну стрічку. Спина зеленкувато- або блакитно-срібляста, боки і черево сріблясті. Спинний і хвостовий плавці сіруваті, іноді з рожевим вилицком, інші жовтуваті або безбарвні.

Прісноводна зграйна річково-озерна риба, яка тримається звичайно у товщі води на ділянках з невеликою або відсутньою течією; здатна витримувати солоність води до 5-7 ‰; дуже полохлива, при небезпеці високо вистрибує з води. Статевої зрілості досягає у 3-річному віці при довжині тіла близько 50 см і масі 3 кг. Розмноження на

батьківщині припадає на період повені, з травня до початку липня, при температурі води 16-26 °С.

Плодючість самиць віком 7-10 років і завдовжки 61-62 см складала 470-540 тис. ікринок. Нерест відбувається на швидкій течії в місцях з піщаним або кам'янистим ґрунтом. Ікра пелагічна. Викльовування личинок з ікри при температурі води 18-19 °С відбувається за 52 год., при 25 °С – за добу після її запліднення.

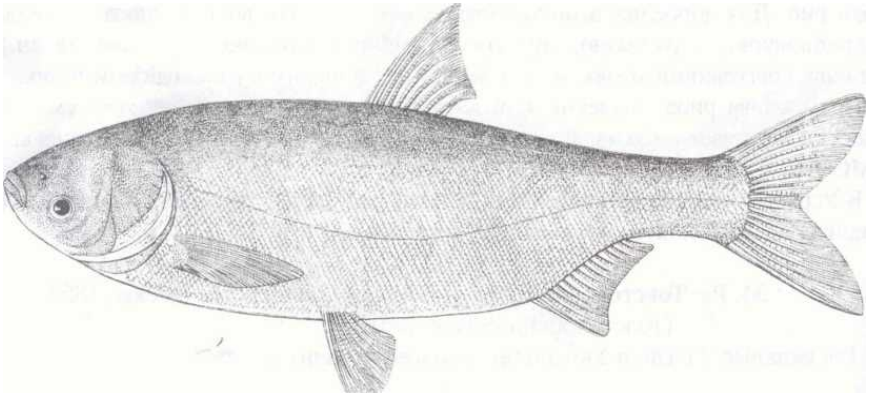

Рис. 24. Товстолобик білий амурський

Личинки завдовжки 7-13 мм живляться дрібною малорухливою їжею, а молодь завдовжки 15 мм і більше переходить майже цілком на споживання планктонних водоростей. Дорослі риби вживають планктонні водорості, відфільтровуючи їх з води, та детрит.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями. Може використовуватися як біологічний

меліоратор у водоймах, які влітку вкриваються плівкою з нижчих водоростей («зацвітають») і яку активно споживає ця риба.

Вселенець. В Україну завезений на початку п'ятдесятих років ХХ ст. Вирощують у різноманітних внутрішніх водоймах, використовують для одержання зарибку при штучному розведенні за допомогою гіпофізарних ін'єкцій, оскільки у водоймах України умов для природного нересту ця риба не знаходить.

Рід Товстолобик строкатий – *Aristichthys* Oshima, 1919

(пестрий толстолобик, Bighead)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

25. Товстолобик строкатий південнокитайський –

***Aristichthys nobilis* Richardson, 1845**

(пестрий толстолобик, Bighead carp, Spotted silver carp)

Поширення виду: річки і озера Південного Китаю, з 1960 р. відзначений в Амурі. Деякими розглядається в роді *Hypophthalmichthys* Bleeker, 1859.

***D* III 7, *A* III 13, *P* I 16-18, *V* II 7 (8), *l. l.* 96-113, *Squ.*₁ 27-33, *Squ.*₂ 24-28, *sp. br.* 428-478, *d. f.* 4-4, найбільша довжина тіла близько 1 м, маса до 20 кг, тривалість життя**

до 20 років. Тіло видовжене, досить високе, трохи сплюснене з боків (рис. 25), вкрите дуже дрібною лускою; на череві, від основи черевних плавців до анального отвору, є невиразний кіль.

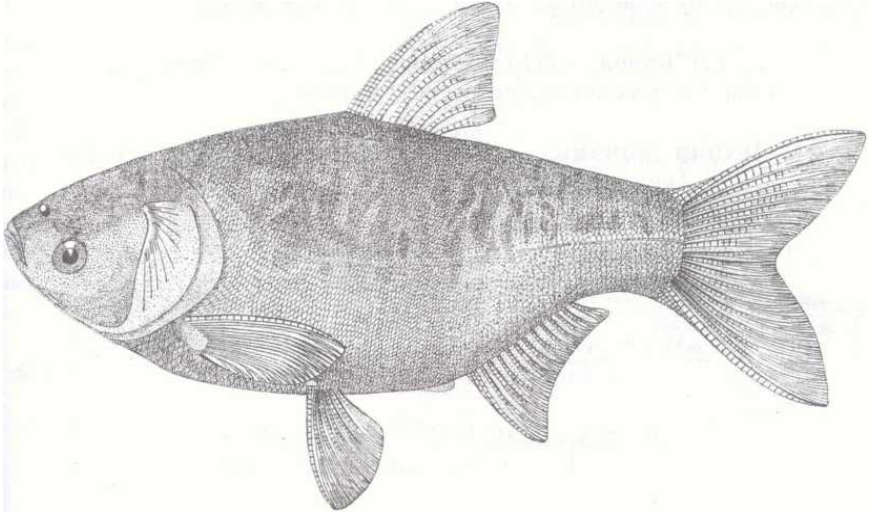

Рис. 25. Товстолобик строкатий південно-китайський

Голова товста, маленькі очі розташовані нижче поздовжньої осі тіла. Довгі, дуже численні зяброві тичинки вільні, не зрощені між собою. Спино і боки сірувато-сріблясті, черво світле, чисто жовтувате, на боках буває до 4-х темних плям.

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводна зграйна річково-озерна теплолюбна риба товщі води. Тримається ділянок з невеликою або відсутньою течією, витримує солонуваті води. Статевої зрілості досягає у 4-7-літньому

віці при довжині тіла понад 40 см. Розмноження на батьківщині припадає на період повені і закінчується в липні. Плодючість до 1,1 млн ікринок, при штучному розведенні від самиць одержують до 549 тис. ікринок. Нерест порційний, відбувається на швидкій течії при мутній воді, в місцях з піщаними або кам'янистими перекатами. Ікра пелагічна. При температурі води 18-26 °С вихід личинок з ікри спостерігається за добу після її запліднення. Молодь живиться дрібним планктоном і детритом, дорослі риби відфільтровують з води зоопланктон та нижчі водорості, зокрема, й синьо-зелені, які викликають «цвітіння» води. Цінна промислова риба з високими смаковими якість. Може використовуватися як біологічний меліоратор для боротьби з «цвітінням» водойм.

Вселенець. В Україну завезений в п'ятдесяті роки ХХ ст., вирощується не так широко, як товстолобик звичайний; умов для природного відтворення в Україні не знаходить, тому проводиться тільки штучне його розведення.

Рід **Чехоня** – *Pelecus* Agassiz, 1835

(чехони, Sabrefish)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

26. Чехоня звичайна – *Pelecus cultratus*

Linnaeus, 1758 (чехонь, Common sabrefish, Razor fish)

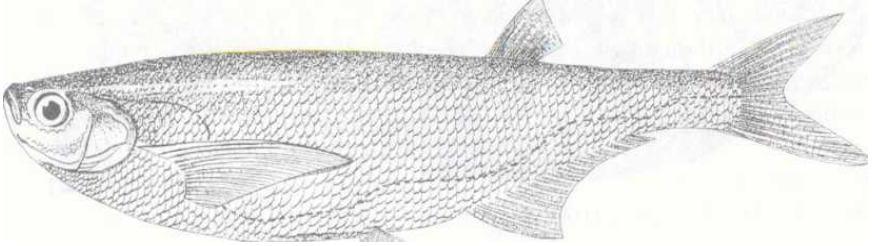

Рис. 26. Чехоня звичайна

Поширення виду: ріки басейнів Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів.

D III 7, **A** III 23-31, **P** I 14-16, **I. I.** 94-115, **Squ.**₁ 12-16, **Squ.**₂ 3-6, **sp. br.** 18-26, **d. f.** переважно 2.5-5.2, найбільша довжина тіла до 50 см, маса до 800 г, тривалість життя до 10-12 років. Тіло видовжене, низьке, шаблеподібне, сильно стиснуте з боків (рис. 26). Рот великий, верхній, горбок нижньої щелепи входить у виїмку верхньої. Бічна лінія зигзагоподібна. Червоно сильно стиснуте з боків: від горла до анального отвору утворює не вкритий лускою кіль. Спина темна, попеляста з синюватим або зеленкуватим відтінком, боки сріблясто-білі з блакитним вилицком, червоно сріблясто-біле. Спинний і хвостовий плавці сірі, всі інші жовтуваті, рожеві або червонуваті.

Прісноводна зграйна пелагічно-придонна річкова жила риба. У пониззі великих річок утворює напівпрохідну

форму, яка на нагул виходить у солонуваті води, витримуючи солоність до 10 ‰, а для розмноження і зимівлі повертається в прісну воду. У річках тримається ділянок з помірно-швидкою течією і чистою, насиченою киснем водою та піщаним, щільним піщано-мулистим або кам'янистим ґрунтом, уникає непроточних місць. Статевої зрілості самці досягають у віці 3-х років при довжині і масі тіла 18-20 см і 40-60 г, самиці, відповідно, в 4 роки при 21-23 см і 100-130 г. Розмноження з другої половини квітня до другої половини червня. Плодючість до 58 тис. ікринок. Ікра пелагічна, не клейка, відкладається за один раз (початок нересту при температурі води 10-11 °С, його пік при 16-19 °С, закінчення при 21-24 °С) на ділянках з добре аерованою за рахунок течії водою, щільним піщаним, піщано-гальковим або кам'янистим ґрунтом, часто вкритим рослинністю, на глибині до 1 м і більше. При температурі води 13,6-15,2 °С личинки виходять з ікри за 4-5 діб після її запліднення. Молодь живиться планктоном і, підростаючи, споживає також повітряних комах і їхніх личинок, ракоподібних, личинок молюсків, водорості, ікру і личинок риби. У дорослих особин склад їжі практично такий же, проте, збільшуються розміри здобичі і зростає відсоток спожитої їжі.

Цінна промислова риба з досить високими, як на

кістлявість м'яса, смаковими якостями. Зараз стала дуже нечисленною, зникла в багатьох річках чи на окремих ділянках останніх. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні поширена в басейнах усіх великих річок, раніше зустрічалася в гирлових і пригирлових опріснених ділянках і лиманах північно-західної частини Чорного і північної частини Азовського морів, відсутня в Криму.

Рід **Звичайний гірчак** – *Rhodeus* Agassiz, 1832

(горчак, Bitterling)

Рід включає 18 видів, в Україні представлений одним видом.

27. **Гірчак європейський** – *Rhodeus amarus*

Bloch, 1782 (європейський обыкновенный горчак,
European bitterling)

Поширення виду: широко поширений у прісноводних водоймах Європи, де зустрічається до Волги, є в басейнах Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського морів.

За морфологічними особливостями і біологією фактично не відрізняється від виду *R. sericeus* (Pallas, 1776), підвидом якого *R. sericeus amarus* (Bloch, 1782) він раніше

розглядався.

В Україні зустрічається в басейнах усіх великих рік, у водосховищах, озерах; відсутній в Криму та в гірських річках.

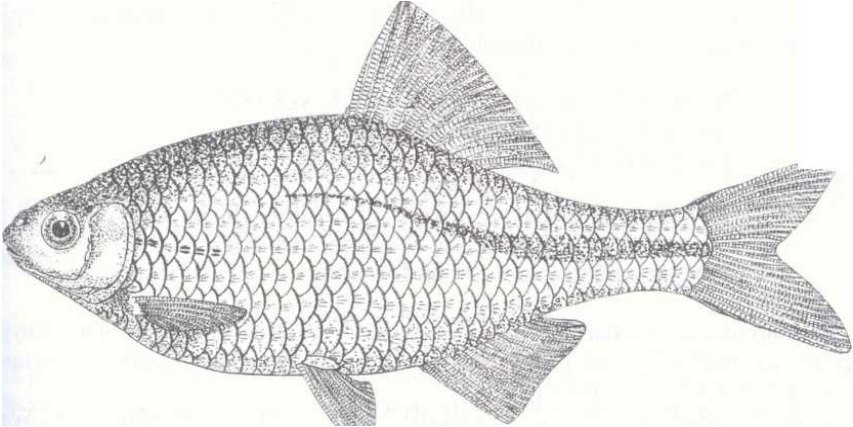

Рис. 27. Гірчак європейський

D III 8-10, *A* III (7) 8-10, *P* I (9) 10-13 (14), *V* I 5-7 (8), *l. l.* 0-11, *Squ.*₁ 6, *Squ.*₂ 4, *sp. br.* (8) 9-13 (14), *d. f.* 5-5, 5-4, найбільша довжина тіла 7,5 см, маса до 10-11 г, тривалість життя близько 6 років. Тіло коротке, високе, сплюснене з боків (рис. 27). Бічна лінія неповна, інколи відсутня зовсім. Черевна порожнина темна. Спина темно-сіра з зеленкувато-синюватим вилицком, боки і черво темно-сріблясті, на боках є зеленкувато-синя, майже чорна, смуга, яка починається на рівні спинного плавця і розширюється в бік хвоста. Плавці сірі, парні і анальний часто жовтуваті.

Райдужка очей блідо-жовта або оранжева. Під час розмноження тіло самців темнішає, набуває червоного кольору з зеленкуватим, фіалковим, рожевим та іншими відтінками, райдужка, спинний і анальний плавці стають яскраво червоними, на плавцях з'являється чорна облямівка, а на голові білі рогові горбки.

Прісноводна зграйна жила риба чистих вод, яка зустрічається переважно в додатковій системі річок, у плавнях, озерах, ставках, де віддає перевагу прибережній зоні, невеликим глибинам і ділянкам з заростями підводної рослинності; тримається в товщі води або в придонних шарах. Статевозрілою стає на другому році життя при довжині тіла понад 3 см, звичайно самиці крупніші за самців. Розмноження з квітня по липень-серпень. Плодючість риб завдовжки 3,6-5,2 см у середньому складала 59-104, максимально 168 ікринок. Нерест тісно пов'язаний з наявністю у водоймі двостулкових молюсків. У переднерестовий час у самиць виростає довга трубочка – яйцеклад, за допомогою якого риба відкладає щоразу по 5-10 ікринок у зяброву порожнину молюска, де й проходить розвиток ікри і личинок. Нерест порційний. У живленні переважає фітопланктон, завдяки чому, мабуть, м'ясо цієї риби гірчить (звідки й її назва), а також споживає дрібних

мешканців бентосу, ікру риб та водорості (спірогиру, валіснерію та ін.). Господарського значення ця риба не має, при високій чисельності може завдавати певної шкоди, виїдаючи ікру інших риб. Занесена до списків Бернської конвенції, МСОП та Європейського червоного списку.

Рід **Чебачок** – *Pseudorasbora* Bleeker, 1859

(псевдорасбора, *Pseudorasbora*, Stone moroco)

Рід включає 4 види, в Україні представлений одним видом.

28. **Чебачок амурський** – *Pseudorasbora parva*

Temminck et Schlegel, 1846

(амурський чебачок, *Pseudorasbora*, Stone moroco)

Поширення виду: східноазіатський вид, широко поширений від басейну Амуру, річок західного узбережжя Японського моря і Японії на півночі до Північного В'єтнаму, і о-вів Тайвань і Хайнань на півдні.

D III 7 (8), *A* III 6, *P* I 11-12 (13), *V* I (6) 7, *I. I.* (30) 31-37 (38), *Squ.*₁ 5 (6), *Squ.*₂ 3-4, *sp. br.* (6, 8) 9-13 (14-16), *d. f.* 5-5, 6-6, найбільша довжина тіла до 11 см, маса до 15 г, тривалість життя близько 5 років. Тіло видовжене, низьке, ледь сплюснене з боків (рис. 28). Бічна лінія у вигляді прямої

лінії проходить посередині боків. Рот дуже маленький, верхній, півмісячної форми, у верхній своїй частині має вигляд поперечної щілини. Спина темно-сіра, бурувата, боки сріблясто-сірі, черево біле. Від вершини рота до початку хвостового плавця на боках тіла проходить темна смуга.

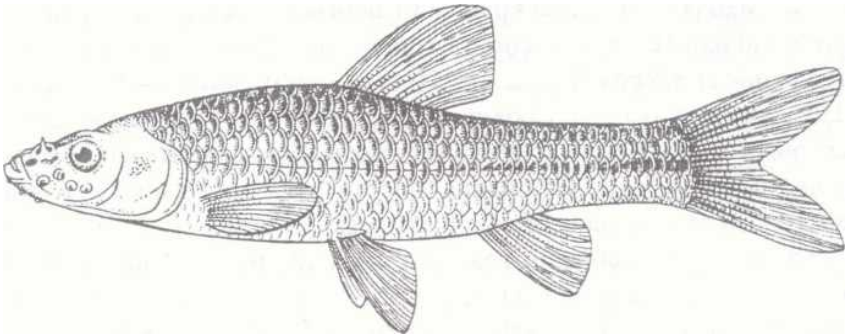

Рис. 28. Чебачок амурський

Непарні плавці темно-сірі, парні безбарвні. У період розмноження риби темнішають, у самців з'являються білі рогові горбки вище ніздрів, під очима, в куточках рота і на підборідді, інколи щелепи вкриваються роговими чохликами.

Прісноводна річково-озерна зграйна донна жила риба стоячих або слабо проточних водойм. Тримається серед рослинності на ділянках з піщано-мулистим або мулистим ґрунтом. Статевої зрілості досягає на другому році життя при довжині тіла понад 3 см, самці крупніші за самиць.

Розмноження з кінця травня по серпень. Плодючість до 4,2 тис. ікринок. Нерест порційний, ікра клейка, відкладається на підводну рослинність, каміння та інші підводні предмети прибережної зони. Вважається, що самець активно охороняє ікру. У штучних умовах викльовування личинок з ікри при температурі води 20-22 °С спостерігається за три доби після її запліднення. Живиться практично будь-якою доступною за розмірами їжею – планктоном, нитчастими і іншими водоростями, тваринами бентосу, детритом, ікрою риб, охоче споживає штучний корм в ставках тощо.

Господарського значення не має. При високій чисельності може завдавати значної шкоди, виїдаючи ікру і личинок риб та збіднюючи кормову базу водойми.

Вселенець. Разом з іншими амурськими рибами (товстолобиком, амуром) в Україну завезений в шестидесяті роки ХХ ст., натуралізувався і увійшов до складу місцевої іхтіофауни басейнів Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, річок Північного Приазов'я, водойм Криму та багатьох замкнених водойм, де вирощують ставкових риб.

Рід **Пічкаур** – *Gobio* Cuvier, 1816 (пескарь, Gudgeon)

Сучасна систематика роду вивчена недостатньо. За

різними оцінками, він включає від 14-15 до майже 50 видів, що потребує уточнень. Зараз багато дослідників вважають, що, наприклад, такий широко розповсюджений вид як ***G. gobio*** слід розглядати не як один поліморфний вид (тобто вид з кількома підвидами), а як сукупність багатьох дуже близьких за морфологічними ознаками видів. Разом з тим, наводяться й описи нових для науки видів пічкурів. Отже, чисельність роду постійно змінюється. За нашими даними, в Україні рід представлений 7 видами, проте і ці дані потребують, можливо, подальших уточнень.

Таблиця для визначення видів роду Пічкур

1 (2). Тіло низьке, не стиснуте з боків, майже циліндричне. Вусики дуже довгі, далеко виходять за задній край ока і звичайно досягають заднього краю передкришки. Найменша висота тіла укладається в довжину хвостового стебла понад 3,4 рази.....

.....**Пічкур дунайський – *G. uranoscopus***

2 (1). Тіло високе, стиснуте з боків. Вусики відносно короткі, не досягають переднього краю ока, заходять за нього або доходять до середини чи заднього краю ока. Найменша висота тіла укладається в довжину хвостового стебла звичайно не більше як 2,9 разів.

3 (6). Луска на череві звичайно доходить до міжзябрового проміжку (груди і горло повністю вкриті лускою), іноді (до 3-6% особин) вона доходить лише до задніх кінців основ грудних плавців чи трохи далі уперед (тобто груди і горло можуть бути частково чи майже

повністю голими).

4(5). Вусики відносно короткі, звичайно не досягають або ледь досягають переднього краю ока, їхня довжина 6,0 (5,0-7,7) разів укладається в довжину голови. Діаметр очей в середньому 5,5 разів укладається в довжину голови і 1,4 (1,3-1,4) в ширину лоба (Крим, річка Чорна) **Пічкур Делямуре, Пічкур чорноріченський – *G. delyamurei***

5(4). Вусики відносно довгі, звичайно досягають переднього краю ока, заходять за нього, доходять до середини ока, зрідка й до заднього краю ока або не доходять до переднього його краю, їх довжина 3,8 (2,9-6,0) разів укладається в довжину голови. Діаметр очей в середньому 5,1 рази укладається в довжину голови і 1,3 (1,2-1,5) в ширину лоба. Водойми Криму (крім р. Чорної).....
.....**Пічкур кримський – *G. krymensis***

6(3). Луска на череві звичайно доходить лише до задніх кінців основ грудних плавців (груди і горло повністю голі), іноді (до 1-2% особин) вона виходить одним чи 2-3 рядами уперед до середини основ цих плавців і, як виключення, викриває черево до міжзябрового проміжку.

7(8). Лоб широкий, його ширина в середньому 3,5-3,7 разів укладається в довжину голови. Очі відносно маленькі, їх горизонтальний діаметр у середньому 1,4-1,5 (1,3-1,7) разів укладається в ширину лоба. Басейн Дунаю.....
.....**Пічкур карпатський – *G. carpathicus***

8(7). Лоб вузький, його ширина в середньому 3,9-4,5 і більше разів укладається в довжину голови. Очі відносно великі, їх горизонтальний діаметр в середньому 1,2-1,4 (1,0-1,4) рази укладається в ширину лоба.

9(10). Вусики довгі, в середньому 3,6 (2,6-4,6) разів укладаються в довжину голови і 1,6 (1,4-1,7) у довжину рила. Басейн Дністра.....
.....**Пічкур дністровський – *G. sarmaticus***

10 (9). Вусики короткі або дуже короткі, в середньому

4,3-6,3 (2,8-7,7) разів укладаються в довжину голови і 1,9-2,7 (1,5-3,1) в довжину риля.

11 (12). Вусики короткі, в середньому 4,3-4,7 (2,9-7,4) рази укладаються в довжину голови і 2,0-2,1 (1,9-2,5) в довжину риля, і звичайно трохи не доходять або доходять до переднього краю ока, чи заходять за останній, але не досягають середини ока. Товщина хвостового стебла міститься в його довжині в середньому 2,4-2,6 разів. Басейни Західного і Південного Бугу та Дніпра.....

.....**Пічкур звичайний – *G. gobio***

12 (11). Вусики дуже короткі, в середньому 4,9-6,3 (3,5-7,7) разів укладаються в довжину голови і 2,7 (2,5-2,8) в довжину риля, і далеко не доходять до початку ока (звичайно доходять до ніздрів або ледь заходять за них). Товщина хвостового стебла міститься в його довжині в середньому 2,7 разів. Басейн Сіверського Дінця, річки Північного Приазов'я.....

.....**Пічкур коротковусий – *G. brevicirris***

29. Пічкур звичайний – *Gobio gobio* Linnaeus, 1758

(обыкновенный пескарь, Common gudgeon)

Пічкур звичайний – один з найпластичніших видів з усіх пічкурів роду, який займає дуже великий ареал. Для нього характерна висока ступінь мінливості морфологічних ознак (розмірна, вікова, статева, географічна, екологічна тощо), що давало дослідникам підстави для виділення в межах цього виду багатьох підвидів і різних форм.

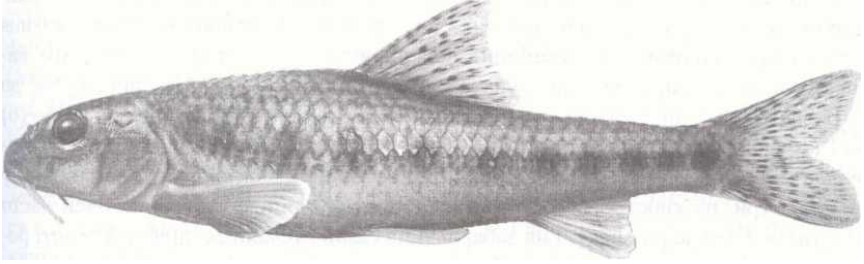

Рис. 29. Пічкур звичайний (фото О. Запорожець)

Проте, за сучасними даними він розглядається не як один вид, а як сукупність багатьох дуже близьких за морфологічними ознаками видів. У зв'язку з цим і поширення його, за різними авторами, є досить суперечливим і часом невизначеним. Зокрема, за одною з останніх версій пічкур звичайний зустрічається в прісних водоймах Великої Британії, південної Швеції, в басейнах Північного, Балтійського, Білого морів і Волги, а за іншою – у водоймах басейнів річок, які впадають в Атлантичний океан на північ і схід від р. Луари, в басейнах річок Північного і Балтійського морів, у водоймах східної частини Великої Британії, в басейнах Рони і Волги, а також у басейнах верхньої течії Дунаю, верхньої і середньої течії Дністра і Дніпра. Зауважимо, що твердження про поширення цього виду в басейні Дністра не має, за нашими даними, вагомих підстав. Безумовно, його ареал потребує подальших уточнень.

D (II)-III (6) 7-8 (9), *A* (II) III 6-7 (8), *P* I (13) 14-16 (17), *V* II 7-8, *l. l.* (38-39) 40-43 (44), *Squ.*₁ (5) 6-7 (8), *Squ.*₂ 4-5 (6), *sp. br.* (6) 7-12 (13), *d. f.* 2.5-5.2, 3.5-5.3, 2.5-5.3, ін., найбільша довжина тіла 12-13 см, маса до 50 г, тривалість життя до 4-5 років. Тіло видовжене, досить товсте (рис. 29) і високе (найбільша висота тіла 4,0-6,3 рази укладається в довжину тіла), помірно стиснуте з боків, вкрите великою лускою, яка на череві звичайно доходить лише до задніх кінців основ грудних плавців, тобто груди і горло повністю голі; в деяких особин 1-2 центральні ряди лусок виходять уперед до передніх кінців основ цих плавців. Хвостове стебло відносно коротке (4,2-6,1 рази міститься в довжині тіла), не дуже високе (висота 10,1-14,1 рази в довжині тіла), стиснуте з боків, його висота більша за товщину на рівні останнього променя анального плавця і вкладається в довжину хвостового стебла 2,0-2,6 разів. Голова товста, лоб сплющений або ледь опуклий, його ширина 3,3-5,2 рази укладається в довжину голови. Очі досить великі, їх горизонтальний діаметр у середньому 4,8 (3,8-6,1) рази укладається в довжину голови і 1,1-1,2 (1,0-1,4) рази в ширину лоба. Вусики тонкі, їх довжина в середньому 4,3-4,5 (2,9-7,4) рази укладаються в довжину голови, звичайно вони не доходять, доходять або заходять за передній край ока,

зрідка в деяких особин вусики доходять до середини ока або й до заднього його краю. Анальний отвір розташований ближче до анального плавця, ніж до черевних. Загальний фон забарвлення коричнювато-жовтуватий, темніший, зеленкувато-попелястий з блакитним вилиском вище бічної лінії і жовтувато-сріблястий нижче неї. На спині буває до 7-10 слабо помітних маленьких плям, на боках, вздовж бічної лінії, звичайно (6) 7-11 (12) виразних темних, контрастно округлих плям. Луска бічної лінії з більш-менш темними краями. Грудні, спинний і хвостовий плавці сіруваті, на спинному звичайно три, на хвостовому чотири ряди темних плямок. Райдужка очей часто жовтувата. Під час розмноження забарвлення самців темнішає, дрібні білуваті рогові горбки вкривають верхню і бокові поверхні голови, верхню поверхню передньої частини тулубу, іноді й кілька зовнішніх променів грудних плавців.

Прісноводна річкова донна зграйна жила риба, чутлива до забруднення води. Живе на мілководді річок та їхньої додаткової системи, в озерах, заплавах, водосховищах, ставках. Віддає перевагу ділянкам з чистою, переважно проточною водою, часто біля перекатів, піщаних пересипів або водоскиду, і тримається місць з піщаним, піщано-мулистим або

замуленим кам'янистим ґрунтом, іноді з рідкою рослинністю. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині і масі тіла понад 5-6 см і 5-8 г. Розмноження з кінця квітня до початку липня. Плодючість до 21 тис. ікринок. Нерест порційний (початок при температурі води 12-13 °С, пік при 17-18 °С, закінчення при 19-20 °С), відбувається на глибинах 20-50 см. Ікра клейка, відкладається на щільний пісок, дрібне каміння, гальку, рідше на різні підводні предмети (корчі, залиті кущі і торішню рослинність тощо) або вегетуючу рослинність. Личинки викльовуються за вісім діб після запліднення ікри. Личинки і молодь живляться дрібними організмами планктону і бентосу, дорослі особини споживають переважно мешканців бентосу (личинок комах, черву, нижчих ракоподібних та ін.), личинок та ікру риб, а також частково детрит і водорості.

Промислового значення не має, об'єкт аматорського лову. Чисельність невисока, місцями зовсім зникає у корінному руслі великих рік.

В Україні, за нашими даними, зустрічається в басейнах Західного і Південного Бугу та Дніпра.

Рід **Марена** – *Barbus* Cuvier, 1816 (усач, Barbel)

Рід включає понад 340 видів, в Україні представлений п'ятьма видами.

Систематика роду розроблена недостатньо і потребує уточнень.

Таблиця для визначення видів роду Марена

1(4). Останній нерозгалужений промінь спинного плавця помітно потовщений, жорсткий, міцний, на більшій своїй частині вкритий щільно розташованими гострими зубчиками (дуже зазублений); гнучка члениста частина цього променя складає не більше 30% його довжини. Нижня губа дволопатева, проміжок між боковими лопатями потовщений у вигляді валика, але ніколи не буває окремою лопаттю.

2(3). Спинний плавець у складеному на спині вигляді своєю вершиною помітно не досягає вертикалі початку анального плавця. Найменша висота тіла складає 45-55, у середньому 50% довжини хвостового стебла. Задні вусики довгі, звичайно доходять до вертикалі заднього краю ока або заходять за неї. Басейни Вісли, Дунаю і Дністра.....**Марена звичайна – *B. barbuis***

3(2). Спинний плавець у складеному на спині вигляді своєю вершиною звичайно досягає вертикалі початку анального плавця або заходить за неї. Найменша висота тіла складає 53-77, у середньому 59% довжини хвостового стебла. Задні вусики короткі, звичайно досягають лише вертикалі переднього краю ока або середини ока.....**Марена дніпровська – *B. borysthenicus***

4(1). Останній нерозгалужений промінь спинного плавця тонкий, гнучкий, повністю членистий, без зубчиків

по задньому краю (гладенький) або частково трохи потовщений і слабко зазублений на окремих ділянках. Нижня губа виразно трилопатева.

5(6). Останній нерозгалужений промінь спинного плавця тонкий, гнучкий, повністю членистий, без зубчиків по задньому краю (гладенький). Верхній край спинного плавця прямий або ледь заокруглений.....

.....**Марена дунайсько-дністровська – *V. petenyi***

6(5). Останній нерозгалужений промінь спинного плавця трохи потовщений і частково вкритий дрібними зубчиками по його задньому краю (слабко зазублений). Верхній край спинного плавця заокруглений.

7(8). Рило відносно довге, вузьке, пригострене. Середня лопать нижньої губи розвинута добре, відносно невелика, з помітним вільним заднім краєм. Висота спинного плавця складає 15-19 (17,9-21,8)% довжини тіла без хвостового плавця.....**Марена Валецького – *V. waleckii***

8(7). Рило відносно коротке і тупе. Усі три лопаті нижньої губи розвинуті однаково добре, але середня з них не має вільного заднього краю. Висота спинного плавця складає 20,5-24,1% довжини тіла без хвостового плавця.....**Марена кримська – *V. tauricus***

30. **Марена звичайна – *Barbus barbus***

Linnaeus, 1758 (обыкновенный усач, Common barbel)

Поширення виду: Західна, Центральна, і, частково, Східна Європа від Великої Британії до басейну Дністра включно і на північ від Піренейів і Альп до басейнів Північного і Балтійського морів. Систематика виду розроблена недостатньо і потребує уточнень.

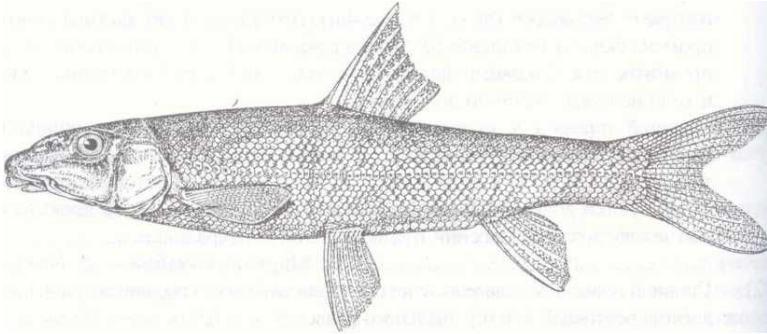

Рис. 30. Марена звичайна (рис. О. М. Насеки)

D IV 6-9, *A* III 5-6, *P* I 15-18, *V* II 8, *I. l.* 53-63. *Squ.*₁ 12-14. *Squ.*₂ 7-9. *sp. br.* 8-13, *d. f.* 2.3.5-5.3.2, найбільша довжина тіла близько 1,0 м, маса до 10 кг, тривалість життя до 15 років. Тіло видовжене, веретеноподібне, струнке, ледь сплюснене з боків, щільно вкрите дрібною лускою (рис. 30). Найменша висота тіла вкладається 2,0 (1,8-2,2) рази в довжині хвостового стебла. Задні вусики довгі, звичайно доходять до заднього краю ока або виходять за нього. Спинний плавець у складеному на спину вигляді своєю вершиною помітно не досягає вертикалі анального плавця. Спина темно-сіра, боки зеленкувато-оливкові або зеленкувато-жовті, черево жовтувате або молочно-біле. Спинний і хвостовий плавці сірі, часто червонуваті, всі інші рожеві, оранжеві або червоні, при вершині сіруваті. Райдужка очей срібляста або золотиста.

Прісноводна зграйна річкова донна жила риба чистих,

добре насичених киснем руслових частин річок дуже чутлива до забруднення. Тримається на ділянках із значною, до 1,5 м/сек і більше, течією, кам'янистим або іншим щільним ґрунтом на глибинах понад 1,5-2,0 м. Відсутня в холодних гірських річках, в яких не піднімається вище 500 м, та в непроточних водоймах. Самці досягають статевої зрілості у віці 3-4 років, зрідка в 2 роки, при довжині і масі тіла 14-16 см і 45 г і більше, самиці відповідно в 4-5 років при 20-22 см і понад 115 г. Розмноження з кінця квітня до кінця червня, інколи і в серпні. Плодючість до 95-155 тис. ікринок. Нерест порційний, відбувається звичайно в притоках, куди мігрують плідники, або на мілководних, глибиною до 1,5 м, ділянках головного русла, на кам'янистих або піщаних перекатах, на помірній течії. Ікра слабо клейка. Початок нересту при температурі води 10-12 °С, його пік при 15-16 °С і закінчення при 21-22 °С. Викльовування личинок з заплідненої ікри відбувається за 10-15 (при температурі води 12-15 °С) або за 4-5 (при 20 °С) діб. Личинки і молодь живляться дрібними формами фіто- і зоопланктону та бентосу, дорослі риби споживають виключно мешканців дна, зокрема, личинок комах, моллюсків, черву і т. п., а також ікру, молодь і дрібних риб, водорості і вищу

рослинність.

Господарського значення через невисоку чисельність не має. Об'єкт аматорського і спортивного рибальства. Занесено до МСОП і Європейського червоного списку, занесена до ЧКУ, 2009.

В Україні зустрічається в басейні Дунаю: пониззя Дунаю, басейни Тиси. Пруту і Сирету, а також в басейнах Дністра та Вісли.

Рід **Білий амур** – *Ctenopharyngodon* Steindachner, 1866
(белый амур, Grass carp)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

31. Білий амур східноазіатський – *Ctenopharyngodon idella*
Valenciennes, 1844 (белый амур, Grass carp)

Поширення виду: Східна Азія від басейна Амуру на південь до Сидзяну.

D III 7, *A* III 8, *P* I 15-18, *V* 8, *l. l.* 37-42, *Squ.*₁ 7-8, *Squ.*₂ 9-10, *sp. br.* 15-18, *d. f.* 2.5-5.2, 2.4-4.2, найбільша довжина тіла понад 120 см, маса понад 30 кг, тривалість життя понад 25 років. Тіло видовжене, низьке, досить товсте, ледь сплюснене з боків (рис. 31). Лоб широкий, очі маленькі, рот напівнижній, майже кінцевий. Спина зеленкувато- або

жовтувато-сіра, боки золотисто-сірі, черево світле, жовтувате або світло-золотисте. Плавці сіруваті, райдужка очей жовтувата.

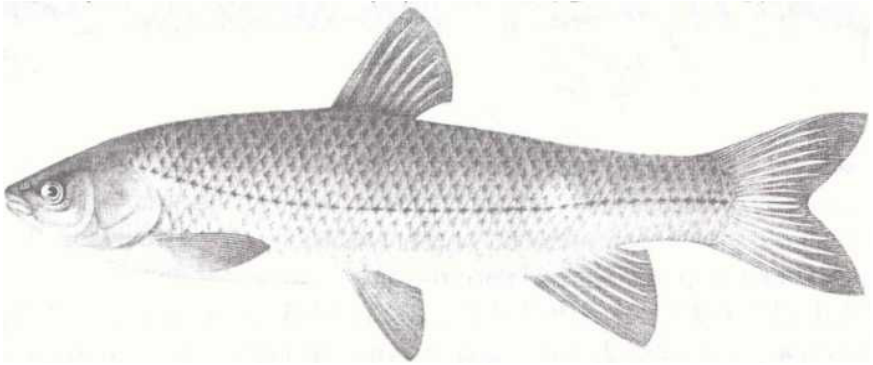

Рис. 31. Білий амур східноазіатський

Прісноводна річково-озерна зграйна жила риба, досить витривала до солоності, вмісту кисню і температури води. Живе на ділянках річок з уповільненою течією, у великих, переважно проточних озерах, водосховищах тощо, в місцях з розвинутою вищою водною рослинністю, де тримається в товщі води або в придонних шарах. На батьківщині статевої зрілості досягає у віці 3-8 і більше років при довжині тіла понад 45-75 см. В умовах України самці дозрівають у 6-7, самиці в 7-8 років. Розмноження в природних умовах проходить у червні – липні, при температурі води 26-30 °С. Плодючість 600-1150 тис. ікринок. Нерест пов'язаний з періодом постійного підйому

рівня води і відбувається в місцях з швидкою течією, на перекатах з кам'янистим або щільним піщаним ґрунтом. Ікра пелагічна, не клейка, відкладається кількома порціями. При температурі води 27-28 °С викльовування личинок спостерігається за 17-20 год. після запліднення ікри. Личинки і мальки живляться рослинами і тваринами планктону, нитчастими водоростями та вищою водною рослинністю, дорослі риби споживають майже усі види водної та біляводної рослинності водойм.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями, яка, знищуючи зарості рослинності, значною мірою відіграє роль біологічного меліоратора водойм. Вирощується в ставках, каналах, водосховищах та інших водоймах, часто в комплексі з іншими ставковими рибами.

Вселенець. В Україну завезений в п'ятдесяті роки 20 ст., проте його чисельність тут підтримується лише штучним розведенням (природний нерест не відзначався).

Рід **Короп** – *Cyprinus* Linnaeus, 1758 (карп, Carp)

Рід включає 24 види, в Україні представлений одним видом.

32. **Короп звичайний** – *Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758

(сазан, Common carp)

Поширення виду: Євразія в межах приблизно 35 і 50° півн. ш. та 30 і 135° сх. д., зокрема, водойми Чорноморсько-Каспійсько-Аральського регіону та басейни далекосхідних рік і рік Південно-Східної Азії від Амуру на південь до Юньнана (Південний Китай) і Бірми.

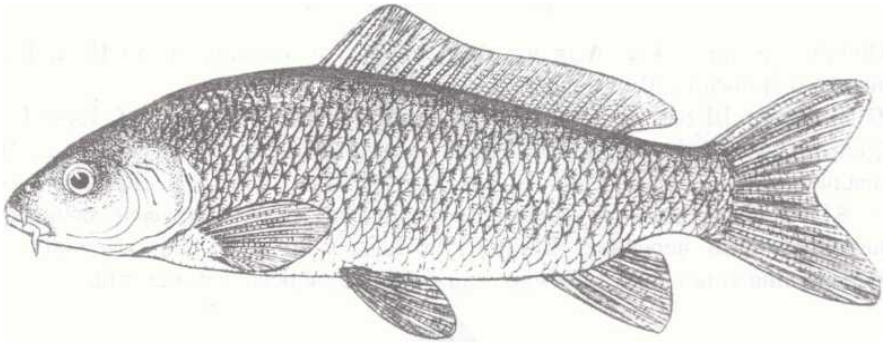

Рис. 32. Короп звичайний

D III-IV 17-22, *A* III 5, *P* I 13-16, *V* II 7-8, *l. l.* (35) 36-40, *Squ.*₁ 6-7, *Squ.*₂ 5-7, *sp. br.* 29-34, *d. f.* 1.1.3-3.1.1, найбільша довжина тіла 1 м, маса до 20 кг і більше, тривалість життя понад 20 років. Тіло видовжене, помірно високе, товсте, з широкою спиною, вкрите великою лускою (рис. 32). Голова велика, рот напівнижній, на верхній губі дві пари вусиків. Спина попелясто-сірувата, зеленкувата, боки сріблясто-золотисті, іноді мідно-жовті, черевце світле,

жовтувате. Спинний плавець темно-сірий, хвостовий червонувато-сірий, парні і анальний сірувато-жовтуваті.

Прісноводна річково-озерна зграйна придонна риба. Дуже витривала до несприятливих умов зовнішнього середовища, зокрема до дефіциту кисню та коливань температури води. У пониззі великих річок утворювала напівпрохідну форму, яка на нагул виходила в солонуваті води лиманів, зокрема й в Азовське море, а на нерест і зимівлю поверталася в прісні води. У річках віддає перевагу глибоким ділянкам з невеликою течією або без неї, з піщано-мулистим або замулено-глинистим ґрунтом і, особливо, з заростями підводної рослинності. Статевої зрілості самці досягають на 3-му році життя при довжині понад 22-25 см і масі близько 350-400 г, самиці, відповідно, на 1-2 роки пізніше, при 25-35 см і 550-600 г. Розмноження з кінця квітня до липня, на півдні проходить раніше. Плодючість висока, до 1,8 млн. ікринок. Нерест порційний, починається при прогріванні води до 14-15 °С, його пік при 17-19 °С і закінчується при 23-24 °С, відбувається на добре прогрітому мілководді, зокрема на заплаві. Ікра клейка, відкладається на торішню або вегетуючу рослинність. При температурі води 20 °С викльовування личинок спостерігається за чотири доби після запліднення ікри.

Молодь живиться дрібними мешканцями планктону і бентосу, дорослі риби практично всеїдні і споживають доступну за розмірами тваринну, а також і рослинну їжу.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями. З дикої форми, шляхом одомашнення і селекції, були виведені численні нові культурні породи коропа з високими показниками швидкості росту і екстер'єру. Найвідоміші з них короп лускуватий, короп голий, короп дзеркальний та виведені в Україні короп український лускуватий, короп рамчастий тощо. Всі вони широко використовуються в ставкових рибних господарствах. В останні десятиріччя спостерігається значне падіння чисельності та скорочення ареалу дикої форми коропа. Занесений до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні поширений в басейнах усіх великих річок, в озерах та водосховищах. Вихідним регіоном поширення дикої форми коропа європейського, на думку окремих дослідників, вважається басейн Дунаю.

Рід **Карась** – *Carassius* Jarocki, 1822 (карась, Stucian carp)

Рід включає 4 види, в Україні представлений трьома видами.

Таблиця для визначення видів роду Карась

1(2). Зубчики на останньому нерозгалуженому промені спинного і анального плавців дрібні, численні (до 30 шт.). Верхній край спинного плавця опукло-заокруглений. На першій зябровій дужці не більше 35 зябрових тичинок. Черевна порожнина світла (руда).....**Карась звичайний, Карась золотий – *C. carassius***

2(1). Зубчики на останньому нерозгалуженому промені спинного і анального плавців грубі, нечисленні (до 10-15 шт.). Верхній край спинного плавця зрізаний прямо, часто з невеличкою виїмкою. На першій зябровій дужці не менше 38 зябрових тичинок. Черевна порожнина темна (чорна).

3(4). Зябрових тичинок 38-45. У бічній лінії (26) 28-30 (31) лусок, над бічною лінією звичайно понад 7 (до 8 і більше) лусок.....

.....**Карась китайський, Золота рибка – *C. auratus***

4(3). Зябрових тичинок 43-53. У бічній лінії 28-32 (33) луски, над бічною лінією звичайно не більше 7 лусок.....**Карась сріблястий – *C. gibelio***

33. **Карась звичайний, Карась золотий – *Carassius***

***carassius* Linnaeus, 1758**

(обыкновенный карась, золотой карась, Сгусіан сарр)

Поширення виду: широко поширений в Європі і Сибіру від Великої Британії і Скандинавії на півночі до Македонії і Північної Італії на півдні, і далі на схід: Північна і Центральна Азія до Північного Китаю.

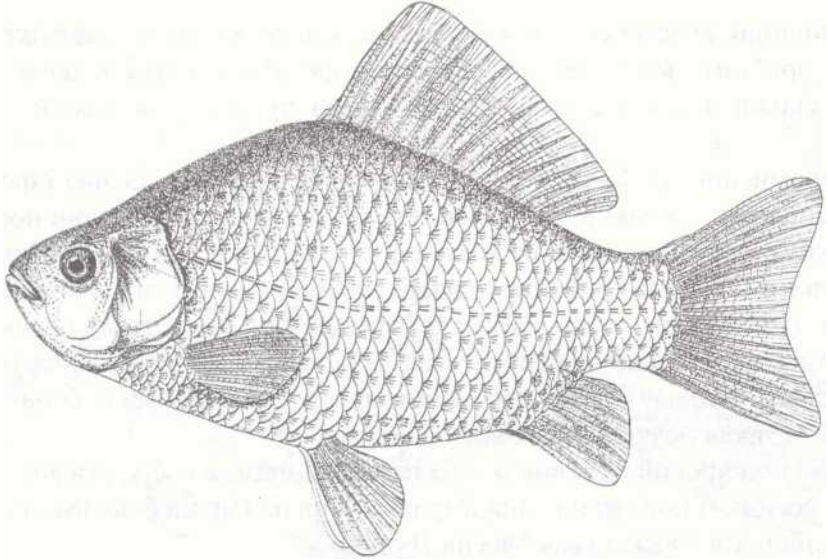

Рис. 33. Карась звичайний, Карась золотий

D III-IV 14-20, *A* III 5-7, *P* I 12-16, *V* II 6-8, *I. l.* 29-34, *Squ.*₁ 6-8, *Squ.*₂ 5-7, *sp. br.* 24-32, *d. f.* 4-4, найбільша довжина тіла 36 см, маса до 1,5 кг, тривалість життя до 10-15 років. Тіло коротке, високе, майже округле, трохи сплюснене з боків, вкрите гладенькою лускою, спина потовщена (рис. 33). На кожному останньому нерозгалуженому промені спинного і анального плавців є близько 30 дрібних зубчиків. Верхній край спинного плавця звичайно опуклий. Порожнина тіла світла (руда). Загальний фон забарвлення золотисто- або мідно-жовтуватий. Спина темна, зеленкувато-бура, боки золотисті, черево жовтувате, плавці сірувато-червоні, райдужка очей жовтувата. У

мальків при кінці хвостового стебла звичайно є темна плямка або темний поясок.

Прісноводна озерно-річкова придонна зграйна жила риба, дуже стійка до несприятливих умов, зокрема, до дефіциту кисню та коливань температури води, витримує солоність води до 7-12 ‰. Живе здебільшого в озерах, водосховищах, ставках, рідше – в річках, переважно в їх додатковій системі, в місцях зі слабкою течією. Звичайно тримається ділянок з дуже сильно розвинутою підводною і надводною рослинністю, яка утворює зарості, та з мулистим або піщано-мулистим ґрунтом і уникає відкритих просторів. У зарослих, занедбаних водоймах, наприклад, у старих кар'єрах або лісових озерах, де він залишається чи не єдиним мешканцем, цей карась вироджується на тугорослу низькотілу карликову форму. Статевої зрілості досягає при довжині тіла 13-16 см і масі 90-150 г, рідше при 10-12 см і масі понад 50 г, самці у віці 2-3 років, самиці в 3-4 роки. Карликова форма карася вперше нереститься при довжині тіла 7-9 см і масі 20-30 г. Розмноження з квітня до кінця липня. Плодючість риб завдовжки 24,6-32,3 см до 88,5-275,8 тис. ікринок. Нерест порційний (початок при температурі води 14 °С, розпал при 17-18 °С, закінчення при 22-24 °С), відбувається на прогрітому мілководді. Ікра клейка,

відкладається на торішню і вегетуючу рослинність. При температурі води 20-23 °С личинки викльовуються із заплідненої ікри за 3-7 діб. Молодь живиться дрібними організмами планктону і бентосу, крупніші і дорослі особини споживають мешканців бентосу (личинок комах, черву, молюсків тощо) та підводну нижчу і вищу рослинність.

Цінна за смаковими якостями риба з незначним господарським значенням, оскільки часто малодоступна промислу через прив'язаність до замкнених зарослих водойм. Повсюдно, особливо в річкових біотопах, скорочує чисельність і витісняється Карасем сріблястим, який штучно розводиться і вирощується людиною. Зараз нечисленна, місцями досить рідкісна риба. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку, занесена до ЧКУ, 2009

В Україні поширена переважно в замкнутих природних і штучних водоймах (в озерах, водосховищах, ставках, залитих кар'єрах тощо), басейнах всіх великих річок, менше в самих річках; акліматизувалася у водосховищах Криму.

34. **Карась сріблястий** – *Carassius gibelio* Bloch, 1782
(серебряный карась, Prussian carp)

Поширення виду: водойми Азії, інтродукований у водойми багатьох країн світу, де увійшов до складу місцевої іхтіофауни. Раніше розглядався в ранзі підвиду *C. auratus gibelio* (Bloch, 1782).

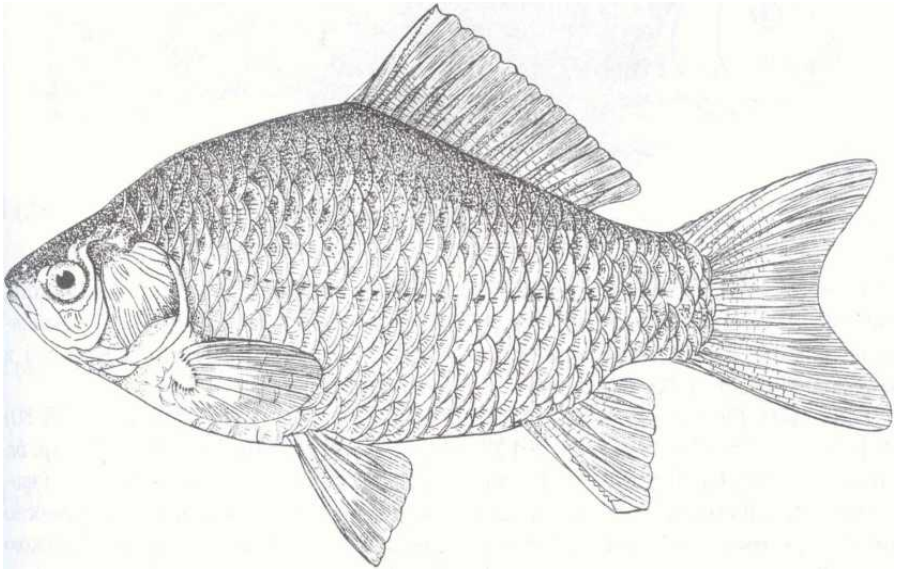

Рис. 34. Карась сріблястий

D III-IV 15-19, *A* II-III 5-6, *P* I 13-17, *V* II 6-9, *I. l.* 28-33, *Squ.*₁ 5-7, *Squ.*₂ 5-7, *sp. br.* 43-53, *d. f.* 4-4, найбільша довжина тіла 40-45 см, маса до 1-3 кг, тривалість життя до 10-11 років. Тіло коротке, високе, дещо вуглисте, трохи сплюснене з боків, вкрите шорсткою лускою, спина дещо стиснена з боків (рис. 34). На кожному останньому

нерозгалуженому промені спинного і анального плавців є близько 10-15 збільшених зубчиків. Верхній край спинного плавця з невеличкою виїмкою або майже прямий.

Порожнина тіла звичайно темна (чорна). Загальний фон забарвлення сріблясто-сталевий. Спина темна, зеленкувато-сіра, боки сірувато-сріблясті, черево світле, жовтувато-біле. Спинний, хвостовий і грудні плавці сіруваті, черевні і анальний безбарвні або жовтуваті. Прісноводна озерно-річкова придонна зграйна жила риба. Живе переважно в додатковій системі річок, як на руслових, так і на гирлових ділянках з повільною течією, у водосховищах, ставках, великих озерах, де тримається місць з розвиненою рослинністю, широкими плесами та піщано-мулистим або мулистим ґрунтом. Уникає мілководних замкнених, дуже зарослих рослинністю водойм, в яких вироджується на тугорослу карликову форму. Статевої зрілості досягає у віці двох, переважно 3-4 років при довжині і масі тіла понад 15 см і 120 г (тугорослі риби – при довжині і масі понад 10 см і 65 г). Розмноження з початку квітня до середини серпня. Плодючість в особин завдовжки 31,5 см масою 1170 г досягала 559 тис. ікринок. Нерест порційний (початок при температурі води 9-11 °С, пік при 16-20 °С, закінчення при 22-25 °С), відбувається на

прогрітому мілководді та на заплаві. У нерестовому стаді часто бувають тільки одні самиці, які нерестяться з самцями карася звичайного, коропа, ляща та інших риб. Ікра клейка, відкладається на торішню і вегетуючу рослинність. При температурі води 18 °С викльовування личинок спостерігається на п'яту добу після запліднення ікри. Молодь живиться дрібними особинами планктону і бентосу, крупніші риби використовують в їжу черву, личинок комах, молюсків тощо та підводну нижчу і вищу рослинність.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями. Штучно розводиться та вирощується в ставкових господарствах (часто разом з іншими ставковими рибами, зокрема з коропом), звідки самостійно проникає в річки і швидко там натуралізується. Повсюдно витісняє карася звичайного. Занесена до Європейського червоного списку.

Є дві точки зору на природний ареал цієї риби. За одною її батьківщиною є водойми Китаю і Японії. Завезена в Європу і на початку 20 ст. в ставки Львівської і Вінницької областей. Пізніше її неодноразово завозили в Україну з Росії та інших суміжних країн. Зараз зустрічається в басейнах практично всіх великих рік, у великих озерах, водосховищах; численніша в пониззі Дунаю, Дністра, Дніпра, Південного Бугу, акліматизована у

водосховищах і ставках Криму. За іншої точки зору в Центральній Європі вона є автохтоном.

Рід **Лин** – *Tinca* Cuvier, 1816 (линь, Tench)

Рід включає 1 вид, який і представлений в Україні.

35. **Лин звичайний** – *Tinca tinca* Linnaeus, 1758
(линь, Common tench)

Поширення виду: озера і річки басейнів Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського морів (на схід до Уралу і Емби), водойми Кавказу, Західного і Східного Закавказзя, Сибіру (Об, Єнісей, крім понизь) та оз. Байкал. Відсутній в Криму і в європейській частині басейну Північного Льодовитого океану.

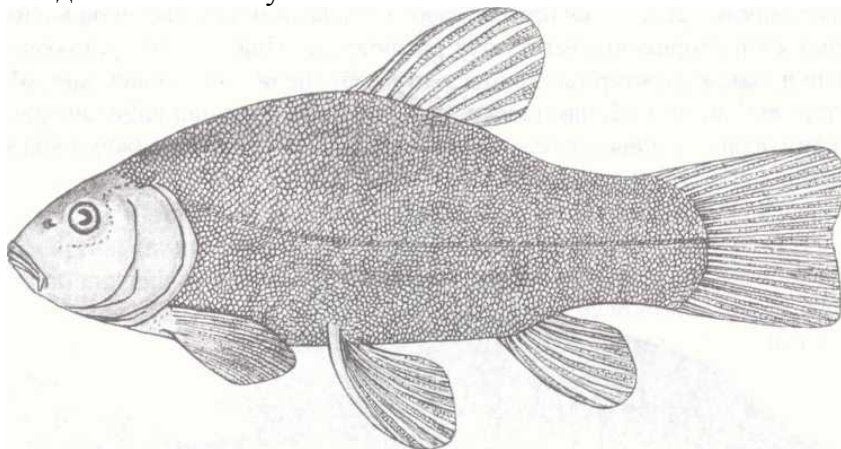

Рис. 35. Лин звичайний

D (II) III-IV (V) (7) 8-9, **A** III-IV (6) 7, **P** I 14-17 (18), **V** I

(8) 9-10, *l. l.* (70, 78, 80) 84-109 (112, 115, 116), *Squ.*₁ (25, 26) 27-34 (35, 36), *Squ.*₂ (16, 17) 18-26 (27), *sp. br.* (10) 11-15 (16), *d. f.* 4-5, 5-4, 4-4, найбільша довжина тіла 70 см, маса до 8,6 кг (звичайно до 40-45 см і до 2-3 кг), тривалість життя близько 9-10 років. Тіло відносно коротке, досить високе, товсте, ледь сплюснене з боків, вкрите дуже дрібною лускою (рис. 35). У куточках рота по одному короткому вусику. Очі маленькі. Всі плавці заокруглені. Спина темна, темно-зелена з оливковим відтінком, боки оливково-жовті або оливково-зелені з жовтуватим або золотистим відтінком, черево світле, плавці сіруваті, основа парних часто жовтувата або рожева, райдужка очей червона.

Прісноводна озерно-річкова придонна жила теплолюбна риба, дуже витривала і невибаглива щодо вмісту кисню у воді. Живе в озерах різного типу, в слабо проточних і стоячих водоймах, водосховищах, старих річищах, у додатковій системі річок і звичайно уникає корінного русла. Тримається поодинці або, особливо молодь, невеликими групами на ділянках з піщано-мулистим або мулистим дном і добре розвиненою густою рослинністю. Статевої зрілості досягає на 2-4-му роках життя при довжині 12-14 см і масі понад 40-50 г. Розмноження з кінця травня до кінця липня. Плодючість

висока, в риб завдовжки 20,1-46,0 см при масі 260-2600 г вона коливалася від 19,9 до 1090,3 тис. (у середньому 382,9) ікринок. Нерест порційний, починається при прогріванні води до 17-19 °С. Ікра клейка, відкладається на рослинність мілководдя. При температурі води 21-22 °С личинки викльовуються за 3-5 діб після запліднення ікри. Молодь живиться організмами планктону, але вже при довжині 1,2-1,4 см і більше ця риба споживає мешканців бентосу (черву, личинок комах, молюсків тощо), нитчасті водорості і м'яку підводну рослинність

Цінна промислова риба з високими харчовими і смаковими якостями (жирність м'яса до 3,8 %). Може вирощуватися разом з коропом у ставкових господарствах як додаткова риба. У природних умовах чисельність цієї риби зараз дуже скоротилася. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається майже в усіх річкових басейнах, переважно в їх додатковій системі, в озерах, завозилася в деякі водосховища Криму.

Родина **в'юнові** – **Cobitidae** Swainson, 1839

(вьюновые, loaches)

Родина об'єднує близько 26 родів, в Україні зустрічаються 3 роди.

Таблиця для визначення родів родини в'юнові

1 (4). Вусиків 3 пари.

2 (3). У хвостовому плавці звичайно 14 розгалужених променів (зрідка їх буває 13 або 16). На спині між спинним і хвостовим плавцями шкірястий кіль відсутній або ледь помітний, зачатковий, розташований майже при основі хвостового плавця.....**Щипавка** – ***Cobitis***

3 (2). У хвостовому плавці звичайно 12 розгалужених променів (зрідка їх буває 13). На спині між спинним і хвостовим плавцями є добре розвинутий невисокий шкірястий кіль.....**Сабанєсвія** – ***Sabanejewia***

4 (1). Вусиків 5 пар.....**В'юн** – ***Misgurnus***Рід **Щипавка** – ***Cobitis*** Linnaeus, 1758

(щиповка. Spined loach)

Рід включає, мабуть, понад 50 видів, в Україні представлений, принаймні, 5 видами, визначення яких досить утруднене. Систематика роду, враховуючи результати сучасних наукових досліджень із залученням біохімічних, генетичних та інших методів, у результаті чого ревізуються або описуються нові види (для порівняння вкажемо, що в 1997 р. в Європі без колишнього СРСР

відзначалося 15 видів, а в 2001 р. загалом нараховували 23 види і 27 варіантів гібридних форм), вивчена вкрай недостатньо, а її розробка потребує чималих зусиль і значного часу. Зокрема, вже показано, що, наприклад, **щипавка звичайна** – *C. taenia* Linnaeus, 1758 – це не один вид, як вважалося ще 10-15 років тому, а великий комплекс самостійних бісексуальних видів і кількох гібридних поліплоїдних однополюх гіногенетичних форм. При цьому акцентовано увагу також на наявність серед них видів-двійників та інших форм, які практично неможливо визначити тільки за традиційними зовнішньо-морфологічними ознаками, але вони відрізняються на генетичному рівні. Звичайно і їхні ареали залишаються точно не визначеними. Відсутні також прийнятні стандартні діагнози. У зв'язку з тим, що дослідження по розробці генетико-морфологічної систематики цього «виду», на нашу думку, ще не завершені, деякі дослідники розглядають його в ранзі однієї збірної групи – *C. «taenia complex»*, а систематику цієї збірної групи продовжують вивчати.

Таблиця для визначення видів роду Щипавка

1 (2). При основі хвостового плавця 2 темні плямки, з яких нижня часто буває світлішою і слабо помітною, інколи ці плямки зливаються між собою. Усі 4 зони

поздовжнього забарвлення на боках тіла виражені досить розпливчасто, часто зливаються між собою; великі плями на боках тіла також досить розпливчасті, часто злиті між собою. Спинний плавець починається звичайно позаду вертикалі від початку основи черевного плавця.....

.....**Щипавка сибірська – *C. melanoleuca***

2 (1). При основі хвостового плавця тільки 1 темна плямка. Усі 4 зони поздовжнього забарвлення на боках тіла чітко виражені, відособлені одна від одної, звичайно не зливаються між собою або зливаються (частково чи повністю, як правило 1-3-я зони), за спинним плавцем; великі плями на боках тіла виразно або більш-менш виразно окреслені. Спинний плавець починається звичайно попереду вертикалі від початку основи черевного плавця, рідше спинний і черевні плавці починаються на одному рівні.

3 (6). Темна плямка у верхній частині основи хвостового плавця вузька, видовжена, має вигляд коми, штриха або дужки і звичайно маленька за розмірами (менша за зіницю ока).

4 (5). Темні плями 4-ї зони забарвлення на боках тіла відносно великі і високі (їхня висота менше ніж два рази укладається в її довжині, а якщо більше як у два рази, тоді висота плям дорівнює або більша за горизонтальний діаметр ока).....**Щипавка звичайна – *C. taenia***

5 (4). Темні плями 4-ї зони забарвлення на боках тіла відносно маленькі і низькі (їхня висота звичайно два рази укладається в її довжину і менша за горизонтальний діаметр ока).....**Щипавка кримська – *C. taurica***

6 (3). Темна плямка у верхній частині основи хвостового плавця kwasolevidna або округла і відносно велика.

7 (8). Третя зона забарвлення на боках звичайно ширша за другу зону. Темна пляма у верхній частині основи

хвостового плавця велика. Темні плями 4-ї зони забарвлення на боках тіла великі, звичайно вертикально видовжені, прямокутні або дещо заокруглені. Черевні плавці розташовані на рівні 2 або 3-го променя спинного плавця.....**Щипавка дунайська – *C. elongatoides***

8 (7). Третя зона забарвлення на боках звичайно вужча за другу зону. Темна пляма у верхній частині основи хвостового плавця відносно маленька. Темні плями 4-ї зони забарвлення на боках тіла неправильної форми і відносно невеликі. Черевні плавці розташовані на рівні спинного плавця**Щипавка танайська – *C. tanaitica***

36. **Щипавка звичайна – *Cobitis taenia* Linnaeus, 1758**
(обыкновенная щиповка, Northern spined loach)

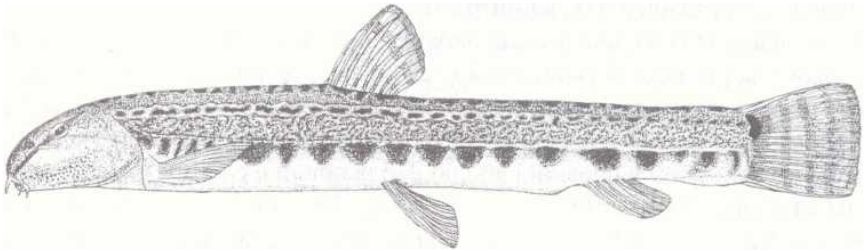

Рис. 36. Щипавка звичайна

Поширення виду: у чистому вигляді чи як комплекс гібридів, широко поширений в прісноводних водоймах північної частини Європи, в басейнах Балтійського і Північного морів, в Україні і Росії, на схід, мабуть, до Уралу, відсутній в басейні Дунаю. Ареал потребує ретельних уточнень.

D II-III 6-7 (8), **A** II-III 5-7, **P** I 6-8, **V** II 5-7, **C** (13) 14

(15), число темних плям на спині 13-21, число темних плям на боках тіла 11-20 (звичайно 16-18, за іншими даними менше 15), найбільша довжина тіла до 10 см, маса до 8-10 г, тривалість життя до 4-5 років. Каріотип $2n = 48$ (12 метацентричних, 16 субметацентричних, 20 суб-тело- і акроцентричних хромосом), $NF = 76$. Тіло видовжене, низьке, досить сильно стиснуте з боків, вкрите дуже дрібною лускою, яка відсутня на голові (рис. 36). Передня частина тіла до спинного плавця досить товста. Під кожним оком є двороздільна кісткова висувна колючка, яка іноді частково або повністю схована у шкірі; звичайно вона не досягає заднього краю зіниці, а її зовнішня гілка, як правило, не доходить до центра ока. Мандібулярні вусики короткі, як правило, далеко не доходять, або майже не доходять, до рівня переднього краю ока. Спинний плавець розташований трохи попереду основи черевних плавців. Луска дрібна, округла, з відносно малою центральною зоною. Загальний фон забарвлення жовтуватий, буруватий або світло-сірий. Верхня частина голови світла, вкрита темними крапками. По середині спини ряд темних плям. Нижче, на боках тіла, чотири зони поздовжньої пігментації (так звані зони Гамбетти): зона дрібних крапок, нижче – зона більш-менш збільшених, звичайно овально-поздовжніх

досить виразних плямок (які іноді частково зливаються між собою), за якою, ще нижче, знову зона дрібних темних крапок і, ще нижче, зона великих, буруватих, темно-коричневих або чорних, неправильної форми, досить чітких плям. Темна смужка 3-ї зони забарвлення на боках тіла звичайно доходить або майже доходить до основи хвостового плавця, але часто вона при самому кінці тіла зливається з іншими зонами забарвлення в загальний мармуровий малюнок. Темні плями 4-ї зони забарвлення на боках тіла відносно великі і високі (їхня висота менше ніж два рази укладається в її довжині, а якщо більше як у два рази, тоді висота плям дорівнює або більша за горизонтальний діаметр ока). Нижня частина боків і черево жовтуваті, сіруваті або білуваті. При основі хвостового плавця одна темна вузенька, видовжена, що має вигляд коми, штриха або дужки, і звичайно маленька за розмірами плямка. На голові кілька вузеньких темних смужок: від потилиці через око до кінця риля; від заднього краю ока до верхнього краю зябрової кришки; від верхнього краю передкришки навскіс униз до куточка рота; від середньої частини зябрової кришки навскіс вниз до нижньозаднього куточка передкришки. Плавці жовтуваті або сірі, спинний і хвостовий з 3-4 рядами плямочок-штрихів.

Прісноводна річкова донна жила риба, яка мешкає в місцях з проточною чистою водою, переважно в додатковій системі рік, у притоках, водосховищах, не уникає стоячої води, витримує значне забруднення води. Віддає перевагу ділянкам з помірною течією і піщаним, піщано-мулистим або замуленим кам'янистим ґрунтом, де тримається поодиноко або по 2-3 особини в одному місці на мілководді, на глибинах 0,10-0,50 м, зрідка до 1,5 м. Звичайно закопується в ґрунт або ховається серед і під каміння, під шматочки дерну, серед розрідженої рослинності тощо. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла понад 5,5-6,0 см. Розмноження з квітня до червня, можливо, й до кінця липня. Плодючість до 2,7 тис. ікринок. Нерест порційний, починається при температурі води не нижче 16 °С, проходить у прибережжі. Ікра клейка, відкладається на рослинність або скупчення зелених водоростей. При температурі води 17,5 °С викльовування личинок відбувається на п'яту добу після запліднення ікри. Живиться детритом, водоростями, тваринами планктону (коловертками, ракоподібними тощо) та бентосу (червою, дрібними молюсками, личинками комах тощо).

Промислового значення не має. Занесена до списків Бернської конвенції, МСОП і Європейського червоного

списку.

В Україні зустрічається, мабуть, в усіх річкових басейнах (окрім дунайського), переважно в їх додатковій системі, в багатьох водосховищах, у чистих озерах і ставках. Поширення виду в наших водах потребує спеціального вивчення.

Рід **Золотиста щипавка, Сабанєєвія** – *Sabanejewia*

Vladykov, 1929 (щиповка Сабанеєва,
золотистая щиповка, Golden loach, Sabanejewia)

Рід включає понад 8 видів, в Україні відомо два з них. Систематика роду розроблена недостатньо. Останні дослідження довели, що вид *S. aurata* (De Filippi, 1863) властивий тільки водоймам каспійського басейну, а в Україні рід представлений зовсім іншими порівняно з відомими раніше видами.

Таблиця для визначення видів роду

Золотиста щипавка

1 (2). Початок спинного плавця звичайно на рівні початку червонного. У спинному плавці переважно 6 розгалужених променів, іноді їх 5 або 7. Тіло між плямами на боках з темною пігментацією. Подвоєна темна пляма при основі хвостового плавця складається з двох плямок

півмісячної форми, як правило, без розриву між ними, або останній менший за діаметр ока.....

.....**Золотиста щипавка північна – *S. baltica***

2 (1). Початок спинного плавця звичайно помітно попереду рівня початку червонного. У спинному плавці переважно 7 розгалужених променів, іноді їх 6 або 8. Тіло між плямами на боках звичайно без темної пігментації. Дві темні плямки при основі хвостового плавця відокремлені одна від одної, або зближені між собою, чи навіть зливаються в безперервну смужку. Басейн Дунаю.....**Золотиста щипавка дунайська – *S. bulgarica***

37. Золотиста щипавка дунайська – *Sabanejewia*

bulgarica Drensky, 1928

(дунайская золотистая щиповка, Bulgarien golden loach)

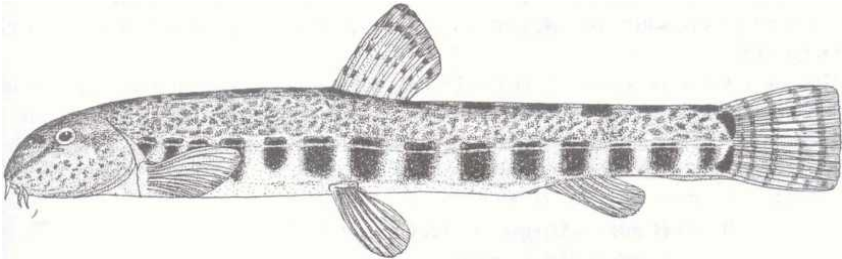

Рис. 37. Золотиста щипавка дунайська

Поширення виду: басейн Дунаю (відзначений від гирла до Братислави). Раніше в Україні цих риб відносили до *S. balcanica* (Karaman, 1922). Систематика, як і морфологічні особливості потребують уточнень.

D (II) III (6) 7 (8), **A** (II) III (4) 5 (6), **V** (I) II (5) 6 (7), **sp. br.** (8) 9-12 (13-15), число темних плям: на спині 5-10, на боках 4-9 (10), найбільша довжина тіла 8,5-9,0 см, маса 5,0-

5,5 г, тривалість життя 4-5 років. Зовнішньо-морфологічні особливості багато в чому подібні таким попереднього виду. Тіло видовжене, сплющене з боків, невисоке, щільно вкрите дуже дрібною лускою, яка відсутня на голові (рис. 37). Під кожним оком є двороздільна висувна кісткова гостра колючка, яка іноді частково або повністю схована в шкірі. У хвостовому плавці звичайно 12 розгалужених променів, зрідка їх 11 або 13. Хвостове стебло відносно довге, тонке, на верхньому його боці є невисокий шкірястий кіль, а на нижньому кіль відсутній або менш розвинутий, ніж на верхньому. Загальний фон забарвлення жовтувато-коричнюватий або сіруватий. Спина жовтувато-сіра, боки світліші, нижня частина голови і тулубу та черево жовтуваті, сіруваті або білуваті. На спині досить великі темно-коричневі плями. Такі ж, досить великі, прямокутні, розмито-овальні або заокруглені плями є на боках тіла; іноді плями зливаються по 2-3, але, як правило, ніколи не утворюють суцільну темну смугу, а проміжки між ними без темної пігментації. Вище цих плям, аж до плям на спині, тіло вкрите нечисленними дрібними темними, коричнюватими плямками-крапками, які надають малюнку мармуровості, або вони відсутні. При основі хвостового плавця 2 поперечні темні плямки, які іноді зливаються в одну суцільну смужку.

На голові, від ока до кінця рила, часто є розмита темна смужка. Плавці жовтуваті або сірі, спинний і хвостовий з кількома рядами темних крапок-штрихів.

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводна річкова донна жила риба, яка мешкає на ділянках з чистою проточною водою, рідше зустрічається в чистих стоячих заплавних озерах. Віддає перевагу прибережним ділянкам з помірною течією і щільним піщаним, піщано-гальковим або дещо замуленим кам'янистим ґрунтом, де тримається поодиноці, рідше по 2-3 особини в одному укритті. Ховається серед і під камінням, під різними донними предметами і серед рослинності, зрідка закопується в ґрунт. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла понад 6 см. Розмноження в квітні – липні. Плодючість риб завдовжки 6,7-7,6 см складала 1,9-3,4 тис. ікринок. Нерест порційний, відбувається в прибережній зоні. Живиться детритом, личинками комах, ракоподібними планктону.

Промислового значення не має. Досить звичайна і місцями численна риба. Занесена до Європейського червоного списку. Потребує додаткового вивчення.

В Україні зустрічається в басейні Дунаю, зокрема в його пониззі, в басейнах Пруту, Сирету і Тиси. Поширення потребує уточнень.

Рід **В'юн** – *Misgurnus* La Cèpede, 1803

(в'юн, Weatherfish)

Рід включає 8 видів, в Україні представлений одним видом.

38. **В'юн звичайний** – *Misgurnus fossilis*

Linnaeus, 1758

(в'юн, Common weatherfish, Weather loach)

Поширення виду: замкнуті і напівзамкнуті прісноводні водойми Європи від Франції до Уралу. Відсутній в басейні Північного Льодовитого океану, в Скандинавії, Великій Британії, Італії, Греції і на Піренейському п-ові.

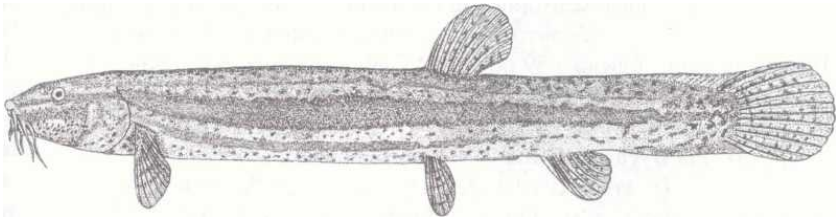

Рис. 38. В'юн звичайний

D III-IV (5) 6, *A* III-IV 5 (6, 7), *P* I 8-10, *V* II 5-6, *sp. br.* 12-17, найбільша довжина тіла 25 см, маса до 150 г, тривалість життя до 10-12 років. Тіло видовжене, низьке, майже циліндричне, ледь сплюснене з боків, щільно вкрите дуже дрібною лускою (рис. 38). На верхній і нижній частинах хвостового стебла є шкірястий кіль. Голова маленька,

стиснута з боків. Вусиків 5 пар. Під кожним оком висувна кісткова гостра колючка відсутня. Спино темно-бура, темно-коричнева, іноді майже чорна. Боки світліші, бурувато- або оранжево-жовті, черево світло-оранжеве, жовтувате або рожево-біле. По боках бічної лінії, від ока до хвостового плавця, тягнеться широка темно-бура або темно-коричнева смуга, вище і нижче якої, за світлими проміжками, є темні, вужчі смуги. Спинний, хвостовий і анальний плавці світло-коричневі, оранжеві або жовтуваті. Голова, усі плавці, черево і місцями боки тіла вкриті численними темними дрібними плямочками. Райдужка очей жовта або оранжева.

Прісноводна озерно-річкова донна жила риба, дуже витривала і невибаглива щодо якості води завдяки здатності заковтувати повітря (кишкове дихання) та диханню, крім зябер, за допомогою шкіри. Живе переважно в додатковій системі річок: у старих руслах, заплавних озерах, у слабко проточних і стоячих, часто заболочених, зарослих рослинністю і пересихаючих водоймах, у лісових озерах, ставках і водосховищах, а також у плавнях пониззя річок і рідше відзначалася в дуже опріснених ділянках лиманів. Тримається мілководдя з добре розвинутою рослинністю і мулистим дном, в яке закопується і проводить там тривалий час (підчас зимівлі та при висиханні водойм впадає в сплячку

подібну анабіозу). Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла 12-14 см, масово самці вперше нерестяться у 3, самиці в 4 роки. Розмноження з квітня до липня, іноді й до серпня. Плодючість до 50 тис., у середньому 25 тис. ікринок. Нерест порційний, відбувається в тих же місцях, де мешкають ці риби, або на заплаві, і починається при температурі води понад 10-12 °С. При температурі води 15 °С личинки викльовуються з ікри на п'яту добу після її запліднення. Живиться переважно тваринами бентосу (червою, дрібними молюсками, личинками комах і т. п.), споживає детрит, дрібні водорості, а також ікру риб.

Промислового значення не має. Місцевим населенням цінується за смачне, досить жирне солодкувате м'ясо. В окремі роки в деяких водоймах буває досить численним, але зараз повсюдно нечисленний. Занесений до списків Бернської конвенції, МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах усіх великих рік, переважно в їхній додатковій системі, в озерах, ставках, водосховищах, відсутній у водоймах Криму.

Ряд **сомоподібні** – **Siluriformes** Cuvier, 1817

(сомообразные, catfishes)

Родина **сомові** – **Siluridae** Cuvier, 1816

(сомовые, sheatfishes)

Родина об'єднує принаймні 11 родів, в Україні зустрічається 1 рід.

Рід **Сом** – **Silurus** Linnaeus, 1758

(обыкновенные сом, Sheatfish)

Рід включає 15 видів, в Україні представлений одним видом.

39. Сом європейський – **Silurus glanis** Linnaeus, 1758

(европейский обыкновенный сом, European catfish,

European sheatfish)

Поширення виду: широко поширений в прісноводних і солонуватоводних водоймах басейнів Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів.

D (3) 4 (5), **A** (70-74) 75-85 (86-91), **P** I (12, 13) 14-16 (17), **V** 10-13, **I. I.** (57, 59-62) 63-72 (73,74). **sp. br.** (9-10) 11-14 (15), найбільша довжина тіла 5 м, маса 300 кг, звичайно 0,5-1,9 м і 1,0-40,0 кг, тривалість життя понад 30 років. Тіло видовжене, голе, в передній частині товсте, в задній дуже

сплющене з боків і довге (рис. 39). Спинний плавець дуже маленький, в грудних плавцях перший промінь у вигляді гострого кісткового шипа, анальний дуже довгий і в задній частині переходить у заокруглений хвостовий плавець. Вусиків 3 пари. Спи́на і верхня части́на голови темні, сірувато- або зеленкувато-чорні. Верхні дві третини боків темно-оливкові, жовтувато- або сірувато-зелені і поступово світлішають у бік сірувато-білого або білого черева, на якому часто є блакитнюваті плямочки і крапки. На боках і анальному плавці є неправильної форми, різнорозмірні розмиті темні плями. Непарні плавці темні, парні помітно світліші, іноді з жовтуватою смужкою посередині. Райду́жка очей блідо-жовта з темною плямкою. Зрідка зустрічаються особини-альбіноси.

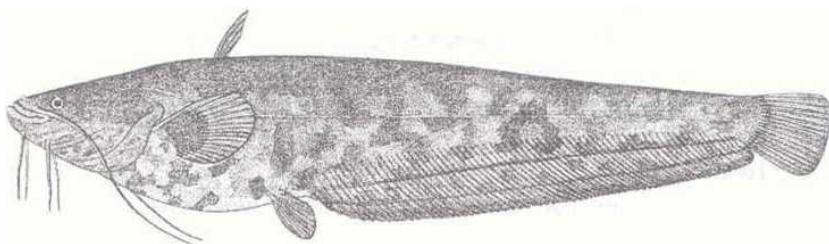

Рис. 39. Сом європейський

Прісноводна річкова донна жила риба, яка мешкає на глибоких ділянках корінного русла річок, у глибоких притоках і старих річищах, в озерах і водосховищах, у плавнях пониззя річок, виходить у солонуваті води лиманів.

Відає перевагу найглибшим місцям і ямам, ділянкам з помірною або сильною течією, часто тримається поблизу стрімких берегів, серед великого каміння, корчів, у вимоїнах берегів тощо. Великі риби живуть поодинці, середньорозмірні і молодь гуртуються в зграї. Статевої зрілості досягає в три-чотирирічному віці при довжині тіла в середньому понад 60 см. Розмноження з кінця квітня – середини травня до середини липня. Плодючість у середньому 140-278, максимально до 1380 тис. ікринок. Нерест при температурі води 18-25 °С звичайно відбувається на залитих луках, на заплаві та інших мілководних ділянках, на глибинах 0,4-2,5 м. Нерестують парами, ікра відкладається, за один раз на вегетуючу і торішню рослинність, підмите коріння, скупчення залитого вербняку або каміння. Часто ікра відкладається в примітивне гніздо, яке має вигляді ямки серед рослинності. Вважається, що гніздо охороняється. При температурі води 21,0-25,0 °С личинки виходять з ікри за 2,5-3,5 доби після її запліднення. Молодь живиться донними безхребетними, ікрою і дрібною рибою, дорослі ведуть хижацький спосіб життя, споживають доступну за розмірами рибу, великих донних безхребетних, а також часто й амфібій, рептилій, водоплаваючих птахів і дрібних ссавців. Цінна промислова

риба, яка високо цінується за ніжне, смачне, жирне м'ясо. Занесена до списків МСОП і Європейського червоного списку. В Україні живе в басейнах усіх великих рік, найчисленніша і частіше зустрічається в пониззі Дунаю, Дністра і в басейні Дніпра, нечисленна в західних областях, де трапляється на рівнинних ділянках гірських річок не вище 400 м, відсутня в Криму.

Ряд **щукоподібні** – **Esociformes** Bleeker, 1858
(щукообразные, pikes)

Родина **щукові** – **Esocidae** Cuvier, 1816
(щукковые, pikes)

Родина включає 1 рід, який зустрічається і в Україні.

Рід **Щука** – **Esox** Linnaeus, 1758 (щука, Pike)

Рід включає 5 видів, в Україні представлений одним
видом.

40. **Щука звичайна** – **Esox lucius** Linnaeus, 1758
(обыкновенная щука, Northern pike, Pike)

Поширення виду: широко поширений у водоймах
Європи, Азії і Північної Америки.

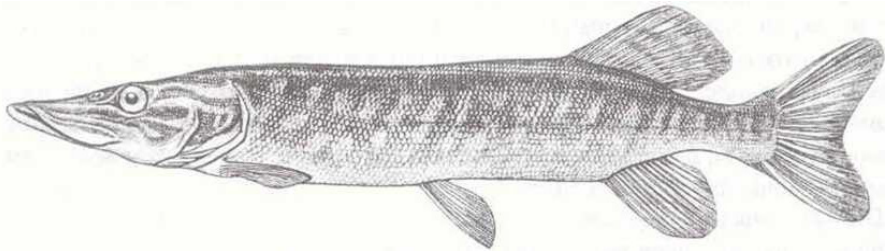

Рис. 40. Щука звичайна

D VI-X 13-17, **A** IV-VII (VIII) (10) 11-15, **P** I 12-16, **V** I-
II 11-12, **I. I.** 107-144, **Squ.**₁ 14-17, **Squ.**₂ 12-15, найбільша
довжина тіла 1,5 м, маса 35 кг (у промислі до 1,0 м і 15 кг,
частіше до 50 см і 3,0 кг), тривалість життя понад 15 років.

Тіло видовжене, невисоке, брускоподібне, щільно вкрите дрібною лускою (рис. 40).

Голова велика, рило довге, тупе, сплюснене зверху вниз. Великий рот озброєний міцними зубами, зокрема й іклоподібними. Спинний і анальний плавці розташовані в задній третині тулубу. Бічна лінія повна, проходить посередині боків. Забарвлення мінливе. Звичайно загальний фон бурувато- або сірувато-зеленкуватий. Верхній бік тіла і голови темний, темно-зелений, майже чорний, боки сірувато- або жовтувато-зеленкуваті, черево білувате або жовтувате. На боках часто бувають великі темні плями, які утворюють поперечні смуги, іноді від початку зябрової кришки до основи хвостового плавця проходять кілька неправильних смужок з переривчастими подовженими жовтими плямками. Парні плавці жовтуваті, рожево-зеленкуваті, непарні темні, з жовтуватими перетинками між променями. Райдужка очей жовтувата або оранжева.

Прісноводна озерно-річкова жила риба, яка мешкає в корінних і заплавних озерах, водосховищах, річках, іноді зустрічається на опріснених ділянках лиманів. Віддає перевагу місцям з повільною течією або без неї і з добре розвинутою підводною рослинністю. Тримається поодиноці, молодь маскується серед заростів рослинності на

мілководді, крупніші риби шукають притулку глибше, звичайно серед або поблизу різних укриттів. Статевої зрілості досягає у віці одного року, самці переважно в 2-3, самиці в 3-4 роки при довжині тіла понад 22-25 см і масі понад 110-230 г. Розмножується рано навесні, часто ще під кригою або під час скресання криги, звичайно в березні – квітні. Плодючість у риб завдовжки 35-40 см становила 13,8-15,5 тис., у крупних – 240-384 тис., в особин завдовжки близько 91 см і масою 7,8 кг – 2595 тис. ікринок. Нерест одноразовий (початок при температурі води 3-7 °С, масово при 10-13 °С закінчення при 15-16 °С), проходить на мілководних, переважно з глибинами 0,5-1,0 м, ділянках прибережжя і на заплаві. Викльовування личинок залежно від температури води відбувається за 1-2 тижні після її запліднення. У перший місяць життя молодь живиться планктоном і бентосом, але вже при довжині близько 2 см починає полювати на молодь інших риб. Дорослі риби – типові хижаки і споживають рибу, іноді жаб та інших дрібних тварин.

Промислова риба, яка в окремих водоймах відіграла значну роль, а зараз в деяких з них стала досить нечисленною. Занесена до Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається майже в усіх озерах, річках, водосховищах, відсутня в Криму і на гірських ділянках річок.

Родина **умброві** – **Umbridae** Bleeker, 1859

(умбровые, mudminnows)

Родина об'єднує 2 роди, в Україні зустрічається 1 рід.

Рід **Умбра** – **Umbra** Kramer, 1777

(умбра, Mudminnow)

Рід включає 3 види, в Україні представлений одним видом.

41. **Умбра звичайна** – **Umbra krameri** Walbaum, 1792

(обыкновенная умбра, Common mudminnow,

European mudminnow)

Поширення виду: замкнуті і напівзамкнуті водойми басейнів Дунаю і Дністра.

D (II) III (12) 13-14 (15), **A** II-III 4-6, **P** I 11-13, **V** I 5-6, **Squ.** 30-36, найбільша довжина тіла 11,5 см, маса 27-30 г, тривалість життя близько 6 років. Тіло помірно видовжене, в передній частині майже овальне, вкрите лускою без радіальних смужок (рис. 41). Бічна лінія відсутня. Голова

частково вкрита лускою. Рот маленький, щелепи озброєні дрібними, спрямованими всередину зубами. Спинний плавець чотирикутний, довгий, хвостовий заокруглений. Загальний фон забарвлення коричнюватий. Верхня третина тулубу і голови темна, бурувато-коричнева, боки світліші, коричнюваті, з мідним або фіалковим вилицком, черево світле, коричнювато-жовтувате. На тулубі і голові є неправильної форми темні плямочки. Від верхнього краю зябрової кришки до основи хвостового плавця проходить світла, блакитна або білувата тоненька смужка, нижче якої буває ще кілька таких, але менш помітних смужок. Плавці коричневі, на шкірястих перетинках спинного і хвостового плавців є темні плямочки, які разом утворюють суцільну смужку.

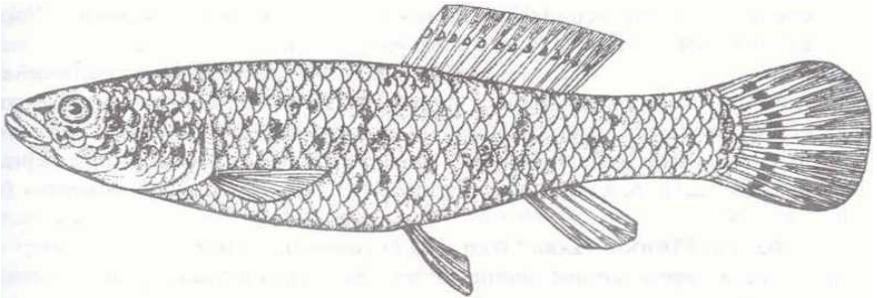

Рис. 41. Умбра звичайна (рис. О. Fusulan, за Р. Bănărescu, 1964)

Прісноводна озерна донна зграйна жила риба, дуже витривала до дефіциту кисню у воді (здатна дихати повітрям за допомогою плавального міхура, який заповнює,

заковтуючи повітря ротом). Мешкає в стоячих або напівпроточних чистих водах, звичайно віддає перевагу місцям з замуленим або багnistим дном і з заростями рослинності. Веде потайний спосіб життя на глибинах 0,2-3,0 м і при небезпеці швидко ховається серед рослин або закопується в мул. Статевої зрілості досягає у віці одного року при довжині тіла близько 5 см і масі 1,4-2,0 г. Розмноження з кінця березня, звичайно в квітні – травні при прогріванні води понад 12 °С. Плодючість у риб завдовжки 8,2-10,4 см складала 1582-2707 ікринок. Нерест одноразовий, проходить при температурі води 12,5-16,5 °С. Ікра відкладається в примітивне гніздо (очищена від бруду ямка на ґрунті або серед рослинності), яке охороняється. Личинки викльовуються з ікри на 10-ту добу після її запліднення. Молодь живиться дрібними організмами планктону і бентосу, дорослі риби споживають крупніших тварин бентосу (ракоподібних, личинок комах, моллюсків тощо), а також ікру і молодь риб.

Риба непромислова, реліктова, помітно скорочує свою чисельність і ареал. Занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в басейнах Дунаю і Дністра.

Найчисленніша в пониззі Дунаю, де поширена практично на більшій площі дельти; відома також в басейні Тиси (Закарпаття), зокрема, відзначалася поблизу м. Берегове («Чорний мочар») та в заплавних озерах поблизу Латориці. У Дністрі раніше зустрічалася від Дністровського лиману (місцями і в самому лимані) на відстань до 100 км.

Ряд **кефалеподібні** – Mugiliformes Berg, 1940

(кефалеобразные, mullets)

Родина **кефалеві** – Mugilidae Bonaparte, 1831

(кефалевые, mullets or gray mullets)

Родина об'єднує близько 17 родів, в Україні зустрічаються 3 роди.

Таблиця для визначення родів родини кефалеві

1(2). Жирові повіки розвинуті добре і вкривають більшу частину очей до зіниці. Рот великий, його куточки досягають або майже досягають переднього краю ока. В анальному плавці звичайно не більше 7-8 розгалужених променів.....**Кефаль – Mugil**

2(1). Жирові повіки розвинуті погано, звичайно далеко не доходять до зіниці очей або відсутні зовсім. Рот невеликий, його куточки далеко не досягають переднього краю ока. В анальному плавці звичайно 9 і більше розгалужених променів, зрідка менше.

3 (4). Верхня губа дуже потовщена, її найбільша товщина складає помітно більше половини діаметру ока, на нижній поверхні цієї губи 2-5 рядів виразно помітних бугорків і ряд війчастих зубчиків по краю.....**Товстогуба кефаль – Chelon**

4 (3). Верхня губа тонка, її найбільша товщина складає не більше половини діаметру ока, нижня поверхня цієї губи гладенька, без бугорків і зубчиків.....**Кефаль-ліза – Liza**

Рід **Кефаль** – *Mugil* Linnaeus, 1758
(серая кефаль, Gray mullet)

Рід включає 16 видів, в Україні представлений одним видом.

42. **Кефаль лобань** – *Mugil cephalus* Linnaeus, 1758
(лобан, Flathead mullet, Striped mullet)

Поширення виду: космополіт теплих вод Атлантичного, Індійського, Тихого океанів та прилеглих морів. Звичайний в прибережних водах Середземного, Чорного, Азовського морів.

*D*₁ IV, *D*₂ I 7-8 (9), *A* III 7-8, *P* I 14-16, *Squ.* 39-46, пілоричних придатків 2 (3), найбільша довжина тіла 75 см, звичайно до 60 см, маса 5-6 кг (навіть до 12 кг), звичайно до 3,5 кг, тривалість життя близько 16 років. Тіло видовжене, досить низьке, товсте, ледь стиснуте з боків, вкрите великою лускою (рис. 42). Бічна лінія відсутня, але одинарні борозенки системи бічної лінії є майже на всіх рядах лусок. Голова коротка, сплющена, рот кінцевий, широкий, його куточки досягають переднього краю ока. Жирові повіки добре розвинуті і вкривають більшу частину очей до зіниці. Спина і верх голови темні, сірувато-сталеві або попелясті з зеленкуватим відтінком, боки і нижня частина голови

сріблясто-сірі або сріблясті, черево сріблясте або білувате. Вздовж боків проходять 5-7 сріблясто-темних або буруватих невиразних поздовжніх смуг. Над основою грудних плавців звичайно є синювата пляма. Спинний і хвостовий плавці темно-сірі або попелясті, грудні і анальний ледь жовтуваті, черевні безбарвні.

Морська зграйна швидка і ляклива риба, молодь і дорослі особини якої здійснюють сезонні міграції в прибережні води на нагул і розмноження у весняно-літній час і після зниження температури води до 7-9 °С уходять на зимівлю в море. Стійка до досить низьких температур і значних коливань солоності води.

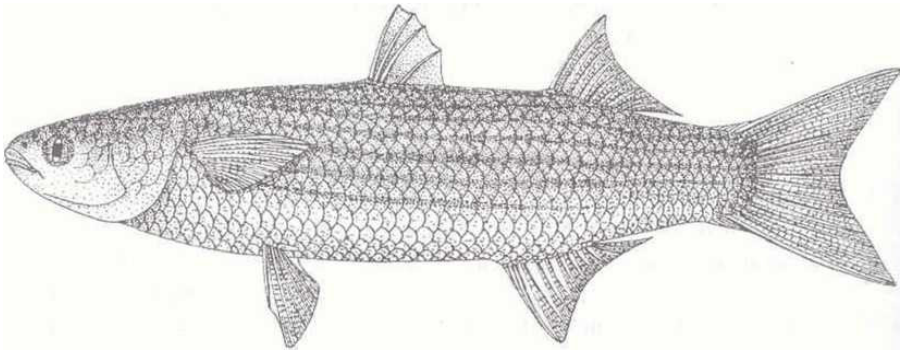

Рис. 42. Кефаль лобань

Під час нагулу заходить у затоки, солоні і опріснені лимани, приморські озера, в передгірлові і гірлові ділянки річок. Тримається місць з замуленим, багатим на органічні мули і розвинуту підводну рослинність дном, зустрічається

також серед глибинного каміння і скель, вкритих водоростями. Статевої зрілості самці досягають у віці 3-4-х років при стандартній довжині тіла 33-38 см, самиці в 4 роки при 40-42 см, причому строки першого статевого дозрівання розтягнуті до восьмирічного віку. Дорослі риби підходять до берегів з середини березня – початку квітня і після нетривалого нагулу, звичайно з кінця травня – початку червня, здійснюють нерестову міграцію, яка триває до вересня і співпадає в часі з нерестом цієї риби в Чорному морі. Плодючість, за різними оцінками, може досягати від 2-8 до 11,0-16,8 і навіть до 20,6 млн ікринок. Відсутня єдина думка щодо місць нересту цієї, як і інших, кефалей: одні вважають, що нерест відбувається у відкритому морі далеко від берегів, інші допускають можливість нересту в прибережній зоні. Мабуть, правомочні обидві думки, оскільки ікру знаходили і в прибережжі, і на відстані 5-108 миль від берега. Ікра пелагічна, відкладається, мабуть, за один раз. При температурі води 23-26 °С личинки викльовуються з ікри за 1-2 доби після її запліднення. Молодь живиться фіто- і зоопланктоном з поступовим переходом на перифітон і детрит. Основною їжею дорослих риб є мікробентос, детрит і мул з великим вмістом органіки і бактерій, а також в їжі відзначена черва, ракоподібні,

личинки комах, дрібні молюски тощо. Корм здобувається у цікавий спосіб: сплющеною як ніж нижньою щелепою риба зчищає поверхневий шар дна, відфільтровує захоплений вміст через густий зябровий фільтр і за допомогою глоткового апарату їжа з рота поступає в стравохід.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями ніжного і жирного (жирність до 11-22%) м'яса. В останні десятиріччя 20 ст. чисельність цієї риби помітно зменшилася. Занесена до Європейського червоного списку. При вдосконаленні біотехніки штучного розведення може стати важливим об'єктом керованого кефального господарства.

В Україні в невеликій кількості зустрічається фактично біля всіх чорноморсько-азовських берегів, заходить у приморські озера і лимани, зрідка й в прісні води.

Рід **Кефаль-лиза** – *Liza* Jordan et Swain, 1884

(кефаль-лиза, *Liza mullet*)

Рід включає 25 видів, в Україні представлений чотирма видами.

Таблиця для визначення видів роду *Кефаль-ліза*

1 (6). На лусках спини і задньої верхньої частини голови звичайно є тільки по одній борозенці системи бічної лінії або борозенки там відсутні зовсім.

2 (5). Луска вкриває верхню частину голови до передніх ніздрів або й ще далі уперед. Задній край передочної кістки заокруглений або зрізаний вертикально (не косо зрізаний).

3(4). Над основою грудного плавця є видовжена лопатинка. Хвостовий плавець з глибокою виїмкою. Луска на верхній частині голови помітно зменшується за розмірами у порівнянні з лускою на спині, на голові дрібна луска майже досягає верхньої губи. Задній край верхньої щелепи не досягає переднього краю ока. При основі грудного плавця звичайно є темна плямка.....

.....**Кефаль рамада – *L. ramada***

4(3). Над основою грудного плавця видовжена лопатинка відсутня. Хвостовий плавець з невеликою, ледь помітною виїмкою. Луска на верхній частині голови за розмірами така ж сама, як і на спині, дрібної луски на рилі немає. Задній край верхньої щелепи досить далеко заходить за передній край ока. При основі грудного плавця звичайно темна плямка відсутня.....

.....**Кефаль піленгас, Кефаль червоногуба – *L. haematocheilus***

5(2). Луска вкриває верхню частину голови лише до задніх ніздрів. Задній край передочної кістки зрізаний косо. На лусках спини і задньої верхньої частини голови звичайно є тільки по одній борозенці системи бічної лінії.....

.....**Кефаль сингіль – *L. aurata***

6(1). На лусках спини і задньої верхньої частини голови звичайно не менше 2-5 борозенок системи бічної лінії.....**Кефаль гостріс – *L. saliens***

43. Кефаль піленгас, Кефаль червоногуба –
Liza haematocheilus Temminck et Schlegel, 1845
 (= *Mugil soiuy* Basilewsky, 1855) (піленгас, красногубая
 кефаль, Soiyu mullet)

Зараз деякі дослідники відносять цей вид до роду *Chelon* Röse, 1793.

Поширення виду: басейни Японського і Жовтого морів. Морфологічні особливості виду в природних умовах Азово-Чорноморського басейну практично не вивчені.

D_1 IV, D_2 I 8-9, A III 8-9, *Squ.* 41-45 (50), найбільша довжина тіла 66 см (Далекий Схід) - 70 см і більше (наші води), маса відповідно 3 і 6 кг і більше, тривалість життя 15-16 років (Далекий Схід). Тіло видовжене, невисоке, трохи стиснуте з боків, вкрите досить великою лускою (рис. 43). Голова коротка, верхня її частина вкрита однаковою за розмірами, як і на спині перед першим спинним плавцем, лускою, яка доходить до передніх ніздрів або ще далі вперед. Жирові повіки майже не помітні. Над основою грудного плавця видовжена лусочка відсутня. Хвостовий плавець з невеличкою, ледь помітною виїмкою. Спина і верхня половина голови темно-сірі або попелясті з зеленкуватим або синюватим вилиском. Нижня поверхня голови, боки і черво

сірувато-сріблясті. Спинні, грудні і хвостовий плавці темно-сірі, черевні і анальний сірувато-білі.

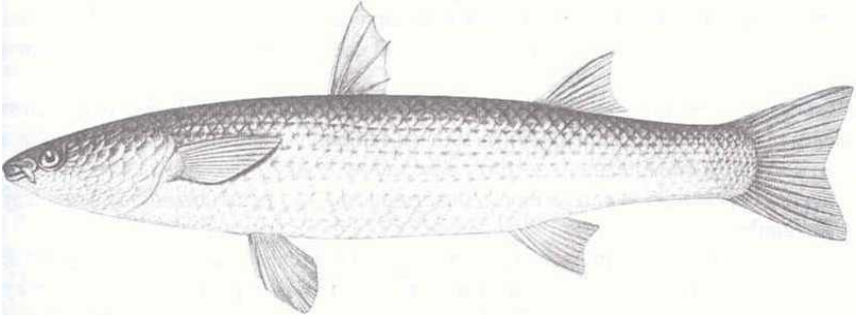

Рис. 43. Кефаль піленгас, Кефаль червоногуба

Біологія в природних умовах водойм України вивчена недостатньо. Морська зграйна пелагічно-придонна, швидка і ляклива риба, для якої характерна широка екологічна пластичність. Вона добре переносить різну солоність води (від прісної до води з солоністю 35-40 ‰), стійка до низьких температур (при достатній аерації взимку витримує зниження температури води до 0,4-0,5 °С), на відміну від інших кефалей нашої фауни, які при похолоданні мігрують у відкрите море, ця риба при зниженні температури води до 8-5 °С збивається в косяки і йде на зимівлю в опріснені ділянки, естуарії і пониззя річок, і, крім того, вона розмножується в лагунах, лиманах і прибережному опрісненому мілководді при солоності води 12-15 ‰ (до 20) (інші кефалі нерестяться у відкритому морі). Самці

досягають статевої зрілості у віці 4-х, самиці 5-ти років (Далекий Схід), в наших водах відповідно самці в 2-3, самиці в 3-4 роки. Розмноження з травня до початку липня при температурі води 16,6-20,7 °С і солоності 29,9-32,7 ‰ над глибинами 5-35 м (Японське море), або на глибинах 0,5-1,5 м при 19-24 °С і солоності 12-15 ‰ (оз. Тальми, Далекі Схід). В Україні природний нерест відзначався в лиманах Молочному, Шаболатському, в Сиваші, в оз. Донузлав тощо, звичайно з травня до кінця червня (вперше був зафіксований в 1986 р. в Азовському морі). Плодючість 449,2-4136,3 тис. ікринок (Далекий Схід). Ікра пелагічна. При температурі води 23 °С личинки викльовуються з ікри за 1,5, при 17 °С за 2,5 тижні після її запліднення. Личинки ведуть пелагічний спосіб життя і понад 2 міс. живляться планктоном, восени переходять на харчування детритом. Дорослі особини, як і інші кефалі, споживають детрит, збагачений органікою, а також черву, гамарид та, мабуть, інших донних мешканців.

Цінна промислова риба з високими смаковими якостями м'яса. З 1993 р. включена до списку промислових риб України (в 1995 р., наприклад, у Молочному лимані було здобуто 250 т). За споживанням детриту є активним конкурентом місцевим кефалям, яких значно переважає за екологічною пластичністю, що негативно впливає на

існування останніх.

Вселенець. В Україні ця риба натуралізувалася і увійшла до складу іхтіофауни Азово-Чорноморського басейну. Вперше її почали завозити в Україну в 1970 р. (солонуваті водойми Присивашся), в 1972-1978 рр. цьоголіток і річників розселяли в лиманах північно-західної частини Чорного моря, але всі ці спроби були невдалими. З 1978 р. в умовах Молочного лиману проводилася робота по створенню маточного стада і відпрацюванню біотехніки штучного розведення за допомогою гіпофізарних ін'єкцій, що дозволило в штучних умовах отримати перше потомство (1984 р.), а пізніше численний зарибок, який випускався в природні водойми.

Зараз ця риба відзначається вздовж майже усіх берегів, зокрема і в лиманах, опріснених приморських озерах Чорного моря від Дунаю до Керченської протоки, а також в басейні Азовського моря.

Ряд **атериноподібні** – **Atheriniformes** Rosen, 1964
(атеринообразные, silversides)

Родина **атеринові** – **Atherinidae** Risso, 1827
(атериновые, silversides)

Родина об'єднує 12 (за іншими даними 50) родів, в Україні зустрічається 1 рід. Таксономія родини потребує додаткового вивчення.

Рід **Атеріна** – **Atherina** Linnaeus, 1758
(атерина, Sand smelt)

Рід включає 5 видів, в Україні представлений трьома видами.

Таблиця для визначення видів роду Атеріна

1(4). Число поперечних рядів луски на боках тіла менше 51, перед першим спинним плавцем їх менше 25. Срібляста смуга на боках тіла не ширша за один ряд луски.

2(3). Вище сріблястої смуги на боках тіла є неправильної форми темні плями. Зябрових тичинок, як правило, 26-29. Пігментні клітини під лускою на верхній третині тіла і спині дрібні і невиразно окреслені.....
.....**Атеріна чорноморська** – ***A. pontica***

3 (2). Вище сріблястої смуги на боках тіла і на спині темні плями звичайно відсутні. Зябрових тичинок, як правило, 33-39. Пігментні клітини під лускою на верхній третині тіла і спині середніх розмірів і досить виразно окреслені.....**Атеріна коричнева** – ***A. bonapartii***

4 (1). Число поперечних рядів луски на боках тіла більше 57, перед першим спинним плавцем їх більше 28. Срібляста смуга на боках тіла помітно ширша за один ряд луски.....Атерина морська – *A. hepsetus*

44. Атерина чорноморська – *Atherina pontica* Eichwald,
1831 (черноморская атерина, Black Sea sand smelt)

Поширення виду: Чорне, Азовське моря. Раніше розглядалася в статусі підвидів *A. mochon pontica* (Eichwald, 1831), *A. boyeri pontica* (Eichwald, 1831) або виду *A. boyeri* (Risso, 1810).

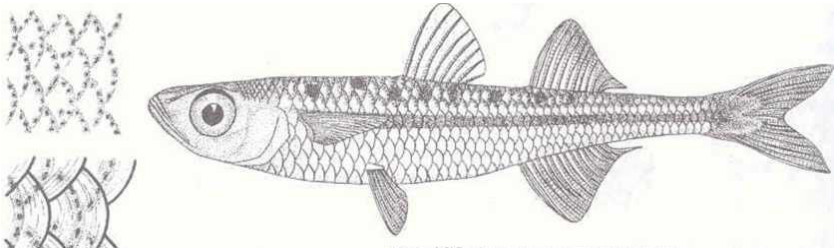

Рис. 44. Атерина чорноморська

D_1 (VI) VII-IX (X), D_2 II (8) 9-12 (13), A II (10) 11-14 (15), P I (11) 12-15 (16), $Squ.$ (40-43) 44-49 (50), $sp. br.$ (24-25) 26-29 (30-31), найбільша довжина тіла 14-15, звичайно 10-12 см, маса 25 г, звичайно 15 г, тривалість життя близько 5 років. Тіло видовжене, невисоке, досить товсте, стиснуте з боків (рис. 44), вкрите середньою за розмірами лускою, яка частково вкриває голову. Рот великий, напівверхній, скошений, озброєний маленькими і слабенькими зубами.

Від попереднього виду відрізняється меншим числом зябрових тичинок і числом поперечних рядів луски, вузькою сріблястою смугою завширшки в один ряд луски та темними плямками на спині і вище сріблястої лінії. Верхня частина голови і спини темні, сірувато-коричневі або сірувато-зеленкуваті, іноді майже чорні, боки у верхній третині світліші, сірувато-жовтуваті або сірувато-оливкові, сріблясті, нижче, як і черево, сріблясті або сріблясто-білі. Вздовж боків проходить однобарвна срібляста смуга, вище якої і на спині, як правило, є багато дрібних, неправильної форми, темних плямок (зрідка вони є й нижче смуги).

Зграйна пелагічна, дуже рухлива риба, яка широкопластична до солоності води: добре витримує солоність відкритого моря і Сивашу (до 35 ‰ і більше), а також прісну воду Каховського водосховища; досить стійка до забруднення води. Зимує у відкритому морі при температурі води 6-7 °С над глибинами 8-10 м, звідки у весняний час, при прогріванні води до 8-10 °С, підходить на розмноження і нагул у прибережне мілководдя з піщаним, піщано-мулистим або черепашковим ґрунтом серед скель, каміння і заростей рослинності. Статевої зрілості досягає на 2-му році життя при довжині і масі тіла понад 4,5 см і 1,0 г. Розмноження переважно з квітня до серпня, відзначалося

також у березні і вересні. Плодючість риб завдовжки 5,5-10,2 см складала 354-3300 ікринок. Нерест багатопорційний, відбувається в прибережжі відкритих ділянок моря, в лиманах, затоках тощо, звичайно на глибині до 1-2 м серед рослинності, до якої ікра прикріплюється за допомогою численних ниткоподібних виростів її оболонки. При температурі води 22-25 °С личинки виходять з ікри за 10 діб після її запліднення. Зграйки молоді, які тримаються в поверхневих шарах води не глибше 10-15 см поблизу берега, живляться планктоном, дорослі риби використовують в їжу крупнішу здобич, зокрема фіто- і зоопланктон, багатощетинкову черву, дрібних молюсків, ракоподібних, личинок і дорослі форми комах, а також дрібну рибу.

Промислового значення майже не має, окремо промислом не враховується, але чисельність буває досить високою. Занесена до МСОП.

В Україні трапляється практично по всьому азовському і чорноморському узбережжям, у затоках, бухтах і лиманах, у пониззях Дніпра, Південного Бугу, Дністра і Дунаю, живе в Каховському, Дніпровському та, можливо, в деяких інших водосховищах.

Ряд **колючкоподібні** – **Gasterosteiformes** Goodrich, 1909
(колюшкообразные, sticklebacks)

Родина **колючкові** – **Gasterosteidae** Bonaparte, 1831
(колюшковые, sticklebacks)

Родина об'єднує 5 родів, в Україні зустрічаються 2
роди.

Таблиця для визначення родів родини колючкові

1 (2). Перед спинним плавцем 7-12 вільних кісткових
колючок.....**Багатоголовка колючка** – ***Pungitius***

2 (1). Перед спинним плавцем 2-3 вільні кісткові
колючки.....**Триголовка колючка** – ***Gasterosteus***

Рід **Багатоголовка колючка** – ***Pungitius*** Coste, 1848
(многоиглая колюшка, Ninespined stickleback)

Рід включає 7 видів, в Україні представлений одним
видом.

45. Багатоголовка колючка південна – ***Pungitius platygaster***
Kessler, 1859 (малая южная колюшка, Southern ninespined
stickleback, Ukrainian stickleback)

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського,
Каспійського, Аральського морів. Раніше розглядалася як
підвид ***P. platygaster platygaster*** (Kessler, 1859).

D (VII) VIII-X (XI) 7-10, **A** I (6) 7-9 (10), **P** 9-10 (11), **V** 0-

1, *sp. br.* 7-11 (12-13), число кісткових платівок на боках тіла (22, 24-25) 26-31 (32-33), найбільша довжина тіла 6,0 см, маса 3,0 г, тривалість життя, мабуть, 3 роки. Тіло помірно видовжене, невисоке, веретеноподібне, стиснуте з боків (рис. 45). Перед спинним плавцем зигзагоподібно розміщені 7-11 гладеньких кісткових колючок, які можуть складатися в борозенку на спині, перед анальним – одна вільна кісткова колючка, черевний плавець має вигляд одної кісткової колючки і одного нерозгалуженого променя (іноді він відсутній). На боках численні невиразні поперечні кісткові платівки. Забарвлення мінливе. Спина, верхня частина голови і боків темні, темно-зелені, або бурувато-зелені; боки світліші, зеленкуваті або світло-бурі, черево світло-жовте, або сріблясте, сріблясто-біле, часто з маленькими буруватими плямками, або крапками. Під час розмноження забарвлення яскравішає, з'являються блакитні відтінки і металевий вилиск, в самців черево і боки часто робляться червонуватими, іноді самці зовсім темні.

Біологія вивчена недостатньо. Невибаглива зграйна евригалінна теплолюбна риба слабко проточних або стоячих вод. Тримається на мілководді прибережжя руслових ділянок річок, у заводях, затоках, заплавних і плавневих озерах, водосховищах, у передгірлових і гірлових ділянках річок і

солонуватих лиманах, де віддає перевагу місцям з піщаним, піщано-глинистим або слабкозамуленим ґрунтом і з добре розвинутою, іноді дуже густою рослинністю. Дорослі риби гуртуються в невеликі зграйки в товщі води або біля дна; молодь тримається зграйками біля поверхні. Статевої зрілості досягає в кінці першого, на початку другого року життя. Для розмноження мігрує, збираючись у великі зграї, в прибережжя з заростями рослинності.

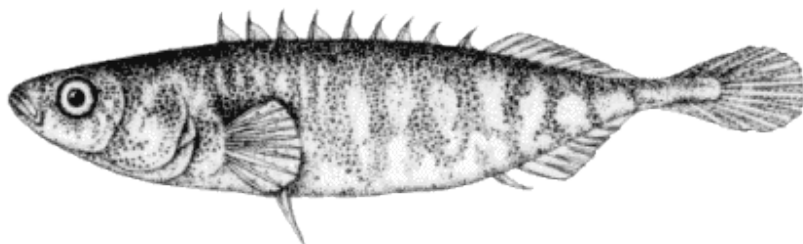

Рис. 45. Багатоголовка колючка південна

Розмноження з квітня до липня, можливе й в серпні. Плодючість самиць завдовжки 3,9-4,3 см складала 365-663 ікринки. Нерест порційний, починається при температурі води 10-17 °С. Самець будує шароподібне гніздо з залишків торішньої рослинності, нитчастих водоростей і т. п., розміщуючи його серед рослинності, в яке відкладають ікру, мабуть, кілька самиць і яке ним активно охороняється. Молодь живиться найдрібнішими ракоподібними і личинками комах, дорослі риби споживають мешканців

бентосу, а також ікру і молодь риб.

Промислового значення не має, в деяких ділянках водойм буває дуже численною. Занесена до списків Бернської конвенції та МСОП.

В Україні широко поширена, як у солонуватих водах Чорного і Азовського морів, (зокрема, і в лиманах Сасик, Дністровський, Дніпровсько-Бузький, Утлюкський, Молочний та ін.), та в пониззях і пригирлових ділянках річок (Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, Лозоватка, Обітчна, Берда та ін.), і в прісноводних водоймах (у водосховищах Дніпра, в Росі, Сулі, Пслі та ін., в Сіверському Донці, Деркулі тощо). Нещодавно виявлена в Криму, де раніше ніким не відзначалася (15.06.2002 в гирловій ділянці р. Кача поблизу смт. Кача, 16.06.2002 в оз. Багайли поблизу с. Фрунзе Сакського р-ну), та, за усним повідомленням О. Р. Болтачова, знайдена також в р. Чорна.

Рід **Триголкова колючка** – *Gasterosteus* Linnaeus, 1758

(трехиглая колюшка, Threespined stickleback)

Рід включає 4 види, в Україні представлений одним видом.

46. Триголкова колючка звичайна – *Gasterosteus*

aculeatus Linnaeus, 1758 (трехиглая колюшка,

European threespined stickleback, Threespined stickleback)

Поширення виду: морські, солонуваті і прісні води арктичної і помірної зон басейнів Атлантичного і Тихого океанів. На заході не відзначається південніше Чорного моря, Південної Італії, Піренейського п-ова і Північної Африки; на сході зустрічається на північ від Японії, в Північній Америці – північніше 30-32° півн. ш.

D III (IV) (9) 10-12 (13), **A** I 7-9 (10), **P** (7) 9-10 (11), **V** I 1, **sp. br.** (12-13) 14-20 (21-23), число кісткових платівок на боках тіла (16, 19) 21-25 (26), найбільша довжина тіла 8,0 см, звичайно 4,5-5,0 см, маса 7,0 г, звичайно 4,0-4,5 г, тривалість життя, мабуть, 4-5 років. Тіло помірно видовжене, невисоке, майже веретеноподібне, стиснуте з боків (рис. 46). Перед спинним плавцем 3 вільні гострі, трикутної форми, зазублені з боків, кісткові колючки, при основі анального – маленька, іноді ледь помітна кісткова колючка, черевні плавці у вигляді одної, зазубреної по верхньому краю колючки, з'єднаної перетинкою з одним променем. Численні кісткові платівки на боках черешицеподібно налягають одна на одну і утворюють широку смугу, вони зменшуються за розмірами в бік хвоста і на рівні початку хвостового стебла переходять у виразно

помітний кіль. Забарвлення мінливе. У зимовий час тіло сірувате, сріблясто-сіре, спина і верхня частина голови синюваті, іноді буруваті; в теплу пору спина, верхня частина голови і боків тіла до бічної лінії зеленкуваті, буруваті або ж чорні, боки зеленкувато-сріблясті, черево сріблясто-біле або рожевувате. Під час розмноження забарвлення набуває металевого вилиску, в самців верхня частина голови і тіла робляться зеленкувато-блакитними або зеленкувато-оливковими, нижня третина голови, основа грудних, черевних і анального плавців – яскраво-червоними, рожевими, малиновими, райдужка очей – синювато-блакитною або яскраво-блакитною. В той же час у самиць відсутній червоний колір, райдужка сірувата або чорна, на спині, іноді й на боках з'являються буруваті поперечні, неправильної форми плями.

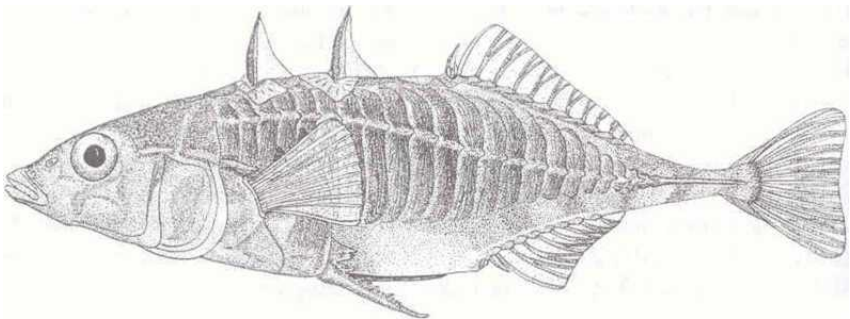

Рис. 46. Триголкова колючка звичайна

Невибаглива евригалінна, дуже витривала зграйна

риба слабо проточних або стоячих вод. Живе на неглибоких ділянках прибережжя річок і лиманів, у заплавних і плавневих озерах, водосховищах, де віддає перевагу місцям з піщаним, піщано-глинистим або замуленим ґрунтом і з добре розвинутою, іноді дуже густою рослинністю. Дорослі риби гуртуються в невеликі зграйки в товщі води або біля дна, але завжди серед рослинності або серед підводних предметів, вкритих водоростями; молодь тримається зграйками біля поверхні. У відкритих лиманах, в пригирлових ділянках річок і в Азовському морі здійснює значні міграції. Статевої зрілості досягає в кінці першого року життя при довжині і масі тіла понад 3,5-3,7 см і 0,85-0,90 г. Розмноження в квітні – липні. Плодючість риб завдовжки 3,9-5,0 см складала 450-1947 ікринок. Нерест порційний, починається при температурі води понад 14-15 °С і проходить у прибережжі на глибинах до 0,3-1,0 м біля самого дна серед рослинності і різних підводних предметів. Самець будує гніздо із залишків трави, листя, гілочок, водоростей тощо, іноді серед і під камінням, у щілинах, часто з піску і мулу на відкритому ґрунті. В одне гніздо, яке активно охороняється самцем, ікру відкладають кілька самиць. Молодь живиться найдрібнішими мешканцями планктону, дорослі риби споживають черву,

личинок комах, дрібних молюсків і ракоподібних, а також ікру і молодь риб.

Промислового значення не має, на деяких ділянках водойм буває дуже численною. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні широко розповсюджена в солонуватих і опріснених ділянках Чорного і Азовського морів, зокрема, в лиманах (Дністровський, Дніпровсько-Бузький, Молочний та ін.), в низинах і гирлових ділянках річок (Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, Лозоватка, Берда та ін), та в прісних водах (Західний Буг, басейн Дніпра: Прип'ять, Горинь, Сейм, Супой, Псел і ін.), а також і в багатьох озерах.

Родина голкові, морські голки – Syngnathidae

Вонапарте, 1831 (игловые, pipefishes and seahorses)

Родина об'єднує 52 роди, в Україні зустрічаються 3 роди.

Таблиця для визначення родів родини голкові

1(2). Анальний, хвостовий і грудні плавці в дорослих особин відсутні. Виводкової камери в самців немає, ікра прикріплюється безпосередньо до черева. Тіло округле, гладеньке...**Змісподібна морська голка – *Nerophis***

2(1). Анальний і грудні плавці є, хвостовий є або відсутній. Виводкова камера в самців є, розташована на хвостовій ділянці. Тіло ребристе, іноді стиснуте з боків, досить шорстке або вкрите шипиками.

3(4). Хвостовий плавець є. Голова не зігнута під кутом у бік черева, задня частина хвостового відділу пряма. Тіло низьке, ребристе, не стиснуте з боків.....

.....**Морська голка – *Syngnathus***

4(3). Хвостовий плавець відсутній. Голова зігнута в бік черева майже під прямим кутом, задня частина хвостового відділу закручена в бік черева. Тіло досить високе, стиснуте з боків...**Морський коник – *Hippocampus***

Рід Морська голка – *Syngnathus* Linnaeus, 1758

(морская игла, Pipefish)

Рід включає 32 види, в Україні представлений шістьма видами.

Таблиця для визначення видів роду Морська голка

1(2). Рило сильно стиснуте з боків, дуже довге. Обидві половини грудного поясу рухливі, знизу не зрощені між собою, під ними відсутня непарна черевна платівка.....**Морська голка чорноморська, Трубкарот – *S. argentatus***

2(1). Рило майже циліндричне. Обидві половини грудного поясу нерухомі, знизу зрощені між собою, під ними є непарна черевна платівка.

3(4). Під основою спинного плавця не менше 13 кісткових кілець. Задні кінці гребенів щитків тулубних і хвостових кілець озброєні гострими шипиками.....

.....**Морська голка пелагічна – *S. schmidtii***

4(3). Під основою спинного плавця не більше 11 кісткових кілець. На задньому кінці гребенів щитків тулубних і хвостових кілець шипики відсутні.

5(6). На спинному плавці 3 (іноді й більше) скошені поздовжні темні смужки, утворені темними крапкоплямками. Передній (верхній) край обох половин грудного поясу з добре вираженою виїмкою. Рило відносно високе і масивне.....**Морська голка товсторила – *S. variegatus***

6 (5). Спинний плавець забарвлений більш-менш одноманітно, поздовжні темні смуги відсутні. Передній (верхній) край обох половин грудного поясу без виїмки, тупо заокруглений або загострений. Рило відносно низьке і тонке.

7(10). Верхній профіль голови і передньої частини спини майже прямолінійний (позаду очей виразна здутість у формі плавно видовженого горба відсутня).

8(9). Хвостових кілець звичайно не менше 40. Довжина рила складає не менше 53% довжини голови. Передній (верхній) край обох половин грудного поясу тупо заокруглений.....**Морська голка тонкорила – *S. tenuirostris***

9(8). Хвостових кілець звичайно не більше 39. Довжина рила складає не більше 53% довжини голови. Передній (верхній) край обох половин грудного поясу загострений ...**Морська голка пухлощока – *S. nigrolineatus***

10 (7). Верхній профіль голови і передньої частини спини не прямолінійний (позаду очей є виразна здутість у формі плавно видовженого горба).....
.....**Морська голка звичайна – *S. acus***

47. Морська голка пухлощока – *Syngnathus nigrolineatus*

Eichwald, 1831 (пухлощекая рыба-игла,

Blackstriped pipefish, Shore pipefish)

Поширення виду: прибережні солонуваті і прісні води басейнів Чорного і Азовського морів. Раніше розглядалася як підвид *S. abaster nigrolineatus* (Eichwald, 1831) або у ранзі виду *S. abaster* Risso, 1827.

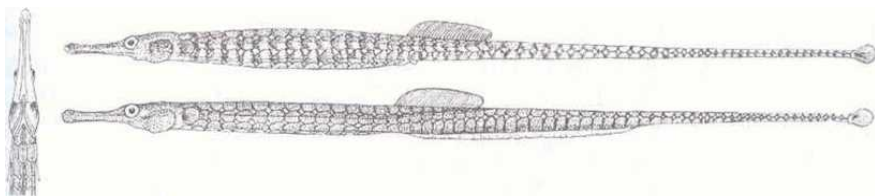

Рис. 47. Морська голка пухлощока

D (30) 31-36 (37-39), *A* 3, *P* 11-13, *C* (9) 10, число тулубних кілець 15-16 (17), число хвостових кілець (33-35) 36-39 (40), найбільша довжина тіла 21,5 см, звичайно до 16,0 см, маса 3,0 г, тривалість життя невідома. Тіло довге, низьке, не стиснуте з боків, шорстке, з добре вираженими гранями (рис. 47). Є спинний, грудні і анальний плавці. Обидві половини грудного поясу нерухомі, зрощені між собою, під ними є непарна черевна платівка, а передній (верхній) край обох половин поясу загострений. Довжина риля звичайно складає 34-53% довжини голови, висота риля вкладається в його довжину 4,0-6,1 (3,3-7,8) разів. Забарвлення мінливе. Загальний фон від темно-сірого, зеленкуватого, коричнюватого, буруватого, червоно-бурого до зовсім чорного, черево білувате. Частіше зустрічаються особини з червонуватим або зеленкуватим фоном. По

середині окремих кілець тулубу проходять світлі смужки, а на темних частинах цих кілець є білі плямки. Плавці бурувато-сірі, спинний звичайно без темних плямок.

Живе в прибережній зоні, переважно на мілководді до 0,5-2,0 м, може зустрічатися до глибини 10-15 м, у місцях з мулистим, піщаним, черепашковим або кам'янистим ґрунтом і з густою підводною рослинністю, де тримається поодинокі або невеликими групами в товщі води або частіше в придонних шарах. Дуже витривала по відношенню до води з різною солоністю (наприклад, прибережжя Криму і Дніпро біля Києва), проте у відкритих ділянках моря зустрічається не так часто і не така численна, як у лиманах і опрісненому прибережжі. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла близько 7,0 см. Розмноження з квітня до вересня, найінтенсивніше в червні-липні, звичайно серед заростів рослинності на глибинах до 1 м. Плодючість до 200 ікринок, звичайно не більше 100 шт. Ікра відкладається кількома порціями. Самець приймає ікру, мабуть, від кількох самиць і виношує її у виводковій камері. Живиться організмами планктону і бентосу заростів рослинності, зокрема дрібними і середніми за розмірами ракоподібними, личинками комах тощо, а також ікрою риб, зрідка й водоростями.

Промислового значення не має. Найчисленніша серед інших морських голок. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні зустрічається вздовж усіх берегів Чорного і Азовського морів, у лиманах, пригирлових і гирлових ділянках річок, звідки заходить у зв'язані з морем водойми і ріки (понижзя Дунаю, Дністра, Південного Бугу), в Дніпрі зустрічається в усіх водосховищах, відзначена в Сіверському Донці.

Ряд **окунеподібні – Perciformes** Bleeker, 1859

(окунеобразные, perches, perch-like fishes)

Родина **центрархові – Centrarchidae** Bleeker, 1859

(центрарховые, sunfishes)

Родина об'єднує 8 родів, в Україні зустрічається 1 рід.

Рід **Сонячна риба – *Lepomis*** Rafinesque, 1819

(солнечная рыба, sunfishes)

Рід включає 12 видів, в Україні представлений одним видом.

48. Сонячна риба синьозяброва – *Lepomis gibbosus*

Linnaeus, 1758

(обыкновенная солнечная рыба, Sunfish, Pumpkinseed)

Поширення виду: прісні води східної частини Північної Америки, звідки в 18 ст. як декоративну рибу завезено до Європи, де вона потрапила в природні водойми і в них натуралізувалася.

D (IX) X (XI) (9) 10-12, **A** III (9) 10-11, **P** I 10-11, **V** I 5, **Squ.** 39-47, **I. I.** 33-43 (45), **Squ.**₁ 5-6 (7), **Squ.**₂ 11-14 (15), **sp. br.** 7-9, найбільша довжина тіла 20 см, звичайно 10-12 см, маса 200 г і більше, тривалість життя близько 7 років (в оз. Онтаріо, Канада: найбільша довжина 25,4 см, маса 481 г,

тривалість життя, мабуть, 8-10 років). Тіло дуже високе, овально-дископодібне, стиснуте з боків (рис. 48). В анальному плавці три колючі промені. Рот кінцевий, маленький, озброєний дрібними щетинкоподібними зубами. Забарвлення дуже яскраве і відносно мінливе. Верхня частина голови, спини і боків досить темні, від золотисто-коричневого до зеленкуватого або оливкового кольору. Боки світліші, блакитно-зеленкуваті з золотистим вилиском, з розмитими коричнюватими плямами і нерегулярними хвилястими блакитно-зеленкуватими лініями, черево від бронзового, жовтувато-золотистого до червоно-оранжевого кольору. На боках тіла і голові численні оливкові, оранжеві або червоні крапки-плямки з блакитним, смарагдовим або зеленкуватим вилиском, на боках голови ще й хвилясті блакитно-зеленкуваті або жовтувато-золотисті вузькі смужки. На зябрових кришках по великій чорній плямі, облямованій вузьким білуватим, жовтуватим, оранжевим або блакитним обідком з червоною смужкою в задній частині. Зіниця ока чорна, облямована вузьким райдужним, звичайно золотистим, обідком, верхня частина ока над яким коричнювата, нижня блакитно-зеленкувата.

Плавці сірувато-жовтуваті, спинний і хвостовий з кількома переривчастими смужками, край черевних

білуватий, другого спинного, анального і хвостового жовтуватий або блакитно-зеленкуватий, грудні плавці янтарні або прозорі.

Прісноводна жила малозграйна риба, яка в нових для себе умовах існування в українських водоймах здатна деякий час витримувати солонувату воду опріснених ділянок лиманів і Чорного моря. Віддає перевагу чистим водам, тримається на ділянках з відсутньою або слабкою течією, піщаним або піщано-мулистим ґрунтом та залитою водою рослинністю.

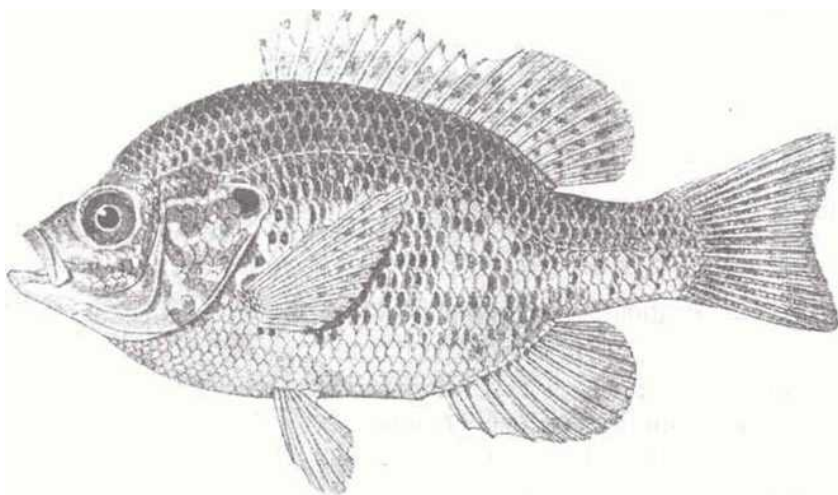

Рис. 48. Сонячна риба синьозяброва

Живе переважно в придонних шарах на глибинах до 2-3 м, але іноді спостерігається у великій кількості майже біля самої поверхні відкритих сонцю місць. Статевої зрілості

досягає при довжині і масі тіла понад 5,5 см і 6,0 г у віці 2-3-х років. Розмноження в травні – серпні. Плодючість риб завдовжки 7,3-13,1 см складала 3,2-29,2 тис. ікринок. Нерест порційний, ікра клейка. Під час розмноження плідники виходять на мілководдя поблизу берега, де на глибинах 15-30 см, звичайно в зоні затоплених водою рослин, на ділянках з чистим твердим дном, самець будує примітивне гніздо – очищає від бруду невелику ямку діаметром 10-40 см. Гнізда часто розташовуються «колоніями», майже поряд одне з одним. В одному гнізді, яке самець активно охороняє і після виходу з нього молоді, послідовно, з інтервалами 20-30 днів, відкладають ікру або та ж самиця, або інші самиці. Викльов личинок з ікри відбувається за 2,5-3 доби після її запліднення. Молодь живиться організмами планктону, дорослі риби споживають переважно мешканців бентосу, а також ікру і молодь риб, зрідка й рослинність.

Промислового значення не має, хоч в окремі роки виловлювалася в значній кількості. М'ясо їстівне, досить смачне. Добре живе в акваріумі.

Вселенець. В Україні цей вид мешкає в придунайських водоймах, у пониззі Дунаю (тут відомий десь з 1918 р.), звідки проникний у пониззя Дністра і Дніпра, а з останнього

часом виходить в Дніпровсько-Бузький лиман. Відзначений в опріснених ділянках Чорного моря, зокрема, в Дунайсько-Дністровському межиріччі, в Одеській затоці, у вершині Березанського лиману. Відомий з басейну нижньої і середньої течії Дніпра, в деяких його водосховищах (зокрема, в Дніпровському), притоках та ставках. У кінці 20 ст. з'явився на Закарпатті і, за нашими даними, на нижній течії Південного Бугу, завезений у внутрішні водойми Криму.

Родина окуневі – Percidae Cuvier, 1816

(окунёвые, perches)

Родина об'єднує 10 родів, в Україні зустрічаються 5 родів.

Таблиця для визначення родів родини окуневі

1 (8). Рот кінцевий. Тіло і голова більш-менш стиснуті з боків.

2 (7). Основа грудних плавців розміщена попереду основи черевних плавців. Луска міцно сидить у шкірі.

3 (6). Два спинних плавці, які відокремлені невеличким проміжком один від одного. Задній кінець верхньої щелепи досягає вертикалі через середину ока або заходить за неї. Рот великий.

4 (5). Бічна лінія продовжується на хвостовий плавець, утворюючи додаткові гілки на обох його лопатях. Черевні

плавці не зближені між собою. Ікла у більшості є. Зуби на щелепах розміщені вузькими рядами.....Судак – *Sander*

5 (4). Бічна лінія не продовжується на хвостовий плавець. Черевні плавці зближені між собою. Ікла відсутні. Зуби на щелепах розміщені широкими смугами.....*Окунь прісноводний – Perca*

6 (3). Спинний плавець один. Задній кінець верхньої щелепи помітно не досягає переднього краю ока. Рот маленький.....*Йорж – Gymnocephalus*

7 (2). Основа грудних плавців розміщена над основою черевних плавців. Луска при доторкуванні легко спадає з тіла**Перкаріна – *Percarina***

8 (1). Рот нижній. Тіло валькувате, веретеноподібне, голова сплюснена зверху вниз.....**Чоп – *Zingel***

Рід Судак – *Sander* Oken, 1817

(*Stizostedion Rafinesque*, 1820) (судак, Zander, Pikeperch)

Рід включає 5 видів, в Україні представлений трьома видами.

Таблиця для визначення видів роду Судак

1 (4). У другому спинному плавці звичайно більше 16 розгалужених променів. Ширина лоба менша поперечного діаметру ока

2 (3). «Щоки» (передкришки) голі або лише частково вкриті лускою. На щелепах завжди є міцні ікла. Задній кінець верхньої щелепи заходить за задній край ока.....**Судак звичайний – *S. lucioperca***

3 (2). «Щоки» (передкришки) повністю вкриті лускою. На щелепах є дуже слабенькі ікла тільки в молодих особин (у дорослих ікла відсутні). Задній кінець верхньої щелепи

досягає лише вертикалі середини ока.....
Судак волзький – *S. volgensis*

4 (1). У другому спинному плавці звичайно не більше 16 розгалужених променів. Ширина лоба більша поперечного діаметруСудак морський – *S. marinus*

49. Судак звичайний – *Sander lucioperca*

Linnaeus, 1758

(обыкновенный судак, Common zander, Pikeperch)

Поширення виду: ріки і озера басейнів Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів; акліматизований в Англії, Франції, Німеччині, Південній Швеції, в басейні Білого моря, в Середній Азії тощо.

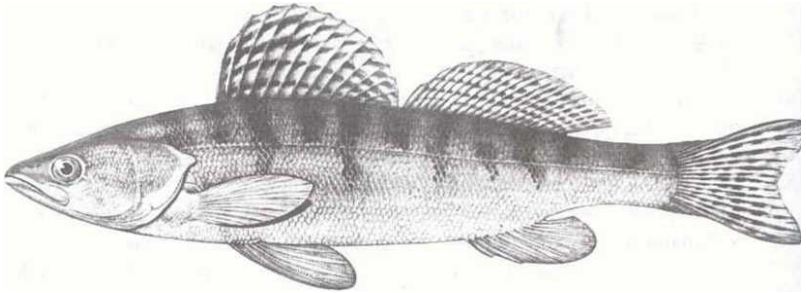

Рис. 49. Судак звичайний

D_1 XI-XII, D_2 I-III (IV) (15) 16-23, A II-III 9-14, P I 14-16, V I 5, $l. l.$ 80-103, $Squ.1$ 10-15, $Squ.2$ 19-29, $sp. br.$ 12-17, найбільша довжина тіла 80 см, маса 10 кг, і тривалість життя 13 років. Тіло видовжене, помірно високе, стиснуте з боків (рис. 49), щільно вкрите дрібною ктеноїдною лускою,

яка частково може заходити на передкришку («щоки»). Бічна лінія продовжується на хвостовий плавець, утворюючи додаткові гілки на його лопатях. Рот кінцевий, великий, озброєний міцними іклами і вузькими рядами дрібних зубів. Задній кінець верхньої щелепи заходить за задній край ока. Спина, верхня частина голови і боків темні, зеленкувато- або коричнювато-сіруваті, іноді майже попелясті. Нижче забарвлення світлішає, стає сірувато-сріблястим, черево білувате або брудно-біле. На боках до 10 і більше досить розмитих поперечних темних, звичайно темно-бурих, майже чорних, смуг. Черевні і анальний плавці жовтуваті або рожевуваті, всі інші сіруваті, на перетинках між променями спинного і хвостового плавців кілька рядів темних крапок-плямок.

Хижа придонна риба чистих, добре насичених киснем вод річок, озер, водосховищ. У пониззях великих рік утворює напівпрохідну форму, яка нагулюється в солонуватих і опріснених ділянках лиманів і моря, витримуючи солоність води до 10-11 ‰, а на розмноження і зимівлю мігрує в річки. В прісноводних водоймах тримається найглибших місць з піщаним, піщано-мулистим, гальковим або кам'янистим ґрунтом і помірно швидкою течією, часто на ділянках з укриттями на дні (поблизу або

серед затоплених дерев, кущів, корчів тощо), але завжди уникає підводної рослинності. Молодь гуртується в невеликі зграї, дорослі живуть розріджено, але в період нерестових і зимувальних міграцій збираються у великі зграї. Статевої зрілості окремі особини досягають у віці 1-2-х років при довжині і масі тіла 21-25 см і 190-230 г, але переважна більшість вперше нереститься у віці 3-5-ти років. Розмноження в квітні – червні. Плодючість 42-1266 тис. ікринок. Нерест порційний, звичайно парами, починається при температурі води 6-11 °С, наймасовіше проходить у травні при температурі води 10-20 °С. Для розмноження плідники виходять на свіжозалиту заплаву, в затоки, заплавні озера тощо, де, за одними даними, самець і самиця, за іншими – тільки самиця, будують примітивне гніздо у вигляді очищеної від бруду ями діаметром 0,4-1,5 м на глибинах від 15 см до 3-4 м. Дуже часто ікра відкладається на оголені і відмиті водою коріння і кореневища кущів, дерев, латаття, очерету, комишу тощо і навіть на каміння. Гніздо з ікрою або кладка ікри на корінні активно охороняються самцем. При температурі води 9-21 °С личинки виходять з ікри за 3-12 діб після її запліднення. Молодь живиться мешканцями планктону і бентосу, але при довжині 2,5-3,0 см починає полювати на мальків риб і на

кінець першого року життя повністю переходить на хижацтво. Дорослі риби споживають риб, зокрема пічкурів, інших дрібних за розмірами корошових, йоржів, бичків, тюльку та ін.

Цінна промислова риба з дієтичним делікатесним м'ясом, чисельність якої в окремих водоймах зараз помітно знизилася. Занесена до МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні живе в басейнах усіх великих рік і в їхніх водосховищах, відзначалася в багатьох чистих озерах, у лиманах і опріснених ділянках Чорного і Азовського морів, зокрема, безпосередньо і в Азовському морі, акліматизувалася у водосховищах Криму.

50. Судак волзький, Берш – *Sander volgensis*

Gmelin, 1789

(берш, Volga pikeperch, Volga zander)

Поширення виду: водойми басейнів Чорного (Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро), Азовського (Дон, Кубань), Каспійського (басейн Волги, Урал, Терек, Сулак, Самур) морів.

D₁ (XI) XII-XIII (XIV), **D₂** I-II (18) 20-22 (23), **A** II (III) (7) 8-10, **P** I (12) 13-14 (15), **VI** 5, **I. I.** 70-79 (80), **Squ.** 1 11-13,

Squ.2 16-20, *sp. br.* (14) 15-18 (19), найбільша довжина тіла 50 см, звичайно 25-35 см, маса 1,2-1,4 кг, тривалість життя, мабуть, понад 8 років. Зовні дуже нагадує судака звичайного (рис. 50), але відрізняється від нього повністю вкритими лускою передкришками («щоками»), слабко розвинутими іклами, які є тільки у молодих особин, а також тим, що задній кінець верхньої щелепи ніколи не виходить за задній край ока, а досягає лише середини останнього, меншим числом розгалужених променів в анальному плавці і меншими розмірами тіла. Забарвлення дещо темніше, ніж у судака звичайного. Спина, верхня частина голови і боків зеленкувато- або бурувато-сіруваті, боки зеленкувато- або сірувато-сріблясті, черево бруднувато-біле. На боках близько 10 невиразних, досить розмитих поперечних темно-бурих смуг. Спинний і хвостовий плавці сіруваті, з кількома рядами темних крапок-плямок, всі інші плавці ледь жовтуваті, майже безбарвні.

Біологія вивчена погано. Хижа придонна риба чистих, з добре аерованою водою окремих ділянок і водойм. У пониззях великих рік утворювала напівпрохідну форму, яка нагулюється в найопрісненіших ділянках лиманів, а на розмноження і зимівлю повертається в ріки. В прісноводних водоймах може утворювати жилу форму, яка віддає

перевагу глибоким місцям із щільним піщаним або дещо замуленим ґрунтом. Дорослі живуть, мабуть, розріджено, поодинці, молодь гуртується в невеликі зграйки. Статевої зрілості досягає на 2-му, переважно на 3-4-му роках життя при довжині тіла понад 19-25 см. Розмноження з кінця квітня до кінця травня при температурі води близько 14-15 °С , коли плідники великими зграями мігрують у прибережну зону, зокрема, й на заплаву. Молодь живиться безхребетними тваринами планктону і бентосу, пізніше й мальками риб, дорослі особини споживають переважно дрібну рибу (бичків, тюльку та ін.).

Промислового значення через незначну чисельність практично не має. Зараз досить рідкісна риба. Занесена до списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку, занесена до ЧКУ, 2009.

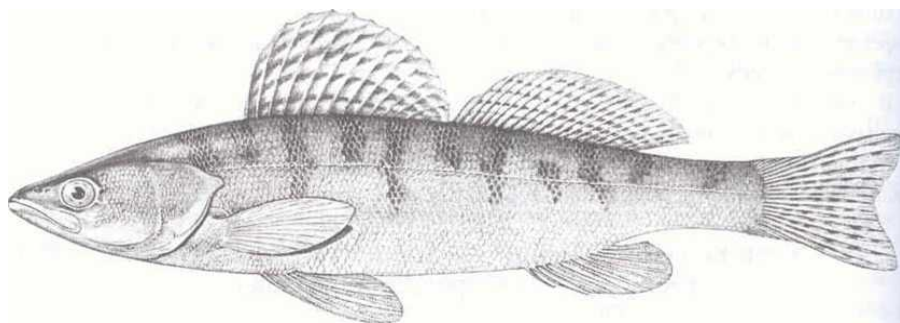

Рис. 50. Судак волзький, Берш

В Україні раніше відзначалася в басейнах Сіверського

Донця, пониззя Дніпра, Південного Бугу, Дністра і Дунаю, в Дніпровсько-Бузькому і Дністровському лиманах і на Закарпатті (Тиса). В кінці 20 ст. різко скоротила свою чисельність і ареал, зараз у невеликій кількості зустрічається в Каховському і Дніпровському водосховищах, поодинокими екземплярами в Дніпровсько-Бузькому лимані і, можливо, в пониззі Дунаю та в Тисі.

Рід Окунь прісноводний – *Perca* Linnaeus, 1758

(пресноводный окунь, River perch)

Рід включає 3 види, в Україні представлений одним видом.

51. Окунь звичайний – *Perca fluviatilis* Linnaeus, 1758

(речной окунь, European perch)

Поширення виду: широко поширений в Європі і Сибіру (відсутній на Піренейському п-ові, на півночі Англії, в Ірландії, на півночі Скандинавії). Інтродукований у водойми Азорських о-вів, Південної Африки, Австралії і Нової Зеландії.

D*₁** XII-XV (XVI), ***D*₂** (I) II-III (11) 12-15 (16), ***A II (III) (7) 8-9 (10), ***P*** (12) 13-14 (15), ***V*** I 5, ***l. l.*** 51-66, ***Squ.*₁** 5-10, ***Squ.*₂** (11) 12-15 (16-18), ***sp. br.*** (18) 22-25, найбільша

довжина тіла 40-45 см (звичайно до 20-25 см), маса 1,2-1,5 кг. Тривалість життя, мабуть, понад 10 років. Тіло видовжене, помірно високе, стиснуте з боків (рис. 51), щільно вкрите дуже дрібною лускою, яка частково переходить на зяброві кришки і передкришки («щоки»). Бічна лінія повна, не продовжується на хвостовий плавець. Черевні плавці зближені між собою. Рот кінцевий, великий, озброєний тільки дрібними зубами, розміщеними широкими смугами. Задній край передкришки зазубрений, на зябровій кришці 1-2 шипи. Забарвлення досить мінливе. Загальний фон зеленкувато-жовтуватий з металевим вилиском. Спина, верхня частина голови і боків темні, попелясто- або бурувато-зеленкуваті, іноді майже чорні, нижче забарвлення світлішає до зеленкуватого, зеленкувато-жовтуватого, черево білувате або брудно-біле. На боках до 5-9 поперечних темних, чорних, попелястих або буруватих смуг. Спинні плавці сіруваті, на задньому кінці першого з них є чорна пляма, грудні безбарвні або жовтуваті, всі інші плавці яскраво червоні.

Прісноводна озерно-річкова зграйна придонна хижа жила риба, яка живе у водоймах усіх типів, у тому числі й в добре опріснених частинах лиманів, окрім гірських ділянок річок. Віддає перевагу чистим, насиченим киснем водам.

Утримує високу кислотність торф'яних озер. Молодь тримається прибережжя на глибинах до 2-3 м, дорослі особини мешкають глибше, до 15 м і більше. Звичайно частіше зустрічається на ділянках з різними укриттями – поблизу або серед підводної і надводної рослинності, затоплених дерев, кущів, корчів тощо. Статевої зрілості окремі особини досягають вже на другому році життя, при довжині і масі тіла близько 9-10 см і 12-40 г, переважна більшість на 3-4-му роках життя. Розмноження з другої декади березня до кінця травня, звичайно під час піку повені. Плодючість коливається в широких межах: у самиці завдовжки 11 см масою 22 г вона складала 2,9 тис., відповідно при 32,5 см і 823 г – 121,6 тис., при 42,7 см і 1352 г – 199 тис. ікринок. Нерест одноразовий, починається при температурі води близько 4,5-5,0 °С, найінтенсивніше проходить при 10-12 °С і закінчується при 19-20 °С. Для розмноження плідники великими зграями виходять на залиту заплаву, в затоки, заплавні озера тощо, де на мілководді, звичайно на глибинах до 1 м, часто й на глибинах 1,5-2,0 м і більше, ними відкладається ікра, яка має вигляд довгої стрічки, на торішню рослинність, залиті кущі, гілки і відмите коріння дерев тощо. При температурі води 15-16 °С личинки виходять з ікри за 10-11 діб після її

запліднення. Молодь живиться планктоном і бентосом і, підрастаючи, ще й молоддю риби, дорослі особини практично всеїдні, споживають черву, личинок комах, молюсків і інших безхребетних тварин, а також ікру, молодь і доступних за розмірами риби, дрібних амфібій тощо, але найкрупніші особини полюють переважно на рибу.

Промислове значення невелике. Місцями буває досить численною рибою. Занесений до МСОП і Європейського червоного списку.

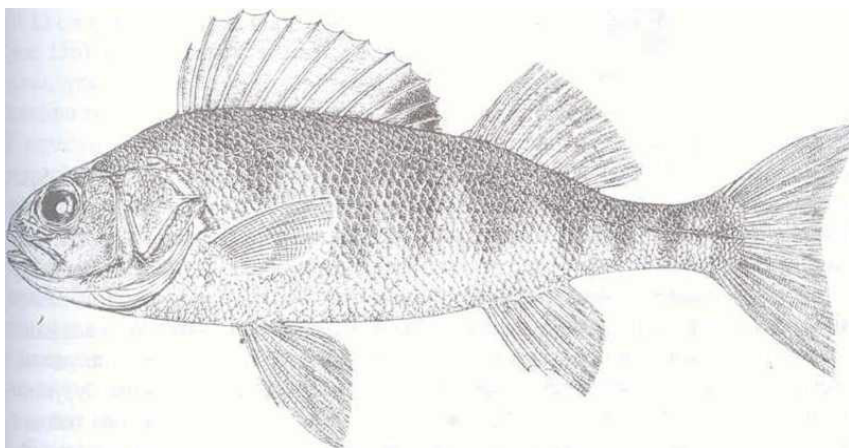

Рис. 51. Окунь звичайний

В Україні зустрічається практично повсюдно, крім гірських ділянок річок і засолених озер і лиманів, у кінці 20 ст. разом з дніпровською водою проник до Криму.

Рід **Йорж** – *Gymnocephalus* Bloch, 1793 (ерш, Ruffe)

Рід включає 4 види, які представлені і в Україні.

Таблиця для визначення видів роду Йорж

1 (4). У спинному плавці звичайно 17 і більше колючих променів, у бічній лінії 47 і більше лусок. Довжина риля складає понад 41% довжини голови.

2 (3). На боках тіла є 3-4 поздовжні темні смуги.....Йорж смугастий – *G. schraetser*

3 (2). На боках тіла є численні виразні округлі маленькі темні плямки, розташовані в більш-менш правильні поздовжні ряди.....Йорж носар – *G. acerinus*

4 (1). У спинному плавці звичайно не більше 16 колючих променів, у бічній лінії не більше 46 лусок. Довжина риля складає не більше 40% довжини голови.

5 (6). На зябровій кришці два виразних шипа. На боках тіла є темні плямки різного розміру, згруповані в 4-6 поперечні смуги неправильної форми.....
.....Йорж Балона – *G. baloni*

6 (5). На зябровій кришці один виразний шип. На боках тіла є тільки численні дрібні, неправильної форми і різного розміру темні плямки.....
.....Йорж звичайний – *G. cernuus*

52. Йорж звичайний – *Gymnocephalus cernuus*

Linnaeus, 1758

(обыкновенный ёрш, Common ruffe, Pope)

Поширення виду: широко поширений в Європі і Азії: від водойм басейнів Чорного, Азовського, Каспійського і

Аральського морів на півдні до басейну Північного Льодовитого океану на півночі та від Англії і Франції на схід до Колими.

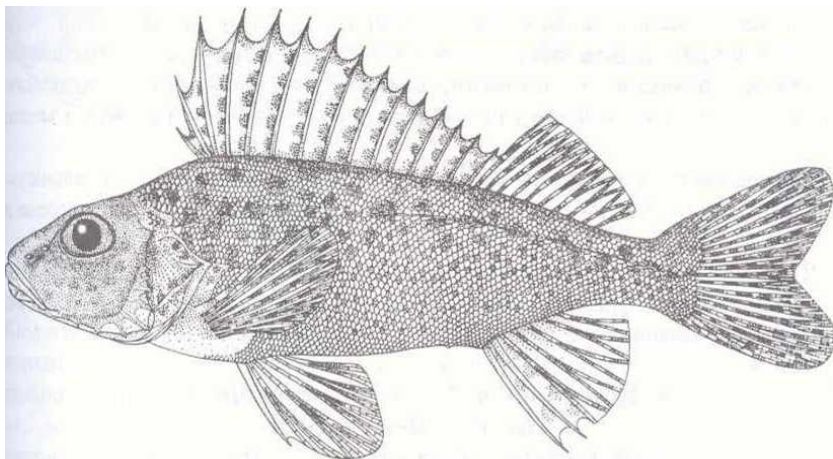

Рис. 52. Йорж звичайний (Holcik, 1974)

D XII-XVI 10-14, *A* II (III) 4-6 (7), *P* 11-16, *V* I 5, *I. I.* 33-42. *Squ.*₁ 5-7, *Squ.*₂ (9) 10-13, *sp. br.* (6) 7-12 (13), найбільша довжина тіла 20 см, звичайно до 10-12-см, маса 35-40 г, тривалість життя 8-10 років. Тіло видовжене, досить високе, стиснуте з боків (рис. 52). Зовнішній (верхній) край спинного плавця, в розправленому стані останнього, скошений під гострим кутом по відношенню до лінії хвостового стебла. Перші два колючих промені анального плавця одного розміру. На зябровій кришці один виразний шип. Загальний фон забарвлення попелясто-сіруватий з зеленкувато-сріблястим вилицком. Спина,

верхня частина голови і боків темні, попелясто- або сірувато-зеленкуваті, іноді майже чорні, боки світліші, сірувато-сріблясті, черево брудно- або сірувато-білувате. На боках, спинному і хвостовому плавцях численні різнорозмірні темні крапочки і плямки, на спині розмиті темні плями. Черевні і анальний плавці майже безбарвні, всі інші сіруваті.

Прісноводна озерно-річкова зграйна донна жила риба переважно чистих стоячих або з помірною течією водойм, яка інколи трапляється і в найопрісненіших частинах солонуватих лиманів. Тримається на ділянках прибережної зони з піщано-мулистим, піщано-глинистим, мулистим або замуленим гальково-кам'янистим ґрунтом; звичайно уникає сильної течії та густих заростів підводної рослинності, часто концентрується на глибоких ямах або на засмічених корчами місцях. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла 5-6 см і більше. Розмноження в квітні-травні, іноді ще й в червні. Плодючість самиць завдовжки 16,5-18,7 см складала 29,1-104,1 тис. ікринок. Нерест порційний, проходить при температурі води 5-16 °С. Ікра донна, клейка, відкладається в прибережні заплави, заток, стариць тощо на трав'янисту рослинність, відмите коріння дерев, кущів, на залите гілля і кущі тощо, на

глибинах до 1 м. Личинки виходять з ікри за 1,5-2 тижні після її запліднення. Живиться планктоном, детритом, водоростями, личинками і лялечками комах, дрібними молюсками і ракоподібними, активно споживає ікру і молодь риб.

Промислового значення не має. В останні десятиріччя 20 ст. чисельність і ареал цієї риби в багатьох водоймах почали помітно скорочуватися. Занесена до списків МСОП.

В Україні зустрічається в басейнах практично всіх річок (окрім гірських ділянок і водойм Криму), у водосховищах і озерах, відзначена в Північно-Кримському каналі.

53. Йорж смугастий – *Gymnocephalus schraetser*

Linnaeus, 1758

(полосатий ёрш, Schraetzer, Yellow pope)

Поширення виду: басейни Дунаю і р. Камчія в Болгарії.

D XVII-XX 11-13 (14), **A** II (III) 5-7, **P** 13-16, **V** I 5, **I. I.** (46-50) 52-63, **Squ.**₁ 5-8, **Squ.**₂ 13-16, **sp. br.** 7-13, найбільша довжина тіла 24 см, звичайно до 14-18 см, маса 100 г, частіше до 30 г, тривалість життя, мабуть, близько 10 років. Тіло видовжене, майже веретеноподібне, низьке, дещо стиснуте з боків (рис. 53). Рило довге, при кінці пригострене, рот

маленький, напівнижній, висувний, озброєний дрібними зубами. Загальний фон забарвлення пісочний, сірувато-жовтуватий з молочно-сріблястим вилицком. Спина, верхня частина голови і боків темні, сірувато-жовтуваті, боки світліші, білясто-жовтуваті або білясті, черево брудно-біле або білясто-жовтувате. На боках 3-4 темні поздовжні паралельні вузькі смужки, які іноді перериваються. На шкірястих перетинках між колючими променями спинного плавця дрібні темні плямки, які утворюють 2-3 поздовжні темні смужки, є кілька темних поперечних смужок на хвостовому плавці.

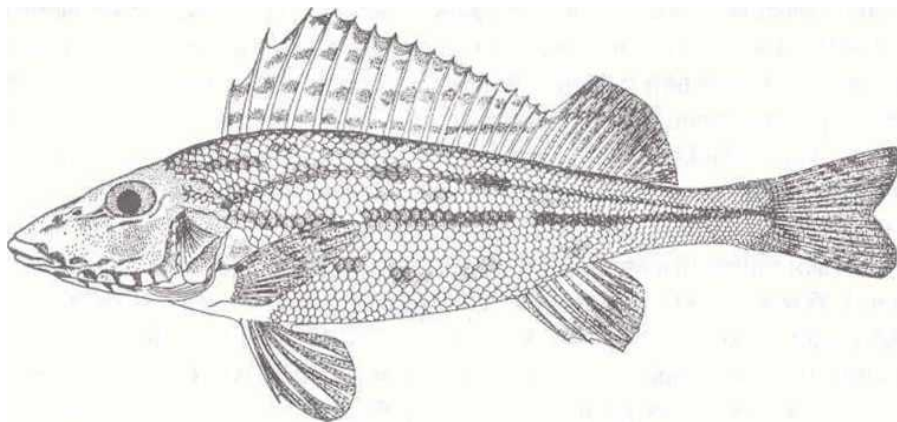

Рис. 53. Йорж смугастий (Holcik, Hencel, 1974)

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводна річкова донна зграйна жила риба чистих, добре аерованих киснем вод. Живе на ділянках з швидкою або помірною течією і

щільним піщаним, піщано-гальковим або піщано-кам'янистим ґрунтом, звичайно уникає заростів підводної рослинності і стоячої води. Тримається на глибинах до 3 м і більше, в присмерках і вночі виходить на прибережне мілководдя. Статевої зрілості досягає на 2-3-му роках життя при довжині тіла близько 8-10 см. Розмноження в квітні-травні. Плодючість 5-10, за іншими даними, до 93,7 тис. ікринок. Нерест порційний. Ікра донна, відкладається на мілководних ділянках з швидкою течією і піщано-гальковим або кам'янистим ґрунтом. Живиться донними мешканцями, зокрема червою, дрібними ракоподібними і молюсками, личинками комах тощо.

Промислового значення не має. В останні десятиріччя 20 ст. ця риба різко скоротила свою чисельність. Занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції, МСОП та Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в корінному руслі пониззя Дунаю і в басейні Тиси (нижня, місцями середня течії річок західної частини Закарпаття) та в річках Буковини.

Рід **Чоп** – *Zingel* Cloquet, 1817 (чоп, Chop)

Рід включає 3 види, в Україні представлений двома видами.

Таблиця для визначення видів роду Чоп

1 (2). У першому спинному плавці не більше 9 нерозгалужених, у другому не більше 13 розгалужених променів. Щоки вкриті кількома рядами лусок.....

..... **Чоп малий – *Z. streber***

2 (1). У першому спинному плавці більше 12 нерозгалужених, у другому більше розгалужених променів. Щоки голі, не вкриті лускою.....

..... **Чоп звичайний, Чоп великий – *Z. zingel***

54. Чоп звичайний, Чоп великий – *Zingel zingel*

Linnaeus, 1766

(обыкновенный чоп, большой чоп, Zingel, Common chop)

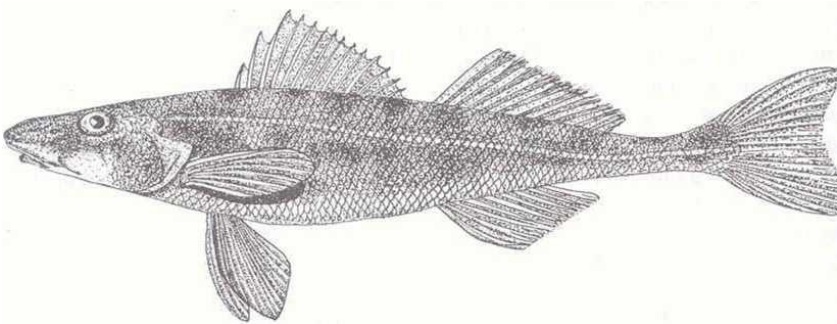

Рис. 54. Чоп звичайний, Чоп великий

Поширення виду: басейни Дністра і Дунаю.

*D*₁ XII-XIV (XV), *D*₂ (I) II-III (IV) 9-12 (13), *P* 14-16, VI 5, *l. l.* 82-83 (97, 99), *Squ.*₁ 7-10, *Squ.*₂ 12-15, *sp. br.* 12-15, найбільша довжина тіла 45 см, маса близько 1 кг, частіше до 15-25 см і 200-300 г, тривалість життя, мабуть, близько 10 років.

Тіло видовжене, низьке, валькувато-веретеноподібне, в передній чверті сплюснене зверху вниз (рис. 54), вкрите дуже дрібною ктеноїдною лускою, яка заходить і на голову. Щоки, горло і передня частина черева голі, без луски. Рот нижній, маленький, озброєний дрібними зубами. У першому спинному плавці 12 і більше нерозгалужених, у другому 14 і більше розгалужених променів. Загальний фон забарвлення бурувато-, коричнювато- або жовтувато-сірий, глянсуватий. Спина, верхня частина голови і боків темні, попелясто- або коричнювато-бурі, боки світліші, коричнювато- або сірувато-жовтуваті, іноді світло-кофейні, черево брудно-білувате або жовтувате. На боках звичайно 3-4 спрямовані зверху вниз і вперед, досить широкі, іноді невиразні, темні смуги-перев'язки, які починаються: перша – під першим спинним, друга – під другим спинним, третя – позаду другого спинного, четверта – при основі хвостового плавця, а також є окремі чорні або темно-кофейні плямки і крапки. Райдужка очей жовтувата. Плавці сірувато- або коричнювато-жовтуваті.

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводна донна жила риба чистих водойм із помірною або швидкою течією, вода яких добре насичена киснем; у певні періоди витримує значну забрудненість води завислими частками мулу. Живе

на ділянках з щільним піщаним, піщано-гальковим або кам'янистим, ледь замуленим ґрунтом на глибинах до 1,0-2,5 м, зустрічається і глибше. Тримається розріджено, поблизу або серед різних донних укриттів – каміння, великої гальки тощо, де вдень годинами нерухомо стоїть головою проти течії. Статевої зрілості досягає на 2-4-му роках життя. Розмноження з березня, переважно в квітні – травні. Плодючість самиць завдовжки 19,2-29,2 см складала 2360-9590 ікринок. Ікра клейка, відкладається на мілководних ділянках з проточною водою і кам'янисто-гальковим ґрунтом. Живиться донними безхребетними тваринами і дрібною рибою.

Промислового значення через низьку чисельність не має. У кінці 20 ст. різко скоротив свою чисельність і став рідкісною рибою. Занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається поодинокими особинами в басейнах Тиси (Закарпаття), Пруту (Буковина), в пониззі Дунаю і в басейні верхньої течії Дністра.

55. Чоп малий – *Zingel streber* Siebold, 1863

(малый чоп, Danube streber, Danube chop)

Поширення виду: басейн Дунаю.

*D*₁ VII-IX, *D*₂ I-III 9-13, *A* I-III 8-12, *P* 13-15, *V* I 5, *I. I.* 70-84, *Squ.*₁ 4-5, *Squ.*₂ 9-11, *sp. br.* 8-11, найбільша довжина і маса тіла близько 18-20 см і 100 г, звичайно 10-15 см і 30-40 г, тривалість життя 7 років. Зовні дуже нагадує чопа звичайного (рис. 55), від якого відрізняється більш довгим і низьким, сплющеним зверху вниз тілом, дуже довгим хвостовим стеблом, довжина якого складає понад 28-30% довжини тіла без хвостового плавця. Звичайно щоки вкриті кількома рядами лусок. У першому спинному плавці не більше 9 нерозгалужених, у другому не більше 13 розгалужених променів. Загальний фон забарвлення сірувато-, жовтувато- або золотисто-коричнюватий, глянсуватий. Спина, верхня частина голови і боків темні, попелясто-, бурувато- або жовтувато-сіруваті, боки світліші, жовтувато- або сірувато-коричнюваті, черево жовтувато-біле. На боках 4-5 широких, досить виразних, спрямованих зверху вниз і дещо вперед темних смуг-перев'язок, які починаються: перша – перед спинним, друга – з половини першого спинного, третя – посередині другого спинного, четверта – за кінцем другого спинного і п'ята – при основі хвостового плавця, а також є окремі чорні або темно-кофейні плямки (у тому числі й на голові). Плавці сірувато-оранжеві або жовтуваті.

Біологія вивчена погано. Прісноводна донна жила риба чистих, добре насичених киснем водойм із швидкою або помірною течією; у певні періоди витримує значну забрудненість води як органічними речовинами, так і завислими частками мулу. Мешкає на ділянках з щільним піщаним, піщано-гальковим або кам'янистим, часто дещо замуленим ґрунтом на глибинах 0,3-2,0 м. Тримається розріджено поблизу або серед різних донних укриттів – каміння, великої гальки тощо, де вдень може годинами нерухомо стояти головою проти течії, маскуючись під фон дна. Статевої зрілості досягає, мабуть, на 2-3-му роках життя. Розмноження з кінця березня-квітні, можливо й в травні. Плодючість невідома.

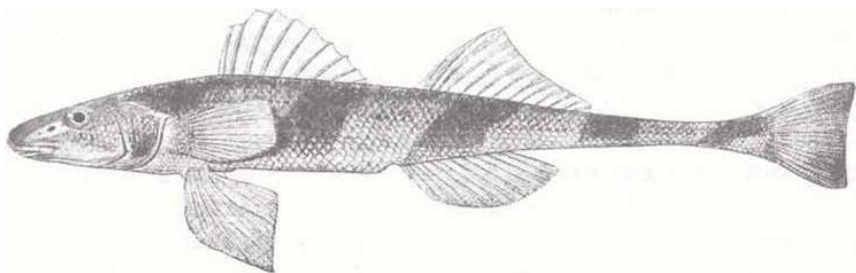

Рис. 55. Чоп малий

Ікра відкладається на мілководді з помірною течією, звичайно на кам'янисто-гальковий ґрунт, іноді і на залишки торішньої рослинності. Живиться донними безхребетними тваринами і дрібною рибою.

Промислового значення через дуже низьку чисельність не має. У кінці 20 ст. різко скоротив свою чисельність і став рідкісним. Занесена до ЧКУ, 2009, списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку.

В Україні поодинокими особинами зустрічається тільки в басейні Дунаю, зокрема, відзначався в басейнах Тиси (Закарпаття), Пруту (Буковина) і в пониззі самого Дунаю.

Родина **бичкові** – **Gobiidae** Fleming, 1822

(бычковые, gobies)

Родина об'єднує близько 210 родів, в Україні відомо 13 родів.

Таблиця для визначення родів родини бичкові

1 (2). Зуби переднього, зовнішнього ряду на обох щелепах тривершинні, середня вершина вища за бокові.....
.....**Тризубий бичок** – *Tridentiger*

2 (1). Зуби переднього, зовнішнього ряду на обох щелепах звичайно конічні і ніколи не бувають тривершинними

3 (10). Тіло вкрите тільки циклоїдною лускою, яка легко спадає з тіла при доторкуванні, або ктеноїдними лусочками з довгими шипиками (лусочки не налягають одна на одну), або кістковими платівками різної форми, або воно

зовсім голе. На голові є тільки ряди геніпор, канали і пори відсутні.

4 (5). Голова і тіло, прозоре за життя риб, дуже стиснуті з боків і до рівня початку спинного плавця голі. Боки і хвостове стебло вкриті циклоїдною лускою, яка при доторкуванні легко спадає з тіла. Спинні м'язи заходять на голову майже до рівня очей. Плавальний міхур є.....**Бичок-афія – *Aphia***

5 (4). Тіло не прозоре. Голова сплюснена зверху вниз або дещо валькувата. Боки вкриті ктеноїдними лусочками з довгими шипиками (лусочки не налягають одна на одну), кістковими платівками різної форми або вони зовсім голі. Спинні м'язи не заходять на голову або доходять лише до половини позаокової відстані. Плавальний міхур відсутній.

6 (7). Передні ніздрі мають вигляд коротких конічних трубочок, які не прилягають до верхньої губи. Тіло завжди голе, без луски. На спині є дві півмісячної форми перев'язки.....**Бичок-каспіосома – *Caspiosoma***

7 (6). Передні ніздрі мають вигляд конічних трубочок, які прилягають до верхньої губи. Тіло вкрите ктеноїдними лусочками з довгими шипиками, кістковими платівками різної форми або зернятками і буває зовсім голим лише в статевозрілих самців.

8 (9). Боки вкриті ктеноїдними лусочками з довгими шипиками (лусочки не налягають одна на одну), в деяких самців лусочки відсутні. У першому спинному плавці 6 нерозгалужених, у другому 11-13 розгалужених променів. На підборідді маленький вусик відсутній.....

.....**Бичок-пуголовочок – *Benthophiloides***

9 (8). Боки вкриті кістковими платівками різної форми, звичайно шипуватими, або кістковими шипиками чи зернятками. У першому спинному плавці не більше 4 нерозгалужених, у другому не більше 10 (11) розгалужених променів. На підборідді є маленький вусик.....

.....**Бичок-пуголовок – *Bentophilus***

10 (3). Тіло вкрите ктеноїдною лускою, яка налягає одна на одну і досить щільно тримається в шкірі, але голова, передня частина спини перед спинним плавцем, горло та стебло грудного плавця часто можуть бути вкриті циклоїдною лускою. На голові крім рядів геніпор є також канали і пори.

11 (14). Передні ніздрі не витягнуті у вигляді трубочок. Спинні м'язи далеко не доходять до рівня очей. Хвостове стебло звичайно довше за другий спинний плавець. Є поздовжній верхній ряд геніпор α .

12 (13). Лоб (міжоковий простір) вузький, його ширина звичайно менша за половину горизонтального діаметру ока. Передній око-лопаточний канал досягає рила (до пори σ). Задній око-лопаточний канал (ρ' - ρ'') добре розвинутий, не вкорочений, передкришечний канал завжди з середньою порою δ **Бичок-лисун – *Pomatoschistus***

13 (12). Лоб (міжоковий простір) широкий, його ширина звичайно дорівнює або більша за горизонтальний діаметр ока. Передній око-лопаточний канал закінчується між очима (біля пори γ). Задній око-лопаточний канал (ρ' - ρ'') звичайно відсутній або вкорочений і погано помітний, передкришечний канал без середньої пори δ

.....**Бичок-кніповичія – *Knipowitschia***

14 (11). Передні ніздрі витягнуті у вигляді трубочок. Спинні м'язи доходять майже до рівня очей. Хвостове стебло звичайно коротше за другий спинний плавець. Немає підкового поздовжнього верхнього ряду геніпор α .

15 (16). Передні ніздрі витягнуті в довгі вусикоподібні трубочки, які звисають над верхньою губою. Тіло і голова помітно стиснуті з боків.....

.....**Тупоносий бичок – *Proterorhinus***

16 (15). Передні ніздрі не витягнуті в довгі вусикоподібні трубочки, які звисають над верхньою губою,

і мають вигляд коротких трубочок.

17 (18). Простір перед спинним плавцем без луски, голий. Поперечних рядів підокових пор звичайно 7. Поперечних рядів луски на боках тіла не більше 32. У другому спинному плавці не більше 11 розгалужених променів.....**Бичок Міллера – *Millerigobius***

18 (17). Простір перед спинним плавцем, принаймні з боків, вкритий лускою. Поперечних рядів підокових пор звичайно не більше 5-6. Поперечних рядів луски на боках тіла звичайно понад 32-35. У другому спинному плавці звичайно 12 і більше розгалужених променів.

19 (22). Верхні промені грудного плавця, принаймні 2-3 з них, більш-менш вільні від шкірястої перетинки або вони вільні від останньої при вершині, виступаючи за її межі. Плавальний міхур є. Хребців 27-29, звичайно 28.

20 (21). Передні ніздрі у вигляді коротких трубочок без виростів по задньому краю. Черевний присмоктувальний диск повний, є передня мембрана, яка не має виразних бокових лопатей. Голова і тулуб помітно стиснуті з боків. Шкіра дуже м'яка і слизиста.....

.....**Бичок-трав'яник – *Zosterisessor***

21 (20). Передні ніздрі у вигляді коротких трубочок з виростами по задньому краю (трикутними, щупальцевидними, пальцеподібним тощо). Черевний присмоктувальний диск від повного до глибоковиїмчастого, з редукованою передньою мембраною. Голова і тулуб майже не стиснуті з боків (валькуваті). Шкіра відносно цупка.....**Бичок звичайний – *Gobius***

22 (19). Усі промені грудного плавця повністю об'єднані шкірястою перетинкою і навіть їхні кінчики не виступають за її межі. Плавальний міхур відсутній. Хребців 31-37.

23 (24). Тім'я і потилиця звичайно вкриті ктенідною або циклоїдною лускою, яка за розмірами не відрізняється

від луски на боках тіла. Підкокових поперечних рядів геніпор звичайно 7 (4 – перед і 3 – вище підкокового поздовжнього ряду геніпор *b*). Поперечні тім'яні задні ряди геніпор (*O*) посередині розділені широким проміжком. Черевний присмоктувальний диск повний, передня мембрана з виразними бічними лопатями або без них.....Бичок чорноморсько-капійський – *Neogobius*

24 (23). Тім'я і потилиця звичайно голі, не вкриті лускою, або луска, якщо вона є, у кілька разів менша за розмірами, ніж луска на боках тіла. Підкокових поперечних рядів геніпор 8-10, звичайно 8 (5 – перед і 3 – вище підкокового поздовжнього ряду геніпор *b*). Поперечні тім'яні задні ряди геніпор (*O*) посередині зближені або з'єднані. Черевний присмоктувальний диск повний, заокруглений, передня мембрана без виразних бічних лопатей. За розмірами тіла найбільші серед інших бичківБичок-мезогобіус – *Mesogobius*

Рід **Бичок-кніповичія** – *Knipowitschia* Pjin, 1927

(бичок Кніповича)

Рід включає 14 видів, в Україні представлений двома видами.

Таблиця для визначення видів роду Бичок-кніповичія

1(2). На спині луска відсутня до початку або майже до середини першого спинного плавця. При основі хвостового плавця є темна пляма. Над кришечною кісткою задній околопаточний канал ρ' - ρ'' відсутній.....
.....**Бичок-кніповичія довгохвостий** – *K. longecaudata*

2(1). На спині луска відсутня до початку другого спинного плавця. При основі хвостового плавця темної

плями немає. Над кришечною кісткою задній око-лопаточний канал р'-р" є, але дуже коротенький
Бичок-кніповичія кавказький – *K. caucasica*

56. Бичок-кніповичія довгохвостий – *Knipowitschia longicaudata* Kessler, 1877

(длиннохвостый бычок Книповича, Knipowitsch's goby,
 Longtail draft goby)

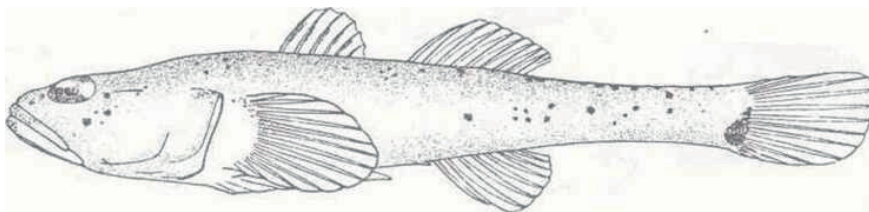

Рис. 56. Бичок-кніповичія довгохвостий

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів.

*D*₁ VI, (VII), *D*₂ 7-8 (9), *A* I (7) 8 (9), *P* 17-18, *V* 12, *Squ.* 36-40, найбільша довжина тіла самців 5,0 см, самиць 3,5-4,0 см, тривалість життя близько 2 років. Тіло видовжене, відносно невисоке, дещо валькувате (рис. 56), вкрите середньою за розмірами ктеноїдною лускою, яка відсутня на голові, на спині до початку або майже до середини першого спинного плавця. Нижній профіль хвостового плавця звичайно більш заокруглений, ніж верхній кут цього плавця. Над кришечною кісткою задній око-лопаточний канал р'-р" відсутній. Загальний фон забарвлення від

сіруватого до жовтуватого-коричнюватого. Вздовж середини боків тіла звичайно буває до 8-9 заокруглених темних плямок, при основі хвостового плавця трикутна плямка. В дорослих самців упоперек боків є кілька темних смуг, які в статевозрілих самиць намічені слабо. У самців цього віку нижня частина голови, горло, парні і анальний плавці робляться сірувато-блакитними, а в самиць темно-жовтими і на підборідді є чорна пляма.

Солонуватоводно-морська пелагічно-донна жила риба прибережних вод, яка, як вважається, витримує солоність води (за хлором) до 4,14 ‰ (судячи з розповсюдження, може жити й при значно більшій солоності води), не виходить у відкрите море, але заходить в річки. На зиму відкочовує на глибокі місця. Статевої зрілості досягає у віці 2,5 місяців при довжині тіла 1,3-1,4 см і масі 2-3 г, проте більшість особин вперше беруть участь у нересті за 8-10 міс. після свого народження при довжині тіла 2 см і більше. Розмноження з березня до кінця червня, зрідка й до серпня – вересня. У самиць завдовжки 2,6 см плодючість складала 509, у 3,6 см до 1116 ікринок. Нерест порційний, проходить на прибережному мілководді на глибині від 0,2 до 1,5-5,0 м. Самець робить гніздо серед і під стулками молюсків та камінцями й активно його охороняє. Нерест

починається при температурі води 9-10 °С і досягає свого піку при 19-20 °С. При температурі води 23-26 °С личинки викльовуються з ікри за 7-8 діб після її запліднення, ведуть пелагічний спосіб життя і поступово опускаються у придонні шари. Живиться зоопланктоном, личинками комах, дрібними ракоподібними (гамаридами, мізидами тощо), зрідка споживає ікру і молодь риб.

Промислового значення не має. Чисельність невисока. Можливо, потребує охоронного статусу.

В Україні зустрічався в північно-західній частині Чорного моря, зокрема, в пониззі Дунаю та в придунайських водоймах (Кагул, ін.), в придністровському узмор'ї (с. Санджейка), в Дніпровсько-Бузькому лимані, звідки заходив у Південний Буг (с. Себіно – с. Піски) та в Дніпрі (відзначений біля м. Дніпродзержинська, знайдений біля Києва), в Ягорлицькій, Тендрівській і Джарилгацькій затоках, відомий з Керченської протоки та в Азовському морі (Казантип, Генічеськ, Молочний лиман, Бердянська коса, гирло річки Обітчної та ін.).

Рід Бичок чорноморсько-каспійський, Бичок-неогобіус –
Neogobius Pjlin, 1927 (чорноморско-каспийский бычок)

Рід включає 17 видів, в Україні представлений

дев'ятьма видами.

Таблиця для визначення видів роду Бичок чорноморсько-каспійський

1 (10). Передня частина комірця черевної присоски (черевного диску) з кутоподібними, іноді досить гострими при кінцях, бічними лопатинками.

2 (3). Бічні лопатинки передньої частини комірця черевної присоски дуже маленькі, завдовжки становлять менше 20% ширини її заднього краю. Довжина черевної присоски складає понад 90% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Ширина верхньої губи складає 2/5-2/3 відстані від губи до орбіти ока. Потилиця вкрита циклоїдною лускою. Вздовж верхнього краю першого спинного плавця проходить широка жовта або оранжева кайма, під якою звичайно помітна чорна пляма.....

.....**Бичок ратан – *N. ratan***

3 (2). Бічні лопатинки передньої частини комірця черевної присоски великі, завдовжки складають 20% і більше ширини її заднього краю. Довжина черевної присоски складає не більше 90% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Ширина верхньої губи складає принаймні 3/5 відстані від губи до орбіти ока, а якщо менше 3/4 останньої, то потилиця вкрита ктеноїдною лускою.

4 (5). Потилиця вкрита ктеноїдною лускою. Міжокова відстань складає 80-90% діаметру ока. Ширина верхньої губи складає біля 3/5-2/3 відстані від губи до орбіти ока. Висота хвостового стебла складає не більше 66-75% його довжини. Впоперек променів другого спинного плавця проходять іржаві, майже рожеві смуги, в забарвленні переважають червонувато-бурі і коричневі тони.....

.....**Бичок головач – *N. kessleri***

5 (4). Потилиця вкрита циклоїдною лускою. Міжокова відстань складає 40-80% діаметру ока. Ширина верхньої губи складає 3/4 відстані від губи до орбіти ока. Висота хвостового стебла складає 75% і більше його довжини.

6 (7). Голова сплюснена, її висота звичайно помітно менша за ширину. Міжокова відстань складає близько 75% діаметру ока. Куточки рота під переднім краєм ока. Верхня губа дуже здута ззаду, її ширина складає 1,25-1,5 відстані від губи до орбіти ока. Висота хвостового стебла складає до 75% його довжини. На другому спинному плавці відносно великі плямочки утворюють правильні ряди, а в статевозрілих самців по верхньому краю цього плавця проходить світла кайма.....**Бичок губань – *N. platyrostris***

7 (6). Голова не сплюснена, її висота звичайно помітно більша за ширину. Міжокова відстань складає менше 60% діаметру ока. Куточки рота нижче передньої половини ока. Верхня губа не розширена або сильно сплюснена, її ширина складає 0,75 або дорівнює відстані від губи до орбіти ока. Висота хвостового стебла складає не менше 80% його довжини або більша за останню. Черевна присоска завдовжки складає 70-90% відстані від початку черевних плавців до анального отвору.

8 (9). Довжина рила вкладається 1,3-1,5 разів у діаметр ока. Куточки рота нижче передньої чверті ока. Черевна присоска складає 66-80% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Висота хвостового стебла складає 80-90% його довжини.....

.....**Бичок рижик – *N. eurycephalus***

9 (8). Довжина рила дорівнює або ледь довша за діаметр ока. Куточки рота під зіницею ока. Черевна присоска складає принаймні 80% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Висота хвостового стебла складає не менше 90% його довжини або більша за

останню. На другому спинному плавці вузькі маленькі рисочки, які не утворюють правильних рядів, по верхньому його краю ніколи не буває світлої кайми.....

.....**Бичок чорноморсько-азовський – *N. cephalargoides***

10 (1). Передня частина комірця черевної присоски з заокругленими, іноді ледь виступаючими лопатинками або останні відсутні зовсім.

11 (12). Середня частина потилиці до рівня передкришки не вкрита лускою, гола. На спині і боках спарені, спрямовані косо зверху вниз і уперед, темні смуги-плями, голова зверху і з боків вкрита звивистими смужками.....**Бичок гонець – *N. gymnotrachelus***

12 (11). Передня частина потилиці до рівня передкришки звичайно вкрита лускою.

13 (14). По задньому краю першого спинного плавця чорна пляма. По середині потилиці або принаймні на передній її частині луска циклоїдна. У бічній лінії звичайно менше 55 лусок.....**Бичок кругляк – *N. melanostomus***

14 (13). По задньому краю першого спинного плавця чорна пляма відсутня. Вся луска на потилиці ктеноїдна. У бічній лінії звичайно більше 55 лусок.

15 (16). Черевна присоска складає до 70% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Бічні лопатинки передньої частини комірця черевної присоски тупі і дещо опуклі. Куточки рота під зіницею ока. На боках тіла плями розташовані в шашковому порядку, паралельно промінням другого спинного плавця проходять блакитнюваті смужки.....**Бичок сірман – *N. syrman***

16 (15). Черевна присоска складає не менше 90% відстані від початку черевних плавців до анального отвору. Бічні лопатинки передньої частини комірця черевної присоски дуже маленькі і заокруглені або відсутні зовсім. Куточки рота нижче проміжку між орбітою ока і задніми ніздрями.....**Бичок пісочник – *N. fluviatilis***

57. Бичок кругляк – *Neogobius melanostomus*

Pallas, 1814

(бычок-кругляк, Round goby)

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів, інтродукований в Аральське море, відзначений в Мармуровому морі, випадково завезений до Північної Америки (штат Іллінойс, басейни Великих озер).

D₁ (V) VI (VII), **D₂** I (12) 13-17, **A** I 10-14 (16), **P** 14-18 (19), **Squ.** (45-46) 47-66 (68), найбільша довжина тіла 25 см, звичайно до 20 см, маса 140 г, звичайно до 90-100 г, тривалість життя 6 років. Тіло видовжене, валькувате, досить високе, ледь стиснуте з боків (рис. 57), вкрите слабкою ктеноїдною лускою, але потилиця, тім'я, частина горла, верхня частина зябрових кришок, основа грудних плавців і частина черева вкриті циклоїдною лускою. Голова відносно коротка, її висота майже дорівнює ширині, а профіль плавно спадає, рило скошене. Рот помірно великий, горизонтальний, напівверхній. Язик спереду трикутний або з виїмочкою посередині. Верхня губа не розширена з боків і дещо звужується при кінцях. Черевний диск не досягає анального отвору, черевна присоска з дуже маленькими боковими лопатинками на комірці. Плавальний міхур відсутній. Підкокових поперечних рядів геніпор 6 (7),

геніпори рядів O розділені широким проміжком. Загальний фон забарвлення сірувато-жовтуватий або бурувато-сіруватий, голова темніша за тулуб. На боках розмиті, неправильної форми, поперечні темні плями, які зливаються у верхній частині, вздовж середини боків є видовжені, більш-менш виразні темні плями.

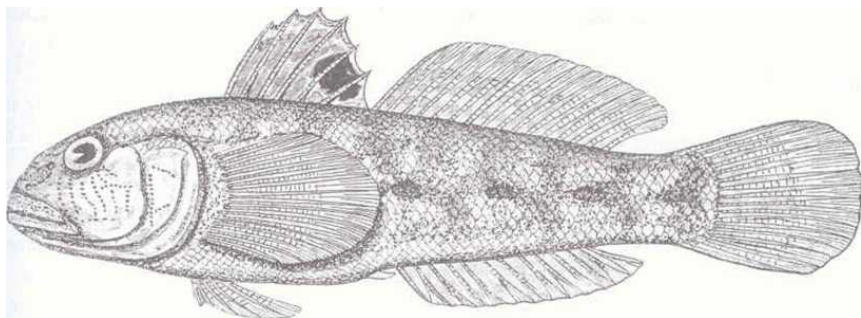

Рис. 57. Бичок кругляк

В задній частині першого спинного плавця досить велика чорна пляма. Під час розмноження забарвлення самців набуває чорного кольору, темнішають й плавці, на яких залишається світла облямівка по краях.

Морська, частково солонуватоводна-прісноводна, донна жила риба прибережних морських ділянок, заток і лиманів, яка живе також у пониззі річок, звідки, натуралізуючись, поширюється проти течії на середні і верхні ділянки останніх. Досить стійка до коливань температури води (життєздатна від 4 до 28 °С), частіше

зустрічається у водах з солоністю не вище 18 ‰, але може втримувати значно більшу солоність. Тримається місць з замуленим черепашковим, піщаним або дрібнокам'янистим ґрунтом, але звичайно уникає чистих кам'янистих чи мулистих ґрунтів і заростей підводної рослинності. Мешкає на глибинах від 1-2 м до 10-15 (17) м, іноді й до 30 м; на більші глибини відкочовує звичайно після нересту і в холодний час року. Вперше самиці починають розмножуватися у віці 9-11 міс. при довжині тіла 5,3 см, переважна більшість всіх плідників уперше нерестує при довжині тіла 5,5-6,0 см і масі 4-5 г, зокрема самиці в дво-, самці в трирічному віці. Розмноження з кінця березня до початку вересня, частіше з кінця квітня до початку серпня. Плодючість самиць завдовжки 14,5-19,9 см складала 1098-6200 ікринок (Чорне море), у самиць віком 1-3 роки вона коливалася від 988 до 5221 шт. (Азовське море). Нерест порційний, починається при температурі води 9-10 °С, його пік при 15-16 °С, закінчення при 24-25 °С і проходить у місцях перебування риб, зокрема, на мілководді прибережжя на глибині 0,5-3,0 м, іноді до 6-8 м, на ділянках із щільним ґрунтом (пісок, черепашник, камінці тощо). Нересту передують своєрідні шлюбні ігри. Самець активно охороняє гніздо. Є відомості про те, що після нересту самці

гинуть. При температурі води 16-18 °С личинки виходять з ікри за 12-17 діб після її запліднення. Молодь живиться планктоном з поступовим переходом до споживання бентосу (черви, ракоподібних, личинок комах, дрібних молюсків тощо). Великі особини харчуються переважно молюсками, які складають до 90% їхнього раціону, іншими донними безхребетними та молоддю риб.

Промислова риба, запаси якої зараз помітно скоротилися. Раніше в окремі сезони здобували до 700 тис. ц. Занесена до списків МСОП.

В Україні зустрічається вздовж всіх берегів Чорного (від о. Зміїного і придунайського узмор'я до Керченської протоки) і Азовського морів, в усіх затоках, лиманах і приморських озерах, а також у гирлових ділянках річок басейнів цих морів (Дунай і придунайські озера, Дністер, Південний Буг, Дніпро, Обітічна та ін.), звідки піднімається на середню і верхню течії, заходить у притоки, де поступово входить до складу місцевої іхтіофауни (в Дністрі відзначено в гирлі Серету, в Південному Бузі вище м. Вінниця і в його притоках Мертвовід, Синюха, в Дніпрі вище Києва, в Сіверському Донці вище м. Ізюм і в його притоках річках Айдар, Деркул, Велика Кам'янка), а також у пониззі кримських річок (річка Чорна); відзначалася ця риба і біля

кримських берегів (Севастополь, Балаклава, Карадаг, Феодосія).

58. Бичок головач, Бичок Кесслера – *Neogobius kessleri*

Günther, 1861

(бычок-головач, бычок Кесслера,

Bighead goby, Pontian bighead goby)

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів.

D_1 (V) VI (VII), D_2 I (15) 16-18 (19), A I (11) 12-16, P 17-20, *Squ.* 64-79, найбільша загальна довжина тіла самців 22 см, самиць 18 см, звичайно до 18 см. Тіло видовжене, відносно низьке, майже не сплюснене з боків (рис. 58). Потилиця повністю вкрита ктеноїдною лускою, яка вкриває також спину до початку першого спинного плавця, верхню частину зябрової кришки, основу грудних плавців і черево; груди спереду голі, ззаду вкриті циклоїдною лускою. Голова дещо сплюснена, досить масивна, її ширина більша за висоту. Рот великий, нижня щелепа виступає уперед і дещо розширюється до куточків рота. Черевний диск звичайно не досягає анального отвору, черевна присоска з маленькими загостреними боковими лопатинками на комірці. Другий спинний плавець заввишки однаковий на всьому протязі і

дещо нижчий за перший спинний плавець. У дорослих плавальний міхур відсутній. Підкокових поперечних рядів геніпор 6, геніпори рядів *o* розділені широким проміжком. Загальний фон забарвлення досить мінливий – від червонувато- або коричнювато-жовтуватого до темно- чи бурувато-сірого, світліший на черевному боці. На спині темні, коричнюваті «перев'язки», на боках темно-коричневі і чорні плями і звивисті поздовжні смуги, на спинних плавцях три поздовжні ржаві смуги, інтенсивніші на першому з них. Під час розмноження самці темнішають, на першому спинному плавці з'являється досить широка світло-жовта смуга.

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводно-слабосолонуватоводна донна жила риба прибережжя прісноводних водойм (нижні течії річок, частково і їхні верхні ділянки), дуже опріснених річкових лиманів і ділянок моря тощо, яка живе при солоності води від 0-0,5 до 1,5-2,0 (3,0) ‰. Звичайно тримається місць з помітною течією і кам'янистим, щільним мулистим, глинистим або піщаним ґрунтом, іноді й серед негустих заростей очерету. Статевої зрілості досягає при довжині тіла 8,4 см, масі 17 г у віці двох років. Розмноження в квітні-травні. Плодючість 150-1500 ікринок. Нерест відбувається на мілководді

прибережної зони з щільним кам'янистим або піщаним ґрунтом, де самці облаштовують гнізда під камінцями, стулками молюсків та іншими донними предметами і активно їх охороняють. Живиться червою, молюсками, личинками комах та дрібною рибою.

Промислового значення не має, досить рідкісна риба. Занесена до списків МСОП.

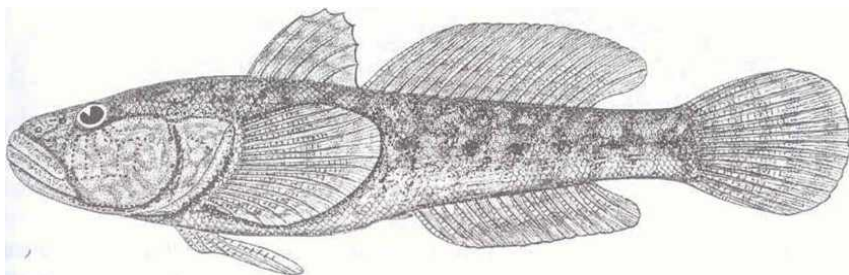

Рис. 58. Бичок головач, бичок Кесслера

В Україні відзначений тільки в басейні північно-західної частини Чорного моря, зокрема, в пониззі Дунаю і в придунайських озерах (Китай, Котлабух, Ялпук, Кагул та ін.), в Дністрі до впадіння Збруча і Бистриці, на опріснених ділянках Одеської затоки, в Березанському і Дніпровсько-Бузькому лиманах, в Південному Бузі до Воробіївки та в деяких його притоках (р. Синюха) і в Дніпрі, де зараз поширився включно до Київського водосховища. Нещодавно (06.2007, 07.2008) уперше відзначений в Криму (пониззя і гирлова частина річки Альма).

59. Бичок пісочник – *Neogobius fluviatilis*

Pallas, 1814

(бычок-песочник, Monkey goby, Pontian monkey goby)

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського, Каспійського, Аральського морів.

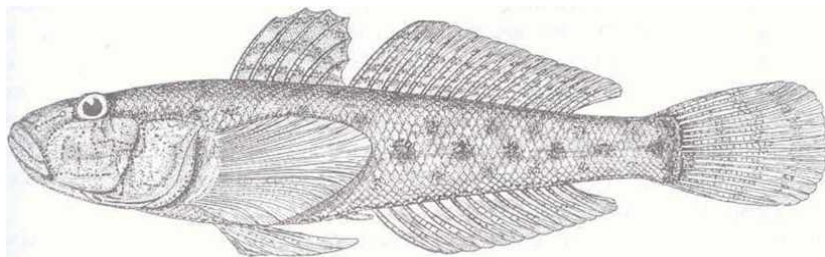

Рис. 59. Бичок пісочник

D_1 VI (V-VII), D_2 I 14-18, A I 12-16 (17), P 15-19, $Squ.$ (54-55) 56-66 (67). Найбільша довжина тіла 20 см, звичайно до 15 см, маса 70 г, звичайно до 40-50 г, тривалість життя до 4-5 років. Тіло видовжене, відносно невисоке, дещо сплюснене з боків (рис. 59), вкрите ктеноїдною лускою, яка вкриває потилицю, спину до початку першого спинного плавця, верхню частину зябрової кришки, проте задня частина грудей, основа грудних плавців і черево вкриті циклоїдною лускою. Голова невисока, її ширина майже дорівнює висоті чи трохи більше. Рило пригострене, верхня губа завширшки всюди однакова, нижня щелепа закінчується на рівні середини

проміжку між задніми ніздрями й орбітою ока. Черевний диск звичайно не заходить за анальний отвір, черевна присоска з дуже маленькими заокругленими лопатинками на кінці або без них. Плавальний міхур у дорослих відсутній. Підкових поперечних рядів геніпор 6, геніпори рядів *o* розділені широким проміжком. Висота другого спинного плавця помітно зменшується в задній частині. Загальний фон забарвлення тьм'яний, бурувато або жовтувато-сірий чи під колір дна пісочний. На боках майже в шашковому порядку розміщені округлі і неправильної форми, різні за розміром темні плями, які іноді частково зливаються між собою; часто буває пляма при основі грудних плавців. По поздовжній осі тіла 8-12 темних плям, які можуть зливатися між собою. На другому спинному плавці звичайно є три блакитнуваті смужки. Під час розмноження самці стають зовсім чорними, в них з'являється жовтувата або білувата облямівка по краях непарних плавців, верхній край другого спинного плавця часто стає оранжевим.

Солонуватоводно-прісноводна донна жила риба прибережної зони опріснених ділянок моря і лиманів та прісноводних водойм, яка чутлива до дефіциту кисню у воді і витримує солоність води від 0-0,5 до 13, зрідка до 18-20 ‰.

Тримається мілководдя з піщаним, піщано-мулистим або замуленим ґрунтом, віддає перевагу проточним водам, уникає заростів рослинності. Навесні, з потеплінням води від 3-4 до 8-10 °С мігрує в прибережжя на короткий нагул, при 12-13 °С йде на нерест, а восени, при охолодженні води до 7 °С, відкочовує на глибину. Статевої зрілості досягає на другому році життя, в умовах річок при довжині тіла 3,2 (самиці), 4,0 (самці) см, у солонуватій воді при 6,8 см і масі 5-9 г. Розмноження з кінця квітня до кінця червня, інколи ще й у липні. Самиці завдовжки від 6-7 до 12-13 см у різних водоймах відкладаючи, 330-3300 (у середньому 900-1400) ікринок. Нерест порційний, відбувається при температурі води 13-20 °С на вузькій прибережній смузі, переважно на ділянках з глибинами 0,3-1,0 м і твердим піщаним, піщано-мулистим або черепашковим ґрунтом та з обов'язковою наявністю там дрібних камінців чи інших донних предметів. Ікру, яка відкладається звичайно кількома самицями в одне гніздо, облаштоване самцем під каменем або під корінням рослин, останній активно охороняє. При температурі води 20-23 °С личинки виходять з ікри за 14-19 діб після її запліднення. Молодь живиться планктоном і, підростаючи, поступово починає споживати дрібних ракоподібних. При довжині тіла 4 см і більше використовує в їжу черву,

ракоподібних, личинок комах, дрібних молюсків і молодь риб.

Промислового значення не має, реєструється як прилов. Занесений до списку Бернської конвенції і МСОП.

В Україні поширений вздовж усіх опріснених прибережних ділянок Чорного моря від Дунаю до Дніпра і в його лиманах, а також в басейнах Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Сіверського Донця, відзначався в Ягорлицькій, Тендрівській, Каркінітській затоках, біля Карадагу і Керчі. Живе в Азовському морі і його лиманах, а також у гирлових ділянках і, частково, на нижній течії річок Північного Приазов'я, відомий з деяких річок Криму.

60. Бичок гонець – *Neogobius gymnotrachelus*

Kessler, 1857

(бычок-гонец, Racer goby)

Поширення виду: басейни Чорного, Азовського, Каспійського морів.

$D_1(V)$ VI-VII, D_2 I 14-17 (18), A I 12-16 (17), P 16-20, *Squ.* 51-70 (77), найбільша довжина тіла самців 16,1 см, самиць 13,3 см, тривалість життя до 4-5 років. Тіло видовжене, невисоке, ледь стиснуте з боків (рис. 60), вкрите ктеноїдною або циклоїдною лускою. Передня частина

потилиці до рівня передкришки, зяброва кришка, груди, основа грудних плавців і частково черево голі, не вкриті лускою. Голова відносно коротка, на рівні очей її висота дорівнює або дещо більша за ширину. Рило заокруглене. Рот відносно маленький. Верхня губа потовщена, заввишки всюди однакова, нижня щелепа закінчується на рівні передньої чверті ока. Черевний диск завжди досягає анального отвору або заходить за нього. На комірці черевної присоски бокові лопатинки відсутні. Другий спинний плавець заввишки однаковий на всьому протязі. Плавального міхура в дорослих немає. Підкокових поперечних рядів геніпор 6, геніпори рядів *o* розділені широким проміжком. Загальний фон забарвлення сірувато-коричнюватий або сіруватий, світліший на черевному боці. На спині і боках спарені, спрямовані косо зверху вниз і уперед, 8-12 темних буруватих смуг-плям, на голові зверху і з боків звивисті темні смужки. Спинні плавці з кількома поздовжніми темними смугами та рядами коричнюватих крапок-плямочок.

Біологія вивчена недостатньо. Прісноводно-слабосолонуватоводна донна жила риба, яка мешкає в річках, а також в найопрісненіших мілководних ділянках моря і лиманів, витримує солоність води до 5 ‰, можливо, і

більш високу. Тримається місць з замуленим піщаним, дрібнокам'янистим або черепашковим ґрунтами на глибинах до 2-5 м у річках і до 16 м у морі.

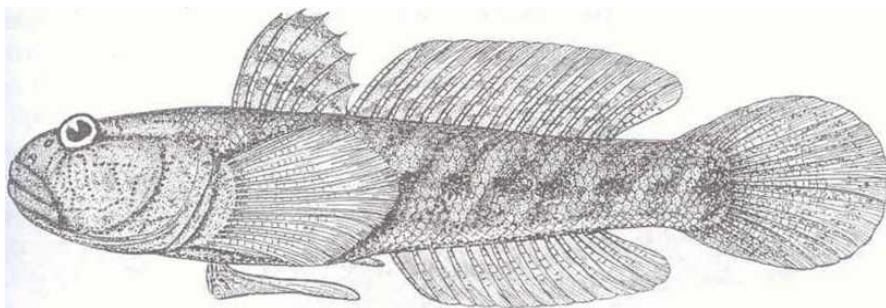

Рис. 60. Бичок гонець

Статевої зрілості досягає у віці двох років: у річках при довжині і масі тіла 3,5 см і 1,6 г, в морі при 6,6 см і 7 г. Розмноження в квітні – червні. У річках (Каховське водосховище) плодючість самиць завдовжки 15,3-16,5 см складала 153-652 ікринки, в Дністровському лимані при загальній довжині 9-11 см – 644-1046 шт. Нерест порційний, проходить при температурі води 9-20 °С (пік у травні при 16-17 °С) в прибережжі на ділянках із щільним мулистопіщаним ґрунтом і розсипами каміння і черепашника. Самець облаштовує і охороняє гніздо, в яке свою ікру відкладають кілька самиць. При температурі води 20 °С личинки викльовуються з ікри за два тижні після її запліднення. Живиться ракоподібними, червою,

молюсками, личинками комах, дрібними рибами та їх ікрою.

Промислового значення не має. Занесений до списків МСОП.

В Україні зустрічається в найопрісненіших ділянках Чорного і Азовського морів та і в їхніх лиманах, у прибережних озерах і в річках, зокрема, в солонуватих водах відомий з Тендрівської і Джарилгачької заток, з Березанського, Дніпровсько-Бузького і Молочного лиманів, відмічений біля Карадагу та безпосередньо в Азовському морі. В прісних водах живе в пониззі Дунаю і придунайських озерах (Ялпух, Кагул, Котлабух та ін.), Дністрі від пониззя до верхніх ділянок (м. Самбір) та в багатьох його притоках (Мурафа, Збруй, Жванчик, Стрипа, Бистриця, Стрвяж та ін.), в Південному Бuzі від гирла до Ладжилина, в Дніпрі поширився до Києва, а також на середній течії Сіверського Донця та в пониззі деяких річок Північного Приазов'я (Грузький Яланчик).

Рід **Бичок-трав'яник** – *Zosterisessor* Whitley, 1935

(бычок-травяник, Grass goby)

Рід включає один вид, який предствлений і в Україні.

**61. Бичок-трав'яник змієголовий – *Zosterisessor
ophiocephalus* Pallas, 1814**

(бичок-травяник, Grass goby)

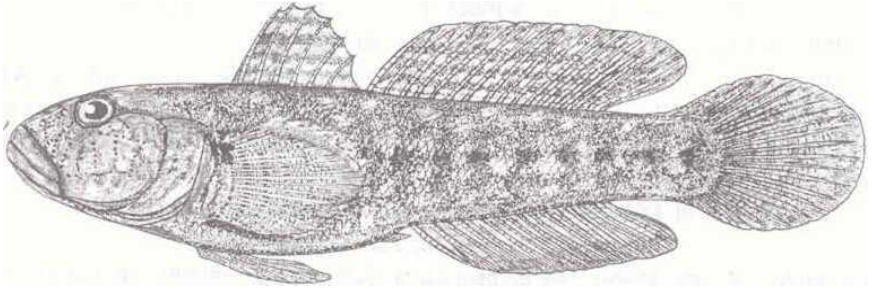

Рис. 61. Бичок-трав'яник змієголовий

Поширення виду: Середземне, Чорне, Азовське моря.

D_1 VI (VII), D_2 I (13) 14-16 (17), A I (11) 12-15 (16), P 17-20 (22), *Squ.* (51-53) 55-68 (70), найбільша довжина тіла 25 см, маса 170 г, тривалість життя понад 5 років. Тіло видовжене, помірно високе, виразно стиснуте з боків (рис. 61), вкрите дрібною ктеноїдною лускою, але тім'я, потилиця, спина до початку першого спинного плавця груди, черево і основа грудних плавців вкриті циклоїдною лускою; щоки голі. Шкіра м'яка, дуже ослизнена. Голова велика, сильно сплюснена з боків, заввишки більша, ніж завширшки. Рило коротке, куточки рота під передньою частиною зіниці ока. Передні ніздрі у вигляді трубочок без шкірястих виростів по краю. Верхні промені грудних плавців об'єднані шкірястою перетинкою, але їхні кінці

виступають назовні за її межі. Черевний присмоктувальний диск не досягає анального отвору, він повний, передня частина шкірястого комірця диску без бокових лопатей. Висота другого спинного плавця збільшується в бік хвостового плавця. Плавальний міхур у дорослих є. Загальний фон забарвлення від зеленкувато-жовтуватого до оливкового, на боках 11-15 неправильної форми поперечних бурих плям, по невеличкій темній плямці при основі хвостового плавця і на верхній частині основи грудних плавців.

Морська донна жила риба прибережної зони, яка зустрічається на ділянках з солоністю води від 6-8 до 16-18, зрідка до 30 ‰, не заходить в опріснені і прісні води, буває звичайною в солоних лиманах і озерах. Віддає перевагу місцям з піщаним, мулистим, замуленим, дрібнокам'янистим і черепашковим ґрунтами при обов'язковій умові – наявності там заростей підводної, головним чином, зеленої рослинності, а також не уникає кам'янистого і скелястого, вкритого рослинами мілководдя. Статевої зрілості досягає у віці 2 років при довжині і масі тіла 9 см і 17 г. Розмноження в травні – червні. Плодючість самиці завдовжки 13,4 см складала 22,5 тис. ікринок; загалом плодючість коливається в широких межах від 9 до

45 тис. штук і більше. Нерест порційний, проходить при температурі води 10-20 °С на глибині до 1 м в прибережжі серед рослинності, із залишків якої самець облаштовує гніздо й активно його охороняє. При температурі води 18-20 °С личинки викльовуються з ікри за тиждень після її запліднення. Живиться червою, ракоподібними, молюсками, рибами та їхньою ікрою.

Промислова риба, має невелике значення в місцевому рибальстві. Занесений до списків Бернської конвенції і МСОП.

В Україні зустрічається вздовж усіх чорноморських берегів від пригирлових ділянок Дунаю до Керченської протоки включно (відома в озерах Сасик, Бурнас, в лиманах Будацькому, Хаджібеєвському, Дністровському, Березанському. Дніпровсько-Бузькому та ін., в затоках Ягорлицькій, Тендрівській, Джарилгацькій та ін.), біля берегів Криму (Каркінітська затока, Севастополь, Карадаг, Феодосія, Керч та ін.), а також у північній і північно-західній частинах Азовського моря (Молочний лиман, Бердянська коса, Обітічна затока, Сиваш та ін.).

Рід **Тупоносий бичок** – *Proterorhinus* Smitt, 1899

(тупоносый бычок, Tubenose goby)

Рід включає принаймні 3-4 види, які, мабуть, представлені й в Україні. Видовий склад роду потребує додаткових уточнень і досліджень. Зараз морфологічні і молекулярні дані свідчать про те, що *P. marmoratus*, єдиний відомий раніше в Україні вид роду, під назвою якого до останнього часу розглядалися і групувалися всі солонуватоводні і прісноводні популяції цього роду, не є єдиним чисто прісноводним видом. Видовий склад роду у водоймах України потребує спеціального вивчення.

Таблиця для визначення видів роду Тупоносий бичок

1 (4). Довжина голови складає 28-31% довжини тіла. В анальному плавці 13-16 променів.

2 (3). Діаметр ока складає 20-28% довжини голови.....Тупоносий бичок західний – *P. semilunaris*

3 (2). Діаметр ока складає 16-21% довжини голови.....Тупоносий бичок східний – *P. nasalis*

4 (1). Довжина голови складає 24-28% довжини тіла. В анальному плавці 15-17 променів.

5 (6). Загальне число лусок вздовж середини боків тіла 43-45. Міжокова відстань складає 10-15% довжини голови (морські мешканці).....
.....Тупоносий бичок цуцик – *P. marmoratus*

6 (5). Загальне число лусок вздовж середини боків тіла 47-54. Міжокова відстань складає 16-20% довжини голови
.....**Тупоносий бичок чорноріченський – *P. tataricus***

62. Тупоносий бичок західний – *Proterorhinus semilunaris*

Heckel, 1837

(западний тупоносий бычок, Western tubenose goby)

Поширення виду: Східна частина Егейського (басейни річок Мариця і Струма) і Чорне моря. Відмічений в Рейні, куди проникнув через канали з Дунаю, поширився до Нідерландів, з баластними водами суден завезений до Північної Америки. Раніше розглядався як *P. marmoratus*.

D_1 (V) VI (VII), D_2 I 18-19, A I 13-15 (16), P 14-16, *Squ.* 41-47, найбільша довжина тіла близько 9 см, тривалість життя, мабуть, близько 4 років. Тіло видовжене, невисоке, стиснуте, як і голова, з боків (рис. 62), вкрите середньою за розмірами циклоїдною лускою. Рот маленький.

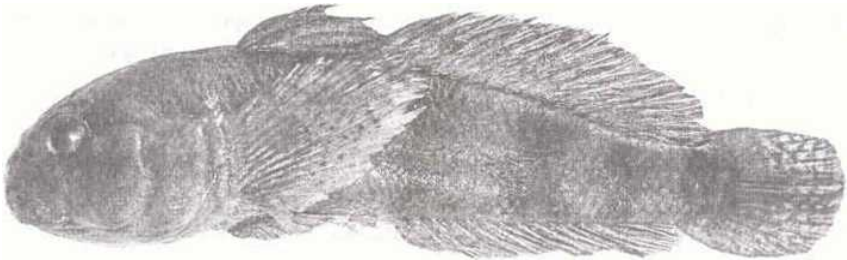

Рис. 62. Тупоносий бичок західний

Довжина голови складає 28-31% довжини тіла, а діаметр ока 20-28% довжини голови. Передні ніздрі витягнуті в довгі вусикоподібні трубочки, які звисають над верхньою губою. Загальний фон забарвлення від жовтувато-

буруватого або буруватого до темно-коричнюватого. На боках неправильної форми темні плямо-смуги. Під час розмноження самці темнішають, робляться темними, майже чорними, по верхньому краю спинних і хвостового плавців з'являється світла облямівка.

Переважає більшість даних з біології раніше відносилася до *P. marmoratus*, єдиного на той час відомого, з дуже великим ареалом виду і потребує певних уточнень. Солонуватоводно-прісноводна жила донна риба, яка зустрічається і на мілководних прибережних, звичайно дуже опріснених морських ділянках та лиманах, і в річках з їхньою додатковою системою, у великих озерах і водосховищах. Віддає перевагу місцям з уповільненою течією або без неї, піщано-мулистим або дещо замуленим черепашковим ґрунтом і підводною рослинністю. Статевої зрілості досягає на кінець першого року життя при довжині тіла 2,7-2,9 см і масі 0,4-0,5 г. Розмноження з квітня до червня, іноді й до липня-серпня.

Плодючість самиць (р. Рось) завдовжки 3,2-5,4 см з масою тіла 0,7-2,0 г складала 479 (317-649) ікринок (максимальна відома плодючість – 850 шт. відмічена в риб з Каховського водосховища). Нерест порційний, відбувається в прибережжі на глибинах 0,2-1,5 м (початок при 10 °С, пік

при 18-21 °С). Ікра відкладається під каміння, в ямки, стулки молюсків та інші донні предмети і активно охороняється самцем. При температурі води 20 °С личинки викльовуються з ікри за 7-8 діб після її запліднення. Живиться дрібними безхребетними бентосу (червою, ракоподібними, молюсками тощо), іноді споживає й мальків риб.

Промислового значення не має. На окремих ділянках часом буває досить численним. Під назвою *P. marmoratus* занесений до списків Бернської конвенції, МСОП і Європейського червоного списку.

В Україні зустрічається в прибережній мілководній, звичайно опрісненій зоні Чорного моря від о. Зміїного і, можливо, до Керченської протоки, в придунайських озерах (Кагул, Ялпуг, Китай та ін.), лиманах (Дніпровсько-Бузький, Березанський, Тилігульський та ін.), затоках (Ягорлицька, Тендрівська, Джарилгачська та ін.) і в річках (гирло Дунаю, Дністер з притоками Ущиця, Мурафа та ін., Південний Буг від лиману до Мигії і вище, Дніпро до Києва і його притоки Десна, Ірпінь, Рось, Ворскла, Псел та ін., басейн Сіверського Донця). Ареал виду в Україні потребує уточнень.

Рід **Бичок-пуголовок** – *Benthophilus* Eichwald, 1831

(пуголовок, Tadpole-goby)

Рід включає принаймні 20 видів, в Україні представлений, мабуть, трьома видами. Ще один вид цього роду **бичок-пуголовок азовський** – *B. magistri* Iljin, 1927 зустрічається в Азовському морі, зокрема, в Таганрозькій затоці і по східному узбережжю Азовського моря (Росія), але в українських водах не зареєстрований.

Таблиця для визначення видів роду Бичок-пуголовок

1(2). Початок другого спинного плавця знаходиться позаду вертикалі від початку анального плавця.....
.....**Бичок-пуголовок донський** – *B. durrelli*

2(1). Початок другого спинного плавця знаходиться перед або на вертикалі від початку анального плавця.

3(4). Голова витягнута, відносно вузька, її ширина складає 72-92% довжини голови. Перша темна пляма на спині навколо основи першого спинного плавця вузька, ніколи не досягає до основи першого променя другого спинного плавця.....**Бичок-пуголовок** – *B. nudus*

4(3). Голова не витягнута, відносно широка, її ширина складає 94-104% довжини голови. Перша темна пляма на спині навколо основи першого спинного плавця широка, звичайно досягає до основи першого променя другого спинного плавця..**Бичок-пуголовок зірчастий** – *B. stellatus*

63. Бичок-пуголовок голий – *Benthophilus nudus*

Berg, 1898

(черноморская пуголовка, Black Sea tadpole-goby)

Поширення виду: лимани і прибережні озера та басейни річок північно-західної частини Чорного моря.

D_1 (II) III (IV), D_2 (7) 8-9 (10), A (7) 8 (9-10), загальна довжина тіла до 11,5 см, тривалість життя, мабуть, близько 2-3-х років. Тіло видовжене, низьке (рис. 63). Голова витягнута, відносно вузька, дуже сплюснена і довга (завширшки складає 72-94%, заввишки 43-51% довжини голови, відповідно завдовжки 34-39% стандартної довжині тіла), очі і рот відносно маленькі, вусик на підборідді дорівнює або дещо довший за діаметр ока і трохи сплющений з боків. Порівняно маленькі кісткові зернятка-гранули густо вкривають верхню і бокові поверхні голови і тіло частково на боках і на спині перед другим спинним плавцем. Кісткові платівки-горбки помітно відрізняються за розмірами від зерняток-гранул, останні густо вкривають хвостове стебло. Початок другого спинного плавця знаходиться на вертикалі від початку анального плавця. Загальний фон забарвлення мінливий, світлий, сіруватий або бурувато-сірий.

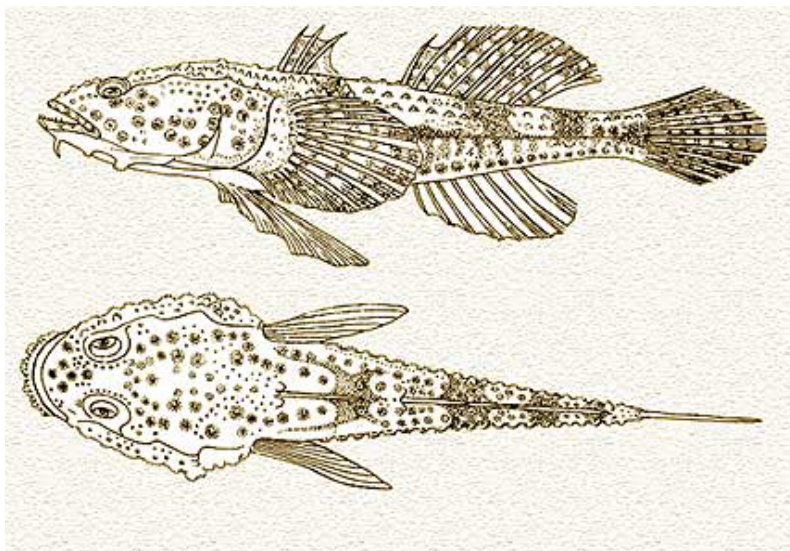

Рис. 63. Бичок-пуголовок голий

На тілі три виразні темно-коричневі плями, перша з яких у вигляді півкільця, вузька, розташована позаду першого спинного плавця і ніколи не досягає до основи першого променя другого спинного плавця. Темна плямка перед другим спинним плавцем завжди є.

Відомості щодо біології цього виду потребують ретельних уточнень, оскільки всі вони раніше відносилися до єдиного відомого на той час виду *B. stellatus*. Проте, його біологія практично багато в чому подібна до такої інших видів роду. Відомо, що це жила риба, яка уникає водойм з солоністю понад 3,0-3,5 ‰. Живе в опріснених лиманах, приморських озерах, естуарних і гирлових ділянках річок, у

самих річках. Тримається на глибинах 3-9 м (до 20 м), часом на значній відстані від берегів (виходить й на мілководдя), в місцях з повільною течією і замуленим піщаним, черепашковим або кам'янистим ґрунтом, часто в місцях зі скупченнями молюсків. Статевої зрілості досягає у віці одного року при довжині тіла 5 см і масі 3 г. Розмноження в травні – червні. Плодючість самиць завдовжки 5-8 см складала 500-2500 ікринок, за іншими даними може досягати 2500-3000 шт. Нерест порційний, проходить звичайно на мілководних ділянках із слабою течією і замуленим піщано-черепашковим ґрунтом. Ікра відкладається на стулки молюсків і інші підводні предмети і активно охороняється самцем. Зазвичай після нересту плідники гинуть. Живиться дрібними безхребетними тваринами (червою, ракоподібними, молюсками, личинками комах тощо).

Промислового значення не має. Нечисленна, потребує подальшого вивчення.

В Україні, окрім лиманів (Дністровський, Березанський, Дніпровсько-Бузький тощо), північно-західної частини Чорного моря, відомий з Гендрівської затоки та озер гирла Дунаю (Китай, Котлабух, Кагул та ін.). У річках поширився досить далеко вгору від гирл,

відмічався в Дністрі до Бендер, в Південному Бузі до Олександрівки, в Дніпрі у водосховищах, зокрема й біля Києва, гирлі Десни, в Інгульці до Снігурівки тощо. Поширення потребує уточнень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гидроэкологическая характеристика придунайских озер Украины: монография* / В. В. Заморов, Ю. М. Джуртубаев, М. А. Заморова, Е. Ю. Леончик, Н. П. Радионова, И. И. Радионов, И. Л. Рыжко, Н. И. Беленкова / Одесса: «Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова», 2014. – 228 с.
2. *Мовчан Ю. В. Риби України (визначник-довідник)*. – Київ, 2011. – 420 с.
3. *Озеро Кагул* / Под ред. М. Ф. Ярошенко. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 116 с.
4. *Правдин И.Ф. Руководство по изучению рыб*. – М.: Пищ. пром-сть, 1966. – 376 с.
5. *Состояние запасов рыб и рака придунайских водоемов и мероприятия по их увеличению: Отчет Одо АзЧерНИРО*. – 1962 – 290 с.
6. *Стойловський В. П., Майков Є. В. Сучасний стан іхтіофауни придунайських озер Картал і Кугурлуй, перспективи охорони і використання // Вісник Одеськ. нац. ун-ту*. – 2000. – Т. 5, вип. 1. Біологія. – С. 177-183.
7. *Фауна України. В 40-а т. Т. 8. Риби. Вип. 1.* / П. Й. Павлов – К. : Наук, думка, 1980. – 352 с.

8. *Фауна України*. В 40-а т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина 2. Шемая, верховодка, бистрянка, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, короп, гіпофтальміхтис, аристіхтис / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов – К.: Наук. Думка, 1983. – 360 с.

9. *Фауна України*. В 40-а т. Т. 8. Риби. Вип. 2. Частина 1. Плітка, ялець, гольян, краснопірка, амур, білизна, верховка, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К.: Наук. думка, 1981. – 428 с.

10. *Фауна України*. В 40-а т. Т. 8. Риби. Вип. 4. / А. Я. Щербуха. – К.: Наук, думка, 1982. – 384 с.

11. *Фауна Украины*. В 40-а т. Т. 8. Риби. Вып. 5. / А. И. Смирнов. – Киев: Наук. думка, 1986. – 320 с.

12. *Червона книга України*. Тваринний світ / під ред. І. А. Акімова – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

13. *Шекк П. В.* Ретроспективный анализ и современное состояние ихтиофауны и рыбных промыслов дельты Дуная // *Вісник Одеськ. нац. ун-ту*. – 2003. – Т. 8, вип. 11. Екологія. – С. 55-83.

ЗМІСТ

Передмова	3
1. Діагностичні ознаки та вимірювання риб	5
2. Іхтіофауна придунайських озер	7
3. Систематичне положення, біолого-екологічна характеристика риб	18
Ряд осетроподібні – Acipenseriformes	18
Родина осетрові – Acipenseridae	18
Таблиця для визначення родів родини осетрові	18
Рід Осетер – <i>Acipenser</i>	18
Таблиця для визначення видів роду Осетер	19
Ряд вугреподібні – Anguilliformes	25
Родина вугреві, прісноводні вугрі – Anguillidae	25
Рід Річковий вугор – <i>Anguilla</i>	25
Ряд оселедцеподібні – Clupeiformes	29
Родина оселедцеві – Clupeidae	29
Таблиця для визначення родів родини оселедцеві	29
Рід Тюлька – <i>Clupeonella</i>	30
Рід Оселедець, Алоза – <i>Alosa</i>	32
Таблиця для визначення видів роду Оселедець	32
Ряд коропоподібні – Cypriniformes	40
Родина коропові – Cyprinidae	40

Таблиця для визначення родів родини коропові.....	40
Рід Головень – <i>Squalius</i>	46
Рід Бобирець – <i>Petroleuciscus</i>	49
Рід В'язь – <i>Idus</i>	51
Рід Плітка – <i>Rutilus</i>	55
Таблиця для визначення видів роду Плітка.....	55
Рід Краснопірка – <i>Scardinius</i>	63
Рід Підуст – <i>Chondrostoma</i>	66
Таблиця для визначення видів роду Підуст.....	66
Рід Верховодка – <i>Alburnus</i>	70
Таблиця для визначення видів роду Верховодка.....	70
Рід Верховка – <i>Leucaspis</i>	76
Рід Гольян – <i>Phoxinus</i>	79
Рід Рибець – <i>Vimba</i>	82
Таблиця для визначення видів роду Рибець.....	82
Рід Плоскирка – <i>Blicca</i>	85
Рід Лящ – <i>Abramis</i>	88
Рід Синець – <i>Ballerus</i>	91
Таблиця для визначення видів роду Синець.....	91
Рід Білизна – <i>Aspius</i>	96
Рід Товстолобик білий – <i>Hypophthalmichthys</i>	99
Рід Товстолобик строкатий – <i>Aristichthys</i>	102

Рід Чехоня – <i>Pelecus</i>	104
Рід Звичайний гірчак – <i>Rhodeus</i>	107
Рід Чебачок – <i>Pseudorasbora</i>	110
Рід Пічкур – <i>Gobio</i>	112
Таблиця для визначення видів роду Пічкур.....	113
Рід Марена – <i>Barbus</i>	120
Таблиця для визначення видів роду Марена.....	120
Рід Білий амур – <i>Stenopharyngodon</i>	124
Рід Короп – <i>Cyprinus</i>	126
Рід Карась – <i>Carassius</i>	129
Таблиця для визначення видів роду Карась.....	130
Рід Лин – <i>Tinca</i>	137
Родина в'юнові – <i>Cobitidae</i>	140
Таблиця для визначення родів родини в'юнові.....	140
Рід Щипавка – <i>Cobitis</i>	140
Таблиця для визначення видів роду Щипавка...	141
Рід Золотиста щипавка, Сабанєєвія – <i>Sabanejewia</i>	147
Таблиця для визначення видів роду Золотиста щипавка.....	147
Рід В'юн – <i>Misgurnus</i>	151
Ряд сомоподібні – <i>Siluriformes</i>	154
Родина сомові – <i>Siluridae</i>	154

Рід Сом – <i>Silurus</i>	154
Ряд шукоподібні – Esociformes	158
Родина щукові – Esocidae.....	158
Рід Щука – <i>Esox</i>	158
Родина умброві – Umbridae	161
Рід Умбра – <i>Umbra</i>	161
Ряд кефалеподібні – Mugiliformes	165
Родина кефалеві – Mugilidae.....	165
Таблиця для визначення родів родини кефалеві.....	165
Рід Кефаль – <i>Mugil</i>	166
Рід Кефаль-ліза – <i>Liza</i>	169
Таблиця для визначення видів роду Кефаль-ліза.....	170
Ряд атериноподібні – Atheriniformes	175
Родина атеринові – Atherinidae.....	175
Рід Атерина – <i>Atherina</i>	175
Таблиця для визначення видів роду Атерина...	175
Ряд колючкоподібні – Gasterosteiformes	179
Родина колючкові – Gasterosteidae.....	179
Таблиця для визначення родів родини колючкові.	179
Рід Багатоголкова колючка – <i>Pungitius</i>	179
Рід Триголкова колючка – <i>Gasterosteus</i>	182
Родина голкові, морські голки – Syngnathidae	186

Таблиця для визначення родів родини голкові.....	186
Рід Морська голка – <i>Syngnathus</i>	187
Таблиця для визначення видів роду Морська голка.....	187
Ряд окунеподібні – Perciformes.....	192
Родина центрархові – Centrarchidae.....	192
Рід Сонячна риба – <i>Lepomis</i>	192
Родина окуневі – Percidae.....	196
Таблиця для визначення родів родини окуневі.....	196
Рід Судак – <i>Sander</i>	197
Таблиця для визначення видів роду Судак.....	197
Рід Окунь прісноводний – <i>Perca</i>	204
Рід Йорж – <i>Gymnocephalus</i>	208
Таблиця для визначення видів роду Йорж.....	208
Рід Чоп – <i>Zingel</i>	213
Таблиця для визначення видів роду Чоп.....	214
Родина бичкові – Gobiidae.....	219
Таблиця для визначення родів родини бичкові.....	219
Рід Бичок-кніповичія – <i>Knipowitschia</i>	223
Таблиця для визначення видів роду Бичок-кніповичія.....	223
Рід Бичок чорноморсько-каспійський, бичок-неогобіус – <i>Neogobius</i>	226

Таблиця для визначення видів роду Бичок чорноморсько-каспійський.....	227
Рід Бичок-трав'яник – <i>Zosterisessor</i>	243
Рід Тупоносий бичок – <i>Proterorhinus</i>	247
Таблиця для визначення видів роду Тупоносий бичок.....	247
Рід Бичок-пуголовок – <i>Benthophilus</i>	251
Таблиця для визначення видів роду Бичок- пуголовок.....	251
Список використаної літератури	256

Довідник

Заморов Веніамін Веніамінович,
Кулікова Оксана Вікторівна,
Радіонов Денис Борисович,
Заморова Марія Панасівна

Риби придунайських озер України

для практичних занять з загального курсу «Зоологія»,
спеціального курсу «Систематика риб та їх різноманітність» і
«Великого спеціального практикуму. Визначення риб і
круглоротих»

В авторській редакції

Підп. до друку 26.06.2015. Формат 60x84/16.

Умов.-друк. арк. 15,35. Тираж 50 пр.

Зам. № 1115.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет

імені І. І. Мечникова

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua